

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS IR PROCESO INSTITUTAS

ROMAN FEDOSIUK
BAUDŽIAMOJI TEISĖ IR KRIMINOLOGIJA

**NETEISĖTAS PRATURTĖJIMAS BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS TEORIJOJE IR
TEISMŲ PRAKTIKOJE**
(Illicit enrichment in criminal law theory and legal practice)

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
profesorius dr. Aurelijus Gutauskas

Vilnius, 2016

TURINYS

ĮVADAS	3
1. NETEISĖTO PRATURTĖJIMO KRIMINALIZAVIMO PRIELAIDOS IR KONSTITUCINGUMO PROBLEMA	10
1.1. Neteisėtas praturtėjimas kaip kovos su korupcijos reiškiniu rezultatas.	11
1.2. Neteisėto praturtėjimo konstitucingumo problema: užsienio šalių ir Lietuvos patirtis.....	17
2. NETEISĖTO PRATURTĖJIMO OBJEKTYVIEJI IR SUBJEKTYVIEJI NUSIKALSTAMOS VEIKOS SUDĖTIES POŽYMIAI PAGAL LIETUVOS RESPUBLIKOS BAUDŽIAMĄJĮ KODEKSĄ.	26
2.1. Ginama vertybė.....	27
2.2. Pavojinga veika.....	30
2.3. Nusikaltimo dalykas	32
2.4. Kaltės forma ir turinys	36
3. ATSKIRI PROBLEMINIAI NETEISĖTO PRATURTĖJIMO TAIKYMO ASPEKTAI ..	40
3.1. Neteisėto praturtėjimo taikymas <i>lex retro non agit</i> principo požiūriu.....	40
3.2. Neteisėto praturtėjimo įrodinėjimas ir nekaltumo prezumpcija.....	43
3.2.1. Nekaltumo prezumpcijos aspektai	43
3.2.2. Neteisėto praturtėjimo įrodinėjimo procesas.....	45
3.3. Nuosavybės teisių apsaugos principo pažeidimai neteisėto praturtėjimo procese	55
3.4. Baudžiamosios ir mokestinės atsakomybės už neteisėtą praturtėjimą taikymas <i>non bis in idem</i> principo požiūriu	59
IŠVADOS	63
PASIŪLYMAI	65
LITERATŪROS SĄRAŠAS	67
ANOTACIJA	75
SANTRAUKA	77
PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ	79

IVADAS

2010 m. gruodžio 2 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso¹ (toliau – BK) pakeitimo ir papildymo įstatymas.² Pagal šį įstatymą BK, be kitų pakeitimų, pasipildė dviem naujais straipsniais: 1) 189¹ straipsniu, kuris kriminalizavo neteisėtą praturtėjimą; 2) 72³ straipsniu, kuris įtvirtino išplėstinį turto konfiskavimą. Manytina, kad toks įstatymų leidėjo sprendimas įtvirtinti minėtinas normas atspindėjo valstybėje vykstančius socialinius procesus: strategines kovos su korupcija ir organizuotu nusikalstamumu kryptis, politinio elito solidarumą tarptautinių teisės aktų, skirtų kovai su korupcija, harmonizavimui nacionalinėje teisėje bei visos visuomenės nuotaikas dėl didėjančio šių nusikalstamų reiškinių ažiotažo informacinėje erdvėje. Pažymėtina, kad didelių diskusijų objektu tapo būtent neteisėto praturtėjimo norma, kurios dispozicija BK buvo suformuluota tokiu būdu: *“tas, kas turėjo nuosavybės teise didesnės negu 500 MGL vertės turtą, žinodamas arba turėdamas ir galėdamas žinoti, kad tas turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis“*.

Temos aktualumas ir naujumas. Nagrinėjama nusikalstama veika baudžiamajame kodekse atsirado tik 2010 metų pabaigoje, tačiau labai greitai įgavo didelį populiarumą teisėsaugos institucijų akiratyje. Viena vertus, sparčiai didėjantys neteisėto praturtėjimo registravimo duomenys kėlė nerimą teisėtyrininkams, kurie nagrinėjo šią veiką. Kita vertus, pradėtų ikiteisminių tyrimų skaičius, įgyvendinant įstatymų leidėjo naujovę, leido per sąlyginai trumpą laiko tarpą sudaryti solidžią teismų praktiką, kuri jau pirmaisiais normos veikimo metais atskleidė gausią problematiką jos taikymo srityje. Tokios problematikos mastą gali vaizduoti oficialioji 2011-2015 m. užregistruotų nusikalstamų veikų statistika. Remiantis statistiniais duomenimis, 2011 metais buvo užregistruoti 67 galimi neteisėto praturtėjimo atvejai, 2012 m. – 72, 2013 m. – 162, 2014 m. – 112, 2015 m. – 93 atvejai, kurie buvo lydimi neženkliai skiriančiais baudžiamojo proceso kodekso³ (toliau – BPK) 3 str. ir 212 str. pagrindu nutrauktų baudžiamųjų procesų skaičiais. Antai 2011 metais buvo nutraukti 3 baudžiamieji procesai, 2012 m. – 54, 2013 m. – 116, 2014 m. – 164, 2015 m. – 138.⁴

¹ “Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas,” *Valstybės žinios* Nr. 89-2741 (2000).

² “Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 3, 67, 72, 190 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso papildymo 72-3, 189-1 straipsniais įstatymas,” *Valstybės žinios* Nr. 145-7439 (2010).

³ “Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas,” *Valstybės žinios* Nr. 37-1341 (2002).

⁴ “Duomenys apie nusikalstamas veikas padarytas Lietuvos Respublikoje (Forma_1G),“ žiūrėta 2016 09 08, http://www.ird.lt/statistines-ataskaitos/wp-content/themes/ird/reports/html_file.php?metai=2011&menuo=12&ff=1G&fnr=7&rt=1&oldYear=2011; http://www.ird.lt/statistines-ataskaitos/wp-content/themes/ird/reports/html_file.php?metai=2012&menuo=12&ff=1G&fnr=7&rt=1&oldYear=2012; http://www.ird.lt/statistines-ataskaitos/wp-content/themes/ird/reports/html_file.php?metai=2013&menuo=12&ff=1G&fnr=7&rt=1&oldYear=2013;

Aktualumas nagrinėti pasirinktą tematiką išlieka iki šios dienos, nes teismų praktika neteisėto praturtėjimo bylose formavosi priimant labai daug išteisinamųjų nuosprendžių. Iki 2016 metų buvo priimtose aštuonios Lietuvos Aukščiausio Teismo (toliau – LAT) nutartys, kuriose buvo atkreipiamas dėmesys į objektyviųjų nusikalstamos veikos sudėties požymių bei kaltės įrodinėjimo problemą, veikos neatitikimą įstatymo atgalinio negaliojimo (lot. *lex retro non agit*) principui, prieštaravimus nekaltumo prezumpcijos principui, be to, buvo akcentuotas ir draudimas bausti du kartus už tą patį, t. y. *non bis in idem* principo turinys. Iš visų nutarčių reikėtų atkreipti dėmesį į LAT nutartį baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-93/2014. Šioje byloje LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinė sesija pateikė svarbų išaiškinimą, kuris stipriai apribojo BK 189¹ straipsnio taikymo galimybes. Teismas pažymėjo, kad *“turtas, įgytas iki BK 189-1 straipsnio įsigaliojimo, gali sudaryti šiame straipsnyje nurodyto nusikaltimo dalyką tik tais atvejais, kai pajamos šiam turtui įgyti ar pats turtas yra gauti iš veiklos, kuri jos atlikimo metu pagal įstatymą laikyta nusikalstama“*. Galiausiai, kasacinėje byloje Nr. 2K-P-100-222/2015 plenarinė sesija priėmė sprendimą kreiptis į Konstitucinį Teismą su prašymu iširti, ar BK 189¹ straipsnis neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 ir 31 straipsniams bei teisinės valstybės principui.

Nepaisant įstatymų leidėjo kilnių tikslų, minėtina nusikalstama veika susilaukė stiprios kritikos ir mokslinėje literatūroje. Neteisėto praturtėjimo problematika buvo nagrinėjama V. Piesliako,⁵ O. Fedosiuko,⁶ L. Pakštaičio,⁷ M. Šalčiaus,⁸ S. Mokūnaitės,⁹ S. Bikelio¹⁰ darbuose. Kita vertus, šie autoriai aktualiausius neteisėto praturtėjimo klausimus nagrinėjo nevienodai. Esminius jų darbuose analizuotus aspektus galima būtų suskirstyti į dvi grupes:

- 1) probleminiai aspektai, dėl kurių autoriai sutaria;
- 2) probleminiai aspektai, dėl kurių autoriai nesutaria arba turi savo atskiras nuomones.

Kalbant apie pirmą grupę, buvo pastebėta, kad normos objektyvieji ir subjektyvieji nusikalstamos veikos sudėties požymiai aprašyti neaiškiai ir dviprasmiškai. Neteisėto praturtėjimo

http://www.ird.lt/statistines-ataskaitos/wp-content/themes/ird/reports/html_file.php?metai=2014&menuo=12&ff=1G&fnr=7&rt=1&oldYear=2014;
http://www.ird.lt/statistines-ataskaitos/wp-content/themes/ird/reports/html_file.php?metai=2015&menuo=12&ff=1G&fnr=7&rt=1&oldYear=2015;

⁵ Vytautas Piesliakas, “Neteisėtų būdu gautų pajamų konfiskavimas Lietuvos baudžiamojoje teisėje: siekiai ir realybė,” *Jurisprudencija* 18, 2 (2011): 685, https://www.mruni.eu/upload/iblock/6a1/015_Piesliakas.pdf

⁶ Oleg Fedosiuk, “Baudžiamųjų įstatymų prieš neteisėtas pajamas ir korupciją leidyba: tarp gerų siekių ir legitimumo,” *Jurisprudencija* 19, 3 (2012): 1215-1233, https://www.mruni.eu/upload/iblock/d40/022_fedosiuk.pdf

⁷ Laurynas Pakštaitis, “Neteisėtas praturtėjimas kaip nusikalstama veika: ištakos, kriminalizavimo problema, taikymo perspektyvos,” *Jurisprudencija* 20, 1 (2013): 319-341, https://www.mruni.eu/upload/iblock/ef9/018_Pakstaitis.pdf

⁸ Marijus Šalčius, “Neteisėtas praturtėjimas: lūkesčiai ir realijos,” *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka* Nr. 9 (2013): 272-284, http://www.mruni.eu/lt/universitetas/fakultetai/viesojo_saugumo/moksline_veikla/leidiniai/

⁹ Skirmantė Mokūnaitė, “Neteisėto praturtėjimo nusikaltimo dalykas,” *Teisė* 90 (2014): 175-187, <http://www.vu.lt/leidyba/lt/component/jdownloads/finish/208/2180>

¹⁰ Skirmantas Bikelis et al., *Kad nusikaltimai neapsimokėtų. Klasikiniai ir modernūs turto konfiskavimo mechanizmai* (Vilnius: Justitia, 2014), 310-321.

dispozicija neleidžia tiksliai suvokti tam tikrų požymių turinio, palieka šį uždavinį teismų praktikos aiškinimui. Pažymėtina, kad daugiausia abejonių sulaukia subjektyviosios (kaltės) pusės nustatymas. Tokie normos požymiai kaip „*žinodamas arba turėdamas ir galėdamas žinoti*“ apsunkina kaltės įrodinėjimą, sąlygoja, kad nusikalstama veika gali būti padaroma kiek tyčia, tiek neatsargiai, sukuria sunkiai sprendžiamą loginį prieštaravimą atibojant šias kaltės formas. Pasak autorių, susimąstyti verčia ir normos objektyvieji požymiai. Neteisėtas praturtėjimas buvo įtvirtintas baudžiamojo kodekso XXVIII skyriuje, tačiau nėra aišku, kieno nuosavybė, turtinės teisės ir turtiniai interesai yra ginami, kai turto nusikalstama kilmė nėra nustatyta. Taip pat nėra visiškai aišku, kokios rūšies turtas gali būti laikomas šio nusikaltimo dalyku bei yra diskutuojama dėl straipsnio dispozicijoje įtvirtintos minimalios turto vertės ribos, kuri siekia vos 500 MGL. Yra svarstoma dėl šios ribos proporcingumo ir jos didinimo pagrįstumo.

Kalbant apie antrą grupę, pažymėtina, jog nebuvo vienodai sutarta dėl to, ar norma atitinka (arba neatitinka) pagrindinių baudžiamosios teisės principų turinį. Visų pirma, baudžiamosios atsakomybės už neteisėtą praturtėjimą kontekste, skirtingos nuomonės palietė baudžiamosios teisės kaip kraštutinės priemonės (lot. *ultima ratio*) principo aiškinimą. Pavyzdžiui, O. Fedosiuk laikosi pozicijos, kad įtvirtinant baudžiamajame kodekse naują nusikalstamą veiką buvo nesilaikyta *ultima ratio* principo turinio. Kriminalizavimą paskatino vienintelė rekomendacinio pobūdžio Konvencija, kurios nuostatos buvo stipriai praplėstos, pašalinant iš originalios formuluotės valstybės tarnautojo požymį. Kita vertus, L. Pakštaitis ir V. Piesliakas teigia, kad tokio prieštaravimo nėra, o nuolat besikeičiantys visuomeniniai santykiai lemia būtinybę kriminalizuoti naujas nusikalstamas veikas. Toliau, skirtingų nuomonių buvo sulaukta kalbant ir apie baudžiamajame procese svarbią vietą užimančią nekaltumo prezumpciją ir kitus įrodinėjimo proceso aspektus. L. Pakštaitis rašė, kad neteisėto praturtėjimo prieštaravimo nekaltumo prezumpcijai nėra, jei visa kaltinimo našta tenka prokurorui. Tokiai nuomonei konkuruoja O. Fedosiuko požiūris, kad pati neteisėto praturtėjimo kriminalizavimo idėja nesiderina su šia pamatine prezumpcija ir S. Bikelio pamąstymai, kad nekaltumo prezumpcijos principas yra pažeidžiamas, nes normos požymiai buvo aprašyti negatyviu būdu, o įrodinėjant neteisėtą praturtėjimą baudžiamojo proceso metu deformuojasi kaltinimo ir gynybos funkcijos.

Pažymėtina, kad apie neteisėto praturtėjimo problematiką rašė ne tik Lietuvos teoretikai bei praktikai. Šios nusikalstamos veikos prieštaravimai nekaltumo prezumpcijai ir įstatymo

proporcingumo principui buvo nagrinėjami tokių užsienio autorių darbuose kaip: N. Kofele-Kale,¹¹ J. Guillermo,¹² L. Muzila et al.,¹³ M. Perdriel-Vaissiere,¹⁴ W. Y. Wodage,¹⁵ J. R. Boles.¹⁶

Taigi, vyraujanti BK 189¹ straipsnio taikymo praktika paryškino svarbiausius ir problemiškausius normos aspektus, tačiau doktrinoje taip ir nebuvo vieningai sutarta, ar baudžiamoji atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą turėtų būti numatyta Lietuvos baudžiamajame kodekse, ar veika turėtų būti dekriminalizuota. Pagrindinis klausimas dėl to, ar neteisėtas praturtėjimas pažeidžia konstitucinių principų ir vertybių pusiausvyrą buvo paliktas Konstitucinio Teismo vertinimui. Manytina, kad laukiamas Konstitucinio Teismo sprendimas turėtų padėti galutinę tašką, jei ne teoriniuose ginčuose, tai teisės taikymo srityje. Bet iki to laiko yra vis dar aktualu kelti sekančius hipotetinius klausimus:

- Ar neteisėtas praturtėjimas prieštarauja Konstitucijai?
- Jei prieštarauja, ar šis prieštaravimas yra užprogramuotas neteisėto praturtėjimo prigimtyje, t. y. neteisėto praturtėjimo veika yra nesuderinamas su demokratiškos valstybių konstitucinėmis vertybėmis *per se*?
- Jei prieštarauja, ar šis prieštaravimas kyla dėl netobulos juridinės technikos? Ar įmanoma ištaisyti padėtį pasinaudojant vien teisėkūros instrumentais? Kokia turėtų būti neteisėto praturtėjimo dispozicijos formuluotė?
- Kodėl neteisėto praturtėjimo taikymo praktika nepasižymi efektyvumu ir kodėl joje vyrauja išteisinamieji nuosprendžiai?
- Ar neteisėto praturtėjimo taikymas reikalauja konstitucinių reformų?

Pagrindiniai ginamieji teiginiai. Šio darbo autorius laikosi nuomonės, kad, tikėtina, neteisėtas praturtėjimas prieštarauja Konstitucijai ir šis prieštaravimas yra nulemtas neteisėto praturtėjimo prigimties. Bet kokie nusikalstamos veikos sudėties požymių, numatytų BK 189¹

¹¹ Ndiva Kofele-Kale, "Presumed Guilty: Balancing Competing Rights and Interests in Combating Economic Crimes," *The International Lawyer (ABA)* vol. 40 No. (2006): 909-944, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2723570

¹² Jorde Guillermo, "Romanian Legal Framework of Illicit Enrichment," *American Bar Association Central European and Eurasian Law Initiative (ABA/CEELI)*, July 2007, http://www.csm-just.ro/csm/linkuri/28_01_2008_13799_en.pdf

¹³ Lindy Muzila et al., *On the take: Criminalizing illicit enrichment to fight corruption*. Stolen Asset Recovery Initiative (Washington DC: World bank, 2012), <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/13090>

¹⁴ Maud Perdriel-Vaissiere, "The accumulation of unexplained wealth by public officials: Making the offence of Illicit enrichment enforceable," *Anti-Corruption Resource Center. U4 Brief 2012:1 – Bergen: Chr. Michelsen institute*, January 2012: 1-4, <http://www.u4.no/publications/the-accumulation-of-unexplained-wealth-by-public-officials-making-the-offence-of-illicit-enrichment-enforceable/>

¹⁵ Worku Yaze Wodage, "Burdens and Standards of Proof in Possession of Unexplained Property Prosecutions," *MIZAN LAW REVIEW* Vol. 8 No.1 (2014): 1-44, <http://www.ajol.info/index.php/mlr/article/viewFile/111729/101800>

¹⁶ Jeffrey R. Boles, "Criminalizing the problem of unexplained wealth: illicit enrichment offences and human rights violations," *Legislation and Public Policy* Vol. 17:835 (2014): 835-880, <http://www.nyuajpp.org/wp-content/uploads/2015/03/Boles-Criminalizing-the-Problem-of-Unexplained-Wealth-17nyujlpp836.pdf>

straipsnio 1 dalies dispozicijoje, tobulinimo variantai neišsprendžia svarbiausio probleminio klausimo – neteisėto praturtėjimo neatitikimo nekaltumo prezumpcijos principui ir iš šio principo kylančio teiginio, kad visos abejonės turi būti vertinamos kaltinamojo naudai.

Darbo reikšmė. Naujų veikų kriminalizavimo procesas yra labai jautri valstybės vidaus politikos dalis. Šis procesas liečia ne tik žmogaus teisių ir laisvių suvaržymo klausimus, jis meta iššūkį visai baudžiamosios teisės sistemai atlaikyti naujų teisės normų inkorporavimą į jos sudėtį. Šia prasme neteisėto praturtėjimo, – veikos, kuri pasižymi tokia gilia problematika tiek teoriniam, tiek ir praktiniam lygmeny, nagrinėjimo reikšmingumas yra akivaizdus. Manytina, kad BK 189¹ straipsnio nagrinėjimas padės: geriau suvokti korupcijos reiškinių ir naujų nusikalstamų veikų kriminalizavimo motyvus; padės atskleisti baudžiamosios teisėkūros silpnąsias vietas; padės nustatyti specialiųjų materialiosios teisės ir baudžiamojo proceso teisės principų vietą baudžiamosios teisės sistemoje ir jų koncepcijų kaitą pasaulinėje praktikoje; padės prognozuoti Lietuvos teismų praktikos tolesnį vystymąsi ir neteisėto praturtėjimo likimą.

Tikslas. Šio magistro baigiamojo darbo tikslas yra ištirti neteisėto praturtėjimo problematiką, kuri pasireiškia baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje. Pasiremiant užsienio šalių bei Lietuvos neteisėto praturtėjimo kriminalizavimo patirtimi, nustatyti pagrindinius aspektus, kodėl ši nusikalstama veika yra laikoma efektyvia kovos su korupcija priemone, taip pat nustatyti, kokios kliūtys stabdo šios veikos visuotinį pripažinimą ir kodėl Lietuvos teismų praktikoje susiduriama su problemomis taikant BK 189¹ straipsnį.

Uždaviniai:

1. išnagrinėti neteisėto praturtėjimo kriminalizavimo prielaidas pasaulinėje ir Lietuvos praktikoje; nustatyti šios veikos kriminalizavimo privalumus bei trūkumus.
2. analizuojant BK 189¹ straipsnio 1 dalies dispoziciją, išnagrinėti neteisėto praturtėjimo objektyviuosius ir subjektyviuosius nusikalstamos veikos sudėties požymius;
3. ištirti atskirus neteisėto praturtėjimo taikymo aspektus su kuriais yra susiduriama teismų praktikoje ir kurie yra susiję su įstatymo negaliojimo atgal principu (lot. *lex retro non agit*), nekaltumo prezumpcija, asmens nuosavybės teisių neliečiamumu bei draudimu bausti du kartus už tą patį (lot. *non bis in idem*). Atliekant teismų praktikos tyrimą, atskirą dėmesį skirti neteisėto praturtėjimo santykiui su nekaltumo prezumpcija, o konkrečiai – šios prezumpcijos sudedamajai daliai – *in dubio pro reo* principui;
4. Pasiūlyti neteisėto praturtėjimo normos formuluotės tobulinimo variantus, taip pat alternatyvius būdus, kuriais būtų galima spręsti nepagrįsto turto ar pajamų aktyvo padidėjimo atvejus.

Tyrimo metodai. Atliekant tyrimą, siekiant patvirtinti arba paneigti iškeltus hipotetinius klausimus, darbe buvo naudojami tokie metodai kaip: dokumentų sisteminė analizė; analogija; lyginamasis metodas; apibendrinimo metodas; kokybinė dokumentų analizė.

Dokumentų sisteminės analizės metodas buvo panaudotas renkant svarbiausius informacijos šaltinius pasirinktai tematikai nagrinėti: Europos Sąjungos (ES) ir tarptautinius teisės aktus, Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) ir atskirų užsienio šalių teismų praktiką, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimus, nacionalinius teisės aktus ir nacionalinę teismų praktiką, mokslinę literatūrą bei oficialius statistinius duomenis. **Analogijos** metodas buvo taikytas siekiant atskleisti korupcijos reiškinių probleminių aspektų santykį su neteisėto praturtėjimo problematika. Panaudojus **lyginamąjį** metodą buvo nagrinėjami neteisėto praturtėjimo nusikalstamos veikos sudėties požymių skirtumai Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse ir tarptautinėse konvencijose. Be to, buvo vertinami skirtingi nekaltumo prezumpcijos turinio (pvz., įrodinėjimo naštos perkėlimo klausimai) aiškinimai užsienio šalių praktikoje. **Apibendrinimas** buvo panaudotas išnagrinėjus Lietuvos ir užsienio autorių mokslinę literatūrą, kai buvo daromos išvados, kur koncentruojasi pagrindinė neteisėto praturtėjimo problematika, t. y. kai buvo išskiriami esminiai probleminiai aspektai, kuriais pasižymi neteisėtas praturtėjimas. **Kokybinės dokumentų analizės** metodas buvo panaudotas tiriant visas neteisėto praturtėjimo baudžiamąsias bylas, kurias nagrinėjo pirmosios, apeliacinės ir kasacinės instancijos teismai. Analizuojant sudėtingą įrodymų vertinimo procesą, buvo atskleidžiamos pagrindinės priežastys, dėl ko neteisėto praturtėjimo taikymas nepasižymi savo efektyvumu. Be kita ko, buvo bandyta atsakyti į klausimą, ar neteisėto praturtėjimo taikymas gali sudaryti asmens teisės į nuosavybės neliečiamumą pažeidimus. Tuo tikslu buvo išnagrinėta daugiau kaip 20 apygardos teismų nutarčių, kuriose asmenys skundė procesinės prievartos priemonės (laikino nuosavybės teisių apribojimo) taikymo pagrįstumą.

Darbo struktūra.

Skyriuje “Neteisėto praturtėjimo kriminalizavimo prielaidos ir konstitucingumo problema“ yra kalbama apie neteisėto praturtėjimo privalumus ir trūkumus. Globalaus antikorupcinio judėjimo kontekste yra nagrinėjami pagrindiniai neteisėto praturtėjimo kriminalizavimo motyvai, keliamos diskusijos dėl galimų kliūčių, verčiančių abejoti kriminalizavimo pagrįstumu. Tarp kitko, nagrinėjami esminiai probleminiai aspektai, kurie lydi neteisėto praturtėjimo kriminalizavimą užsienio ir Lietuvos praktikoje bei atkreipiamas dėmesys į skirtingus kilusių problemų sprendimo variantus.

Skyriuje “Neteisėto praturtėjimo objektyvieji ir subjektyvieji nusikalstamos veikos sudėties požymiai pagal Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą“ nagrinėjami problemiškesni

nusikalstamos veikos sudėties požymiai, kurie yra aprašyti BK 189¹ straipsnio 1 dalyje. Pirmiausia yra nagrinėjamas neteisėto praturtėjimo vertybinis pagrindas. Toliau – pavojinga veika, nuo kurios prasideda neteisėtas praturtėjimas bei nusikaltimo dalykas, į kurį yra nukreiptas tas neteisėtas poelgis. Pabaigoje yra kalbama apie šios nusikalstamos veikos subjektyviąją pusę, t. y. apie neteisėto praturtėjimo kaltės formas bei kaltės turinį. Be to, pažymėtina, kad šiame skyriuje jau yra atliekama teismų praktikos analizė vertinant minėtų požymių aiškinimą skirtingose baudžiamosiose bylose.

Skyriuje “Atskiri probleminiai neteisėto praturtėjimo taikymo aspektai“ nagrinėjami sudėtingiausi aspektai, kurie liečia įstatymo negaliojimo atgal, nekaltumo prezumpcijos, asmens nuosavybės teisių neliečiamumo, *non bis in idem* principų pažeidimus, t. y. nagrinėjamas neteisėto praturtėjimo suderinamumas su šiais principais.

1. NETEISĖTO PRATURTĖJIMO KRIMINALIZAVIMO PRIELAIDOS IR KONSTITUCINGUMO PROBLEMA

Naujų teisės aktų priėmimas, įstatymų projektų kūrimas bei jų leidyba, skirta kovai su neteisėtomis pajamomis ir korupcija, rodo, kad ši tematika įgauna vis didesnį populiarumą, tampa mokslinių – akademinių publikacijų nagrinėjimo ir tyrinėjimo objektu. Manytina, kad toks populiarumas yra natūralus. Ši tematika savo apimtimi yra labai plati, apimanti ekonominius, finansinius, teisinius bei socialinius klausimus. Be kita ko, jeigu kalbama apie naujų nusikalstamų veikų kriminalizavimą, yra susiduriama su labai jautria baudžiamosios politikos sudėtinė dalimi. Šis procesas pasak V. Justickio “yra sudėtingas, jam reikia didelio parengiamojo darbo, kuris turi apimti tiek kriminalizacijos arba dekriminalizacijos pagrindimą, tiek naujojo baudžiamojo įstatymo (kuriuo veika kriminalizuojama arba dekriminalizuojama) derinimą su baudžiamaisiais ir kitais įstatymais”.¹⁷ Rimtumo priduoja ir empiriniai tyrimai, kurie rodo, kad naujų nusikalstamų veikų kriminalizavimas ar bausmių griežtinimas nelemia nusikalstamumo mažėjimo, o priešingai – gali būti sudaroma paradoksali situacija, kai nusikalstamumo reglamentavimas gali lemti dar didesnį nusikalstamumą, įvairių kitų socialiai žalingų padarinių atsiradimą¹⁸, “nelojalių valstybei“ piliečių sluoksniu kūrimą.¹⁹ Be to, pažymėtina, kad pats korupcijos reiškinys, kuris, paprastai tariant, – gali būti pagrindinė visų korupcinio pobūdžio veikų kriminalizavimo priežastis, pasižymi savo atskira problematika. Vadinasi, minėta tematika, skirta neteisėtai gaunamų pajamų ir korupcijos problemoms, gali būti nagrinėjama tiek teisiniu, tiek kriminologiniu požiūriu.

Šiame gi darbe bus nagrinėjama išskirtinio dėmesio sulaukianti, probleminė nusikalstamą veiką – neteisėtas praturtėjimas (angl. *Illicit enrichment*). Pažymėtina, kad abejonės dėl šios veikos kriminalizavimo buvo keliamos dar įstatymo projekto rengimo stadijoje, tačiau nepaisant to, po 2010 m. gruodžio 2 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo priėmimo neteisėtas praturtėjimas tapo baudžiamosios teisės sistemos dalimi. Turint omenyje kriminalizavimo sudėtingumą, pradėti kalbėti apie neteisėto praturtėjimo problematiką reikia nuo socialinio konteksto (visuomenių santykių kaitos bei dinamiškumo, naujų iškilusių visuomeninių poreikių ir problemų buvimo), kuriame neteisėtas praturtėjimas tampa baudžiamosios teisės norma. Manytina, kad tokia pradžia padės nustatyti pagrindinius teiginius,

¹⁷ Viktoras Justickis, *Kriminologija. I dalis*. (Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001): 85.

¹⁸ Gintaras Švedas, “Veikos kriminalizavimo kriterijai: teorija ir praktika,” *Teisė* 82 (2012): 15, <http://www.vu.lt/leidyba/dokumentai/zurnalai/TeisAe/TeisAe%2082%20tomas/12-25.pdf>

¹⁹ Oleg Fedosiuk, “Baudžiamoji atsakomybė kaip kraštutinė priemonė (ultima ratio): teorija ir realybė,” *Jurisprudencija* 19, 2 (2012): 716, https://www.mruni.eu/upload/iblock/e58/017_fedosiuk.pdf

kurių pagrindu skirtingos pasaulio valstybės, tarp jų ir Lietuva, nutaria imtis kraštutinių baudžiamosios teisės priemonių, saugant visuotinai priimtas vertybes bei gėrius.

1.1. Neteisėtas praturtėjimas kaip kovos su korupcijos reiškiniu rezultatas.

Pažymėtina, kad pasaulyje yra pastebimas didelis suinteresuotumas korupcijos problema. Mokslinėje literatūroje, teisės aktų, skirtų kovai su korupcija, formuluotėse arba paprasčiausiai atidarius naujienų srautą elektroninėje erdvėje neretai galima aptikti žinių apie korupcijos žalą visuomenės gėrovei. “Virš Lietuvos vyriausybės sklinda korupcijos šešėlis“, “Korupcija plinta kaip vėžys“, “Kyšininkauti išmokstama vaikystėje“, “Dar kartą tiriamas Boreikų neteisėtas praturtėjimas”.²⁰ Tokius ir panašius pasisakymus lengvai galima rasti populiariuose dienraščiuose, kurie iliustruoja įžymių politinių veikėjų, teisėsaugos institucijų pareigūnų, teisininkų, ekonomistų, ekspertų, specialistų ir visų kitų visuomenės narių įsitraukimą į problematikos diskusiją. J. R. Boles rašė: “korupcija toliau kamuoja tautas, užkrečiant valdžias, silpninant šalių ekonomiką, darant žalą bendruomenėms”.²¹ Tokius savo žodžius autorius tvirtino korupcijos suvokimo indekso (angl. *Corruption perception index*, toliau – CPI)²² ir Pasaulio Banko (angl. *World Bank*) korupcijos kontrolės indekso²³ duomenimis, pažymint, kad “du gerai žinomi indeksai, kurie yra skirti korupcijai matuoti, rodo, kad korupcija vyrauja ir besivystančiose, ir išsivysčiusiose šalyse”.²⁴ Remiantis naujesniais (2015 metų) duomenimis, matosi, kad bendras vaizdas nesikeičia – Transparency International įspėja, jog 112 valstybių (iš 167) CPI neviršijo 50 balų ribos, o tai liudija apie rimtas korupcijos problemas viešajame sektoriuje.²⁵

Lietuvos korupcijos suvokimo indeksas rodo, kad šalis nėra toli nuo šių problemų. 2012 metais Lietuva surinko 54 balus, 2013 m. – 57, 2014 m. – 58, 2015 m. – 61.²⁶ Taigi, pastarieji keturių metų CPI duomenys vaizduoja, kad Lietuva surenka vis daugiau balų, tačiau vis vien lieka arti vidurio, t. y. 50 balų ribos. Vadinasi, šių rodiklių kontekste, vargu ar būtų galima kalbėti apie

²⁰ “Delfi naujienų paieška“, žiūrėta 2016 09 15,

<http://www.delfi.lt/paieska/?q=korupcija#gsc.tab=0&gsc.q=korupcija&gsc.page=1>

²¹ Jeffrey R. Boles, *supra note* 16, p. 838.

²² “Korupcijos suvokimo indeksas (KSI) parodo, kiek šalyje suvokiama valstybės bei savivaldybių tarnautojų ir politikų korupcija. Šis indeksas nustatomas remiantis verslo atstovu apklausomis ir kitais ekspertiniais tyrimais“, “Transparency International, Lietuvos skyrius, Korupcijos suvokimo indeksas (KSI)“, žiūrėta 2016 09 04, <http://www.transparency.lt/korupcijos-suvokimo-indeksas-ksi>

²³ “Šis rodiklis sudaromas atsižvelgiant į subjektyvią nuomonę, kiek valdžios galia yra panaudojama privačiai naudai gauti, įskaitant ir smulkios, ir stambios korupcijos formas, taip pat kiek valstybė yra užvaldoma elito ir privačių interesų“. Saulius Spurga, “*Demokratija ir pilietinė visuomenės nacionalinėse valstybėse ir Europos Sąjungoje: vidurio ir rytų Europos demokratizacija*“, monografija (2012): 120.

²⁴ Jeffrey R. Boles, *op. cit.*, p. 839.

²⁵ “Corruption Perception Index 2015. Results“, žiūrėta 2016 09 04, <http://www.transparency.org/cpi2015/>

²⁶ *Ibid.*

žymų korupcijos situacijos šalyje pagerėjimą. Priešingai, Transparency International Lietuvos skyriaus (TILS) ir Specialiųjų tyrimų tarnybos (STT) atlikti tyrimai rodo, kad korupcija lieka viena iš aktualiausių šalies problemų.²⁷

Kaip matome, korupcijos problematika vis dar lieka aktuali žmonių sąmonėje. Visuotinai pripažįstamas korupcijos niokojantis poveikis kelia rimtą nerimą tiek pavienėms valstybėms, tiek visai tarptautinei bendrijai, skatina imtis aktyvių antikorpucinių judėjimų bei ieškoti naujų prevencinių priemonių, į kurių apimtį kartais patenka ir baudžiamasis teisinis reguliavimas. Atitinkamai tarptautiniu mastu yra tobulinama teisinė bazė, priimami nauji teisės aktai, kurių nuostatos valstybės dalyvės svarsto harmonizuoti savo nacionalinėje teisėje. Iš tarptautinių dokumentų gausos verta paminėti sekančius teisės aktus: 1996 m. Amerikos Valstybių Organizacijos (angl. *Organization of American States (OAS)*) priimtą Amerikos Konvenciją prieš Korupciją (angl. *Inter-American Convention against Corruption*, toliau – IACAC);²⁸ 1997 m. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (angl. *Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)*) priimtą Konvenciją dėl užsienio valstybių pareigūnų papirkinėjimų tarptautiniuose verslo sandoriuose (angl. *Convention on Combating Bribery of Foreign Officials in International Business Transactions (OECD Convention)*);²⁹ 1997 m. Europos Sąjungos Tarybos priimtą Konvenciją dėl kovos su korupcija, susijusia su Europos Bendrijų pareigūnais ar Europos Sąjungos valstybių narių pareigūnais;³⁰ 1999 m. Europos Tarybos Ministrų Komiteto priimtą Baudžiamosios teisės konvenciją dėl korupcijos (angl. *Criminal Law Convention on Corruption*);³¹ 1999 Europos Tarybos Ministrų Komiteto priimtą Civilinės teisės konvenciją dėl korupcijos (angl. *Civil Law Convention on Corruption*);³² 2003 m. Afrikos Sąjungos valstybių ir vyriausybių vadovų priimtą Afrikos Sąjungos konvenciją dėl korupcijos užkardymo ir kovos su ja (angl. *African Union Convention on Combating and Preventing Corruption*, toliau – AUCCPC);³³ bei 2003 m. Jungtinių Tautų konvenciją prieš korupciją (angl. *United Nations Convention against corruption*, toliau – JNCAC). Manytina, kad globalaus antikorpucinio

²⁷ Nuo 2011 m. Lietuvoje yra vykdomas projektas “Korupcijos Žemėlapis“, kurį 2001-2008 m. inicijavo Transparency International Lietuvos skyrius (TILS), o 2009-2015 m. Specialiųjų tyrimų tarnyba (STT). Projekto rezultatai rodo, kad korupcija lieka aktualiausių Lietuvos problemų tarpe. Reprezentatyvios gyventojų apklausos parodė, jog 2008 m. korupcija buvo trečioje vietoje, 2011 m. – penktoje (67 proc.), 2014 m. – šeštoje vietoje (48 proc.), žiūrėta 2016 09 02 <http://www.stt.lt/lt/menu/tyrimai-ir-analizes/?print=1>

²⁸ Inter-American Convention Against Corruption, March 29, 1996, 35 I.L.M. 724, 728, prieiga per internetą: <https://www.justice.gov/sites/default/files/criminal-fraud/legacy/2012/11/14/iacac.pdf>

²⁹ Convention on Combating Bribery of Foreign Officials in International Business Transactions, Nov. 21, 1997, 37 I.L.M. 1, prieiga per internetą: http://www.stt.lt/files/103_doc_file_1_094520.pdf

³⁰ “Konvencija dėl kovos su korupcija, susijusia su Europos Bendrijų pareigūnais ar Europos Sąjungos valstybių narių pareigūnais,“ *Valstybės žinios* Nr. 154-5601 (1997).

³¹ “Baudžiamosios teisės konvencija dėl korupcijos,“ *Valstybės žinios* Nr. 23-853 (1999).

³² “Civilinės teisės konvencija dėl korupcijos,“ *Valstybės žinios* Nr. 126-5733 (1999).

³³ African Union Convention on Combating and Preventing Corruption, July 11, 2003, 43 I.L.M. 5, prieiga per internetą: <http://www.peaceau.org/uploads/convention-combating-corruption.pdf>

judėjimo nuotaikas gerai atspindi pastarosios Konvencijos preambulė, kurioje pasakyta: “Valstybės, šios Konvencijos Šalys, susirūpinusios dėl rimtų korupcijos keliamų problemų ir grėsmės visuomenės stabilumui ir saugumui, kenkiančių demokratinėms institucijoms ir vertybėms, etinėms vertybėms ir teisingumui bet keliančių pavojų tvariai plėtrai ir teisei valstybei; taip pat susirūpinusios dėl ryšių tarp korupcijos ir kitų nusikalstamumo formų, ypač organizuoto nusikalstamumo ir ekonominio nusikalstamumo, įskaitant pinigų plovimą; bet to, susirūpinusios dėl korupcijos atvejų, susijusių su didelio turto ir pajamų kiekiu, kurie gali sudaryti esminę valstybių išteklių dalį ir kelia grėsmę tų valstybių politiniam stabilumui ir plėtrai; įsitikinusios, kad korupcija jau yra ne vietinė problema, bet tarptautinis reiškinys, darantis poveikį visų šalių visuomenėms ir ekonomikai[...].”³⁴

Taigi, remiantis aukščiau pateikiamais duomenimis, nėra sunku suprasti neteisėto praturtėjimo kriminalizavimo prielaidas. Vienas iš pagrindinių IACAC, AUCCPC ir JNCAC konvencijų tikslų yra “remti ir stiprinti priemones, skirtas veiksmingiau užkirsti kelią korupcijai ir kovoti su ja”.³⁵ Šios konvencijos neteisėtą praturtėjimą įvardijo kaip *tyčini*, *žymų valstybės tarnautojo turto padidėjimą, kurio jis negali pagrįsti savo teisėtomis pajamomis*.³⁶ Negana to, AUCCPC ir IACAC konvencijose neteisėtas praturtėjimas tiesiogiai buvo įvardytas kaip korupcinė veika, todėl šios veikos kriminalizavimo klausimas neišvengiamai santykiauja su tam tikrais korupcijos reiškinio požymiais.

Korupcijos reiškinys pasižymi itin sunkiu atskleidžiamumu – jis yra latentinis, iš prigimties neteisėtas fenomenas, kai du ar keli teisės pažeidėjai sudaro slaptą sutartį.³⁷ Korupcinių sandorių formos yra įvairios ir greitai besikeičiančios³⁸, sudaromos su siekiu gauti turtinės ar kitokios asmeninės naudos sau arba kitam asmeniui.³⁹ Atsižvelgiant į globalizacijos proceso įtaką šalių ekonomikai ir finansų sistemai, korupcinis nusikalstamumas lengvai gali įgauti tarptautinį pobūdį. Tarptautiniai piniginiai pervedimai, laisva prekių apyvarta, fiktyvūs sandoriai, naujos technologijos bei naujų sukčiavimo būdų sudarymas akivaizdžiai apsunkina ikiteisminio tyrimo pareigūnų darbą nustatinėjant neteisėtai gauto turto ryšį su konkrečia nusikalstama veika. Be to,

³⁴ “Jungtinių Tautų konvencija prieš korupciją,” *Valstybės žinios*, Nr. 136-5146 (2006).

³⁵ *Ibid.*

³⁶ IACAC 9 str., AUCCPC 1 str., JNCAC 20 str. Taip pat pastebėtina, kad iš paminėtų trijų konvencijų tik AUCCPC Konvencijoje, be valstybės tarnautojų, buvo kalbama ir apie visų kitų asmenų neproporcingą turto ar pajamų padidėjimą.

³⁷ Hongbin Cai et al., “Eat, Drink, Firms, Government: An Investigation of Corruption from the Entertainment and Travel Costs of Chinese Firms,” *The Journal of LAW & ECONOMICS* (2011): 55-56, <http://www.sas.upenn.edu/~hfang/publication/corruption/JLE-final.pdf>

³⁸ Gintarė Šatienė, Jurgita Baltrūnienė, Laurynas Jokšas, “Kontrabandos ir korupcijos kaip socialinių reiškinų santykis,” *Ekonomika ir valdyba: aktualijos ir perspektyvos* 3(23) (2011): 23, http://www.su.lt/bylos/mokslo_leidiniai/ekonomika/2011_3_23/satiene.pdf

³⁹ “Pranešk apie korupciją. Korupcija,” žiūrėta 2016 09 15, <https://www.stt.lt/lt/praneskite-apie-korupcija/praneskite-apie-korupcija/korupcija/>

pastebėtina, kad korupcija kartais yra įvardijama kaip tam tikra “nusikalstamumo be aukų” forma.⁴⁰ Tai reiškia, kad apie šiuos nusikaltimus dažniausiai nėra pranešama, nes pagrindiniai nusikaltimo liudytojai daugeliu atveju patys yra susiję su korupcine veikla.⁴¹ Dėl šių priežasčių nusikalstamų veikų tyrimo metodai pasižymi savo efektyvumu atskleidžiant pavienius korupcijos pasireiškimo atvejus, tačiau praktiškai neveikia kalbant apie įsišaknijusią, hierarchiniais ryšiais pagrįstą korupciją, kai veikloje operuoja daug gerai informuotų, vienas kitą dangstančių pažeidėjų.⁴² Taigi, tokiais atvejais, kai į viešumą patenka žinių apie valstybės tarnautojų turtus ar pajamas, kurių vertė gali viršyti ir šešiaženkliai skaičius, yra neproporcinga jų uždarbiui bei santaupoms, o teisėsaugos institucijos patiria nesėkmę atskleidžiant nusikalstamą pajamų kilmę – kyla natūrali visuomenės pasipiktinimo reakcija, susidaro jausmas, kad “tikrasis” teisingumas nebuvo įgyvendintas. Atsakas į tokią reakciją yra naujų priemonių kūrimas, kurios padėtų atimti visas galimybes ir motyvaciją asmenims nepastebimai verstis bei pelnytis iš neteisėtos veiklos.

Manytina, kad tokių argumentų pagrindu, siekiant veiksmingos kovos su korupciniais, turtiniais, ekonominiais, finansiniais ir kitais visiems jiems bendro tikslo (gauti kuo daugiau neteisėtų pajamų ir taip praturtėti) vienijamais nusikaltimais, buvo sudaryta galimybė asmenį patraukti baudžiamojon atsakomybėn, jei jo turtas (įvertinus visus galimus teisėtus šio turto gavimo būdus) neproporcingas jo teisėtoms pajamoms.⁴³ Atitinkamai po 2010 m. gruodžio 2 d. įstatymo priėmimo Lietuvos baudžiamajame kodekse atsirado 189¹ straipsnis, kuris įtvirtino baudžiamąją atsakomybę už neteisėtą praturtėjimą. Naujos veikos kriminalizavimas ikiteisminio tyrimo pareigūnams akivaizdžiai palengvino įrodinėjimo našta, nes buvo pašalinta būtinybė nustatinėti ryšį tarp nusikalstamos veikos ir ekonominės naudos, kuri buvo gauta iš šios veikos. Kaltinamajam nesugebant įtikinamais duomenimis pagrįsti turimo turto kilmės, neaiškios kilmės turto neteisėtumas iš esmės tapo preziumuojamas.

Pažymėtina, kad naujos veikos įtvirtinimas baudžiamajame kodekse, viena vertus, pasižymi tam tikra racija. Juk Transparency International ir Pasaulio Banko duomenys aiškiai įspėja apie korupcijos žalą kiekvienos visuomenės gerovei bei didėjančius problemas mastus globalioje perspektyvoje. Šios visuotinai žinomos tarptautinės organizacijos kartu su Europos saugumo bendradarbiavimo organizacija (angl. *The Organization for Security and Co-operations*

⁴⁰ Ilona Michailovič, “Korupcijos tyrimo problematika,” *Teisė* 60 (2006): 68.

⁴¹ Maud Perdriel-Vaissiere, *supra note* 14, p. 2.

⁴² Benjamin B. Wagner, Leslie Gielow Jacobs, “Retooling Law Enforcement to Investigate and Prosecute Entrenched Corruption: Key Criminal Procedure Reforms for Indonesia and Other Countries,” *Journal of International Law*, vol. 30, 1 (2014): 185, <http://scholarship.law.upenn.edu/jil/vol30/iss1/3/>

⁴³ “Aiškinamasis raštas Nr. XIP-2344 dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 67 straipsnio papildymo, 72 straipsnio pakeitimo ir kodekso papildymo 723 ir 1891 straipsniais įstatymo ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 91, 94 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 1681 straipsniu įstatymo projektų,” prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/ta/255684>

in Europe (OSCE)), Jungtinių Tautų narkotikų ir nusikalstamumo biuru (angl. *United Nations Office on Drugs and Crime* (UNODC)), Tarptautine parlamentarų organizacija prieš korupciją (angl. *Global Organization of Parliamentarians Against Corruption* (GOPAC)) aktyviai rekomenduoja kriminalizuoti neteisėtą praturtėjimą, pažymint šios priemonės efektyvumą kovoje prieš korupciją. Iracionaliais gali neatrodyti ir politikų motyvai, kurie siūlo tokius įstatymų projektus. Juk yra siekiama kilnaus tikslo – patraukti asmenį, kuris neteisėtai praturtėjo ir kurio tikrasis nusikaltimas liko nepastebėtas, baudžiamojon atsakomybėn, konfiskuoti iš jo turtą ir taip kompensuoti valstybei sukeltą žalą. Iš kitos pusės, tam tikri požymiai rodo, jog šiam kriminalizavimui gali būti būdingas įstatymų leidėjų “superoptimizmas“, emocionalumas (kai veikos kriminalizavimas yra “visuotinio pasipiktinimo koku nors įvykiu arba faktu išraiška [...] yra įstatymo leidėjo reakcija į tam tikrus itin išsiskiriančius įvykius“) arba net simboliškumas (kai “įstatymų leidėjui ne taip svarbu, ar žmonės laikosi tam tikrų elgesio normų – svarbiausia, kad visi žinotų, kad įstatymų leidėjas griežtai jų laikosi“).⁴⁴ V. Justickis pažymi: “nepakanka to, kad įstatymų leidėjas tvirtai žinotų, kad kriminalizacija vienu ar kitu atveju tikrai reikalinga. Ne mažiau svarbu, kad jis įsitikintų, kad ji galima, kad nėra aplinkybių, kurios sutrukdytų sėkmingai kriminalizuoti tam tikrą veiką“.⁴⁵

Kalbant apie tokias aplinkybes, pažymėtina, kad jų išties nėra mažai. Užbėgat už akių reikėtų pastebėti, kad neteisėto praturtėjimo kriminalizavimą lydi sudėtingos konstitucingumo problemos, kurių sprendimai tarptautinėje praktikoje nepasižymi vienodumu. Galimi prieštaravimai teisinės valstybės, nekaltumo prezumpcijos, nuosavybės teisių apsaugos principams neabejotinai gali sudaryti kliūtis bandant įtraukti neteisėtą praturtėjimą į baudžiamosios teisės veikimo sritį. Antra, buvo užsiminta, kad įrodinėjant neteisėtą praturtėjimą nėra atskleidžiamas tikrasis ryšys tarp nusikalstamų veikų (pvz., kyšininkavimo, sukčiavimų, vagysčių ir pan.) ir pernelyg didelio turto, kurį valdo kaltinamasis. Tai gali sąlygoti nesutapimus su baudžiamosios teisės legalumo principu (lot. *nullum crimen, nulla poena sine lege*), nes šio specialaus principo turinys reikalauja, kad įstatymo raidė numatytų aiškias gaires, leidžiančias asmenims žinoti, kokie veiksmai ar neveikimas gali užtraukti baudžiamąją atsakomybę bei atitinkamai reguliuoti savo elgesį.⁴⁶ Trečia, gali kilti abejonių dėl neteisėto praturtėjimo pavojingumo kriterijaus. Ši veika negali būti laikoma nusikaltimu, kuris pats savaime yra pavojingas (lot. *malum in se*). Neteisėtas praturtėjimas savo esme yra visų kitų prieš tai neišaiškintų nusikalstamų veikų rezultatas. Tai reiškia, kad nusikalstamas ketinimas, t. y. asmens

⁴⁴ Viktoras Justickis, *supra note* 17, p. 109-114.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 114.

⁴⁶ EŽTT sprendimai: Kokkinakis v. Greece, no. 14307/88 Eur. Ct. H. R. 16 (1993); Rohlena v. Czech Republic, no. 59552/08 Eur. Ct. H. R. 15-16 (2015).

tyčia neteisėtai užvaldyti turtą, neteisėtai įgyti turtinių teisių, išvengti turtinių prievolių, jau buvo išreikštas darant konkrečią nusikalstamą veiką. Bandymai iš šios vienos dalies (nusikalstamo rezultato) sukurti atskirą nusikalstamą veiką gali kelti klausimus, ar neteisėtas praturtėjimas kaip nusikalstama veika pasižymi savo teisiniu integralumu ir savarankiškumu. Ketvirta, egzistuoja nuomonių, kad neteisėtas praturtėjimas savo prigimtimi yra finansinis (mokestinis) pažeidimas⁴⁷, o įrodinėjimo būdas, kuris pateisina kaltumo prezumpcijų buvimą (ir preziumuojamą turto kilmės neteisėtumą), tinka mokesčių administravimo praktikoje.⁴⁸ Vadinasi, bandymai numatyti baudžiamąją atsakomybę už neteisėtą praturtėjimą galėtų reikšti prieštaravimus konstituciniam proporcingumo principui bei baudžiamosios teisės kaip kraštutinės priemonės principui (lot. *ultima ratio*). Šių principų turinys suponuoja *“kad už teisės pažeidimus valstybės nustatomos poveikio priemonės turi būti proporcingos (adekvačios) teisės pažeidimui, jos turi atitikti siekiamus teisėtus ir visuotinai svarbius tikslus, neturi varžyti asmens akivaizdžiai labiau negu reikia šiems tikslams pasiekti; įstatymais asmens teisės gali būti apribotos tik tiek, kiek yra būtina viešiesiems interesams ginti, tarp pasirinktų priemonių ir siekiamo teisėto ir visuotinai svarbaus tikslo privalo būti protingas santykis. Šiam tikslui pasiekti gali būti nustatytos tokios priemonės, kurios būtų pakankamos ir ribotų asmens teises ne daugiau negu yra būtina“* (Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d., 2001 m. spalio 2 d., 2004 m. sausio 26 d., 2005 m. lapkričio 3 d., 2005 m. lapkričio 10 d., 2008 m. sausio 21 d., 2008 m. kovo 15 d., 2008 m. rugsėjo 17 d. nutarimai 2009 m. balandžio 10 d. nutarimai). Na ir galų gale galima pastebėti, kad neteisėtas praturtėjimas numato ekstremalų būdą kovoti su korupcija. Tačiau ekstremalių priemonių taikymą sąlygoja ekstremalios, objektyviai egzistuojančios aplinkybės. Ar konkrečiai Lietuvoje egzistuoja tokios aplinkybės – irgi yra diskutuotinas klausimas. Prieš tai pateikiami Transparency International ir Pasaulio Banko duomenys bei minėti korupcijos požymiai, verčiantys ieškoti naujų kovos su korupcija būdų, yra geri informacijos šaltiniai, motyvuojantys imtis neteisėto praturtėjimo kriminalizavimo, tačiau jų tikslumu galima suabejoti. Įvairioje literatūroje nagrinėjamas korupcijos fenomeno problematikos kompleksiskumas apsunkina šio reiškinių tyrimo galimybes.⁴⁹ Mokslininkams sunku duoti tvirtą atsakymą dėl korupcijos didėjimo ar mažėjimo.⁵⁰ Vadinasi, visada lieka abejonių, kiek pateikiami duomenys, ar tai būtų apklausų rezultatai, registruoto nusikalstamumo statistika, viktimologinių tyrimų išvados, atitinka objektyvią tikrovę. Objektyvumo vertinimui trukdo ir tokių probleminių aspektų, nagrinėjamų įvairiuose šaltiniuose,

⁴⁷ Oleg Fedosiuk, *supra note* 19, p. 724

⁴⁸ “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. lapkričio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-100-222/2015,” prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1322610?nr=1>

⁴⁹ Ilona Michailovič, “Korupcijos apibrėžimo problematika,” *Teisė* 54 (2005): 110-111.

⁵⁰ Ilona Michailovič, “Kelio korupcijai užkirtimas baudžiamosios teisės priemonėmis,” *Sociologija. Mintys ir veiksmai* 2, 20 (2007): 44, http://senas.ku.lt/wp-content/uploads/2013/04/2007_nr_02_43-55.pdf.

gausa: sunkiai apibrėžiama korupcijos sąvoka⁵¹; visuomenės pritarimas korupcijai arba korupcijos paradoksas⁵²; „korupcijos spiralinis arba pritraukiamasis efektas“⁵³; korupcija kaip politikavimo ir žiniasklaidos poveikio priemonė⁵⁴; silpnas korupcijos reiškinio reglamentavimas nacionalinėje teisėje; priimamų projektų, skirtų kovai su korupcija perteklius ir efektyvumo stoka.⁵⁵

Šitie gi argumentai rodo, kad diskusijos apie neteisėto praturtėjimo kriminalizavimo instrumentiškumą nėra teisinė iliuzija. Tarp kitko, argumentai rodo ant kokio „trapaus“ pagrindo stovi naujų korupcinio pobūdžio veikų arba atskirų nusikalstamos veikos sudėties požymių kriminalizavimo pagrindumas bei tolesnis šių naujų baudžiamųjų „instrumentų“ taikymo efektyvumas. Manytina, kad dėl šių priežasčių galima priėti prie išvados, jog visi klausimai, susiję su korupcijos reiškinio ir baudžiamosios teisės veikimo ribomis, turėtų būti nagrinėjami preciziškai tikslai, itin atidžiai ir atsakingai, remiantis patikimais empiriniais tyrimais, nepamirštant apie objektyvius kriminalizavimo kriterijus bei baudžiamosios teisėje teorijoje vyraujančius *nullum crimen, nulla poena sine lege* bei *ultima ratio* principus.

1.2. Neteisėto praturtėjimo konstitucingumo problema: užsienio šalių ir Lietuvos patirtis.

Neteisėtas praturtėjimas tarptautinėje praktikoje nėra naujas reiškinys. Pirmieji bandymai įtvirtinti šią veiką teisės aktuose siekia 1930 metus, kai Argentinoje buvo priimti atitinkami įstatymų projektai. Nuo to laiko neteisėto praturtėjimo populiarumas žymiai išaugo: 1967 metais Argentina jau kriminalizavo neteisėtą praturtėjimą, 1971 m. tokiu pačiu pavyzdžiu pasekė Kinija (Honkongas), 1975 m. Egiptas, 1981 m. Senegalas, 1982 m. Brunėjus, 1987 m. Kuba ir Ekvadoras, 1988 m. Indija, 1991 m. Peru, 1995 m. Malavis, 1996 m. Makedonija, 1997 m. Malaizija ir Kinija, 1998 m. Gviana, 1999 m. Pakistanas, Lesoto ir Cilė, 2003 m. Gabonas, Jamaika, Meksika, Ruanda,

⁵¹ V. Justickis ir A. Raudonienė rašė: „Korupcijos reiškiniai tokie sudėtingi, jos formos šalyse tokios įvairios, kad po ilgų bandymų surasti visoms šalims vienodą definiciją buvo suabejota, ar tai įmanoma apskritai (pasaulyje egzistuoja daugiau nei 300 korupcijos apibrėžimų)“. Viktoras Justickis, *supra note* 15, p. 345.

⁵² Profesoriai David Hess ir Thomas W. Dunfee rašo, kad mokslininkai nagrinėjantys korupcijos reiškinį pastebėjo tokį paradoksą: korupcija yra visuotinai smerktina ir pasaulyje vyksta aktyvus antikorpuciniai judėjimai, tačiau korupcijos mastai tik didėja. David Hess, Thomas W. Dunfee, „Fighting Corruption: A Principled Approach; The C2 Principles (Combating Corruption)“, *Cornell International Law Journal*, vol. 33, 3 (2000): 595, <http://scholarship.law.cornell.edu/cilj/vol33/iss3/6/>

⁵³ Ilona Michailovič, *supra note* 50, p. 44.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 52.

⁵⁵ Pvz., nuo 2009 m. iki 2015 m. Nacionalinė kovos su korupcija programa keitėsi tris kartus, žiūrėta 2016 09 03, <https://www.stt.lt/lt/menu/nacionaline-kovos-su-korupcija-programa/nkkp-2015-2025/#turinys>; Aušra Kuodytė savo magistro baigiamajame darbe, tiriant nusikalstamumo prevencijos programas Lietuvoje, priėjo prie išvados, kad: „[...] nei vienoje išnagrinėtoje nusikaltimų prevencijos programoje neapibūdintas į programą atrinktų priemonių potencialus veiksmingumas – įtraukiant kiekvieną priemonę į programą, nedaroma jokių jos veiksmingumo patikrinimų“. Taip pat autorė nustatė, kad programos skirtos kovai su korupcija pasižymi itin gausiais taikomų priemonių sąrašais. Aušra Kuodytė, „Nusikaltimų prevencijos programos Lietuvoje“ (magistro baigiamasis darbas, Mykolo Romerio universitetas, 2011), 47-48

2004 m. Madagaskaras, Etiopija, Kosta Rika, Kolumbija, Bangladešas, Antigva ir Barbuda, 2005 m. Vakarų krantas ir Gaza, 2006 m. Alžyras, 2008 m. Nikaragva, Siera Leonė, Panama, 2009 m. Nepalas ir Uganda, 2010 m. Bolivija.⁵⁶ Kalbant apie Europos šalių patirtį, 2005 m. neteisėtą praturtėjimą savo nacionalinėje teisės sistemoje įtvirtino Prancūzija, 2014 m. Moldova. Iš naujesnių pavyzdžių galima paminėti Didžiąją Britaniją, kurios parlamentas svarstys neteisėto praturtėjimo idėją⁵⁷ ir Armėniją, kuri greitai laiku žada įgyvendinti konstitucines reformas, kad būtų galima kriminalizuoti šią nusikalstamą veiką ir tokiu būdu kovoti su nerimą keliančiomis korupcijos problemomis šalies viduje.⁵⁸ Taigi, remiantis duomenimis, neteisėtą praturtėjimą savo baudžiamųjų jurisdikcijų ribose įtvirtino daugiau kaip 40 pasaulio valstybių.⁵⁹

Iš kitos pusės, šis “kūrybiškas“ teisinis instrumentas sulaukė didelių priekaištų tiek teoretikų, tiek praktikų gretose. Įvairių šalių teisėtyrininkai, nagrinėjantys neteisėtą praturtėjimą, bandė atsakyti į klausimą, ar teisinga ir proporcinga kovos priemonė buvo pasirinkta ir kaip jos reikalingumas atsispindi šių dienų demokratiškos visuomenės gyvenime.

Pažymėtina, kad kovoje prieš korupciją konkuruoja du svarbūs visuomeniniai interesai:

1) viešasis interesas užtikrinti baudžiamąjį teisingumą, t. y. interesas patraukti asmenį baudžiamojon atsakomybėn (tame tarpe ir asmenį, kuris praturtėjo dėl neteisėtai vykdomos veiklos), siekti sukeltos žalos atlyginimo (pvz., neteisėtai gauto turto konfiskavimo);

2) viešasis interesas vykdyti baudžiamąjį teisingumą ne bet kokiomis priemonėmis, o laikantis teisinės valstybės principo bei pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių apsaugos standartų.

Būtent šioje vietoje susiduriama su didele dilema. Mokslinėje literatūroje nėra sutariama, kaip turėtų būti surasta tinkama pusiausvyra tarp minėtų interesų. Šiuo aspektu užsienio autoriai pažymi, kad nors neteisėtas praturtėjimas gali pasirodyti geru ginklu kovojant su korupcija, tačiau ši veika turi esminių trūkumų, kurie liečia teisingumo principo įgyvendinimą baudžiamajoje teisėje.⁶⁰ Tokia priemonė gali būti efektyviai taikoma tik griežtai laikantis teisinės valstybės ir proporcingumo principų turinio bei kitų esminių konstitucinių garantijų, tokių kaip: nuosavybės

⁵⁶ Karen Zadoyan, Carl Ulbricht, Marat Atovmjan, Syuzanna Soghomonyan, “International Experience of the Criminalisation of Illicit Enrichment, and the Possibilities of Criminalising Illicit Enrichment in Armenia, “*Implemented in the framework of the “Multi-Faceted Anti-Corruption Promotion” Project* (Yerevan, 2014): 15-16, prieiga per internetą: <http://iravaban.net/wp-content/uploads/2014/12/Illicit-enrichment-Eng.pdf>

⁵⁷ Smith Hayden, “Money laundering crackdown will send ‘clear message’ to offenders,” *Independent*, April 21, 2016, <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/money-laundering-crackdown-will-send-clear-message-to-offenders-a6993841.html>

⁵⁸ Victorya Muradyan, “Armenia pledges to tackle corruption by criminalizing illicit enrichment,” *Observer*, July 27, 2016, <http://www.observer.com.ge/en/2016/07/27/3858/>

⁵⁹ Karen Zadoyan et al., *op cit.*, p. 4; Lindy Muzila et al., *supra note* 13, p. 8.

⁶⁰ Thomas R. Snider, Won Kidane, “Combating Corruption through International Law in Africa: A Comparative Analysis,” *Cornell International Law Journal*, Vol. 40, 3 (2007): 728, <http://scholarship.law.cornell.edu/cilj/vol40/iss3/4/>

teisės neliečiamumo, teisės į teisingą teismą apsaugos.⁶¹ Kalbant apie teisės į teisingą teismą principą, didelis dėmesys turi būti skiriamas prezumpcijai nebūti laikomu kaltu, kol kaltumas nėra įrodytas pagal įstatymą ir konstitucinei garantijai nebūti verčiamu duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimuosius giminaičius. Štai profesorius Ndiva Kofele-Kale šia tema rašo, kad “ten kur susiduriama su platesniais viešaisiais interesais, visuomenė turi būti pasirengusi pritarti tam tikriems individualių žmogaus teisių ir laisvių apribojimams. Pastarieji apribojimai yra pateisinami, jeigu jais siekiama teisėto tikslo ir jie yra proporcingi tiems tikslams [...] Korupcija atneša neapsakomą sumaištį nukentėjusioms valstybėms ir jų gyventojams. Asmenims, kuriems yra taikomas visuomenės pasitikėjimo standartas ir kurie užsiima neteisėta veikla, neturėtų būti leidžiama slėptis už nekaltumo prezumpcijos principo“.⁶² Kita vertus, kitos pozicijos šalininkas – R. J. Boles, teigia, kad neteisėtas praturtėjimas nustato agresyvų būdą kovoti su korupcija viešajame sektoriuje, nes įrodinėjimo naštos perkėlimas kaltinamajam sąlygoja neleistinos prielaidos atsiradimą, kuri pažeidžia pagrindines žmogaus teises ir laisves. Autorius pažymi, kad pasauliniu mastu reikia atsisakyti neteisėto praturtėjimo kaip baudžiamosios teisinės priemonės, skirtos kovai su korupcija, o dėmesys turi būti telkiamas alternatyvių priemonių paieškai.⁶³

Panašių diskusijų neišvengė ir Lietuvos teisėtyrininkai, kurie nagrinėjo neteisėto praturtėjimo normą. Lietuvos autorių darbuose nebuvo vieningai sutarta, ar BK 189¹ straipsnio 1 dalies norma reikalinga Lietuvos visuomenei, ar ši priemonė per daug žalinga konstitucinių vertybių atžvilgiu. Pavyzdžiui, V. Piesliakas teigia, kad “kova su neteisėtu būdu gautomis pajamomis ir asmenimis, kurie tokiomis pajamomis įsigijo turtą, kurio negali pateisinti teisėtomis pajamomis, yra svarbi valstybės politikos, taip pat – ir baudžiamosios politikos dalis“.⁶⁴ Autorius argumentuoja, kad pati neteisėto praturtėjimo kriminalizavimo idėja neprieštarauja Konstitucijai, o didžioji dalis BK 189¹ straipsnio taikymo problemų atsiranda dėl netobulos juridinės technikos. Lietuva kaip ir bet kuri kita valstybė turi pasirinkimo laisvę kriminalizuoti tokias veikas, kurias esamų socialinių sąlygų kontekste, pripažįstamos pavojingomis ir nešančiomis žalą pagrindinėms visuomenių priimtoms vertybėms.⁶⁵ Solidarčiai tokiems argumentams savo mintis dėsto ir L. Pakštaitis, kurio manymu neteisėto praturtėjimo dispozicijos “apibrėžimo nevienareikšmiškumas ir su kaltininko žinojimu susijusių požymių formulavimas yra didžiausi sudėties trūkumai, kurie kelia teismų bei teoretikų nuogastavimus“.⁶⁶ Tačiau autorius nemano, kad neteisėtas praturtėjimas

⁶¹ Lindy Muzila, *supra note* 13, executive summary xiii-xv, p. 7.

⁶² Oleg Fedosiuk, *supra note* 6, p. 1220.

⁶³ Ndiva Kofele-Kale, *supra note* 11, p. 944.

⁶⁴ “Teisėjo Vytauto Piesliako atskiroji nuomonė dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2015 m. lapkričio 10 d. nutarties baudžiamojame byloje Nr. 2K-100-222/2015 (S)“, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1322611?nr=2>

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ Laurynas Pakštaitis, *supra note* 7, p. 337

kategoriskai prieštarauja Konstitucijai: “kad įrodinėjant neteisėtą praturtėjimą nebūtų pažeidžiama nekaltumo prezumpcija, svarbiausia yra tai, kad kaltinimo našta tenka prokurorui (valstybei, kaltinimui), o ne kaltinamam neteisėtu praturtėjimu asmeniui. Tai, kad asmuo kaltinamas neteisėtu praturtėjimu, nereiškia, kad kaltinimas pasitvirtins: kaltinimas nepasitvirtina savaime, be aktyvaus kaltintojo vaidmens. Jei įrodinėja prokuroras, nėra jokio įrodinėjimo naštos perkėlimo ar nekaltumo prezumpcijos pažeidimo. Jei įrodinėjama kryptingai, remiantis leistiniais įrodymais, nekaltumo prezumpcija gali būti paneigta“.⁶⁷ Kalbant apie opoziciją, su tokiais argumentais konkuruoja O. Fedosiuko ir S. Bikelio požiūriai. Pavyzdžiui, O. Fedosiuk kritiškai vertina neteisėto praturtėjimo įtvirtinimą Lietuvos baudžiamajame kodekse. Autorius rašo, kad “pati kriminalizavimo idėja kertasi su esminiu procesiniu principu – nekaltumo prezumpcijos, todėl jos įgyvendinimas turi būti itin apgalvotas. Nereikia įrodinėti, kad nekaltumo prezumpcijos principas yra pamatinis tiek tarptautinės žmogaus teisių apsaugos, tiek nacionalinių konstitucijų požiūriu, todėl, netinkamai įgyvendinus Konvencijos prieš korupciją rekomendaciją, ateityje galima laukti Europos Žmogaus Teisių Teismo atkirčio su visais iš to išplaukiančiais turiniais ir moraliniais nuostoliais“.⁶⁸ Nekaltumo prezumpcijos principo pažeidimo mintį pratęsia S. Bikelis, kuris pažymi, kad neteisėto praturtėjimo veika aprašyta neigiamai forma. “Įstatymas neapibrėžia požymio turinio, jis tik parodo, kas į jį nepatenka (teisėtai pagrįstos pajamos)“.⁶⁹ Tai reiškia, kad baudžiamojo proceso metu kaltinimui reikia įrodyti ne turto neteisėtą kilmę, bet visus teisėtus pajamų šaltinius. Atitinkamai deformuojasi tradicinės kaltinimo ir gynybos funkcijos bei kryptis, kai prokuroras pateikia asmens kaltę įrodančių duomenų, o kaltinamasis ginasi, pateikiant įrodymus paneigiančius tuos duomenis. Neteisėto praturtėjimo atveju vaidmenys iš esmės išsikraipo – kaltinimui reikia pateikti visus galimus teisėtus pajamų šaltinių duomenis, o gynybai reikia ieškoti dar daugiau pajamų teisėtumą grindžiančių įrodymų. Tokiu būdu gynyba paneigia ne prokuroro surinktus įrodymus, o pajamų neteisėtumo prezumpciją. Autoriaus manymų toks įrodinėjimo variantas nesiderina su nekaltumo prezumpcijos principu, dėl ko neteisėto praturtėjimo prieštaravimas Konstitucijai yra užprogramuotas pačioje veikoje.⁷⁰

Pažymėtina, kad akademikų nagrinėjama neteisėto praturtėjimo problematika egzistuoja ne tik teorinių ginčų plotmėje, bet liečia ir pasaulinę nagrinėjamos veikos taikymo praktiką. Prieš pateikiant konkrečius pavyzdžius, aktualu vėl paminėti tarptautinių konvencijų idėjas. IACAC 9 str., AUCCPC 8 str. ir JNCAC 20 str., su nedideliais skirtumais, numato panašią nuostatą: “*kiekviena valstybė, šios Konvencijos Šalis, laikydamasi savo konstitucijos ir pagrindinių savo*

⁶⁷ *Ibid*, p. 335

⁶⁸ Oleg Fedosiuk, *supra note* 6, p. 1220.

⁶⁹ Skirmantas Bikelis, *supra note* 10, p. 320-321.

⁷⁰ *Ibid*.

teisinės sistemos principų, svarsto galimybę priimti reikiamus teisės aktus ir imtis kitų būtinų priemonių, kad pagal pagrindinius jos nacionalinės teisės principus baudžiamuoju nusikaltimu būtų laikomas tyčinis neteisėtas praturtėjimas“.⁷¹ Ši formulotė, viena vertus, ragina svarstyti neteisėto praturtėjimo kriminalizavimo idėją, kita vertus, joje įtvirtintas išpėjimas dėl šios priemonės konstitucingumo ir problematikos, susijusios su pagrindinių nacionalinės teisės principų taikymu. Kaip pasirodo išpėjimai minimi ne be pagrindo. Tarptautinė praktika liudija, kad neteisėto praturtėjimo “adaptacija“ šalių teisės sistemose vyksta skirtingomis kryptimis. Valstybės, kriminalizavusios arba svarstančios inkorporuoti konvencines neteisėto praturtėjimo nuostatas savo nacionalinėje teisėje, dažnai susiduria su būtinybe kreiptis į konstitucinius arba aukščiausios instancijos teismus. Šie teismai nagrinėja neteisėto praturtėjimo suderinamumo arba prieštaravimo konkrečiai teisės sistemai klausimus ir taria lemiamą žodį dėl šios veikos likimo.

Pirmajai kryptčiai priskiriami sėkmingi neteisėto praturtėjimo kriminalizavimo pavyzdžiai, kurie atlaikė konstitucingumo išbandymą. 2015 metais Moldovos Respublikos Konstitucinis Teismas nagrinėjo klausimus dėl tam tikrų baudžiamojo kodekso ir baudžiamojo proceso kodekso nuostatų konsitucingumo. Be kitų argumentų, buvo keliami klausimai, susiję su nekaltumo prezumpcijos principu ir neteisėtu praturtėjimu. Šiais klausimais Konstitucinio Teismo sprendime buvo pasisakyta, kad, atsižvelgiant į baudžiamojo proceso principus, niekas nėra įpareigotas įrodinėti savo nekaltumo, kaltinimo našta tenka kaltinimui, o visos abejonės turi būti vertinamos kaltinamojo naudai. Atitinkamai, remiantis Konstitucija, įgyto turto teisėtumo prezumpcija nėra pažeidžiama, nes pareiga pateikti duomenis, įrodančius įgyto turto neteisėtumą, išimtinai tenka prokurorui. Atsižvelgiant į šias aplinkybes, be to, pažymint JNCAC Konvencijos raginimus ir būtinumą inkorporuoti neteisėtą praturtėjimą į nacionalinę teisę, Teismas konstatavo, kad ginčijamos nuostatos nepažeidžia šalies Konstitucijos.⁷² Iš kitų aktualių šios kryptties pavyzdžių galima paminėti Kolumbijos Konstitucinio Teismo sprendimą Nr. C-740-03, kuris gerai vaizduoja įtampą ir pusiausvyros paiešką tarp minėtų visuomeninių interesų. Kolumbijos Teismas šiame sprendime numatė vadinamąją “įrodinėjimo naštos dinamiškumo“ (angl. *dynamic burden of proof*) koncepciją, pagal kurią – aplinkybių įrodinėjimo našta tenka tam asmeniui, kuris turi daugiau galimybių įrodyti tas aplinkybes. Pasak Teismo, neteisėto praturtėjimo arba išplėstinio turto konfiskavimo atvejais neaiškios kilmės turto savininkas yra geresnėje padėtyje įrodyti turimo turto įgijimo aplinkybes, todėl būtent jam tenka įrodinėjimo našta. Iš jo nėra atimama teisė gintis, tačiau, kad įveikti turto ar pajamų neteisėtumo prielaidą, jam reikia pateikti kaltę paneigiančius

⁷¹ “Jungtinių Tautų konvencija prieš korupciją,” *Valstybės žinios* Nr. 136-5146 (2006).

⁷² “Moldovos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. balandžio 15 d. sprendimas,” prieiga per internetą: <http://www.constcourt.md/libview.php?l=en&idc=7&id=625&t=/Media/News/Extended-confiscation-of-goods-and-criminalisation-of-illicit-enrichment-constitutional>

įrodymus, paaiškinančius to turto ar pajamų gavimo aplinkybes. Be kita ko, Teismas pažymėjo, kad turto konfiskavimas ir neteisėtas praturtėjimas neapsiriboja vien baudžiamosios teisės klausimais, bet liečia ir plačią civilinės (daiktinės) teisės veikimo sritį. Atitinkamai – neteisėtas praturtėjimas ir neteisėtai gauto turto konfiskavimas yra laikytini iš prigimties konstituciniais klausimais, kuriuos turi reguliuoti Konstitucija ir giminingos šiems reiškiniams teisės šakos.⁷³

Iš kitos pusės, pasaulinė praktika rodo ir kitą neteisėto praturtėjimo “adaptacijos“ kryptį. Kai kurios vakarų Europos ir Šiaurės Amerikos šalys, pasižyminčios stipriomis konstitucinėmis tradicijomis, vis dar nepripažįsta neteisėto praturtėjimo, kaip atskiros korupcinio pobūdžio veikos, savarankiškumo. Šio šalys palaiko idėją, kad neteisėto praturtėjimo kriminalizavimo prielaidos negali nusvirti fundamentalių nekaltumo prezumpcijos nuostatų, įtvirtintų Konstitucijoje.⁷⁴ Tokia tendencija ypač pastebima bendrosios teisės tradicijos šalyse.

Pavyzdžiui, kalbant apie IACAC Konvencijos dalyves, galima paminėti Kanados ir JAV kriminalizavimo praktiką. Kanados vyriausybė pasisakė, kad IACAC 9 straipsnio įpareigojimas Konvencijos šalims numatyti baudžiamąją atsakomybę už neteisėtą praturtėjimą turi būti vertinamas atsižvelgiant į šios valstybės Konstituciją ir fundamentalius teisinės sistemos principus. Kanados vyriausybė tvirtai atsisakė neteisėto praturtėjimo kriminalizavimo idėjos tuo pagrindu, kad veika sąlygoja įrodinėjimo naštos perkėlimą (angl. *reverse onus clause*) kaltinamajam ir tuo yra pažeidžiamas Konstitucijos garantuojamas nekaltumo prezumpcijos principas.⁷⁵ Tokių pačių argumentų pagrindu neteisėto praturtėjimo atsisakė ir JAV vyriausybė. Tačiau svarstyme buvo atkreiptas dėmesys, kad ši valstybė pripažįsta korupcijos nešamą žalą ir, įgyvendinant Konvencijos 9 straipsnio nuostatas, pasirengusi bendradarbiauti bei padėti kitoms šalims tirti žymius valstybės pareigūnų turto padidėjimo atvejus.⁷⁶ Prie šių pavyzdžių puikiai derinasi Italijos, Egipto ir Portugalijos patirtis. 1994 metais Italijos Konstitucinis Teismas priėmė sprendimą panaikinti įstatymo Nr. 365-1992 nuostatas kriminalizuojančias neteisėtą praturtėjimą dėl šių nesuderinamumo su Italijos teisinės sistemos pagrindiniais principais. 2004 metais Egipto kasacinės instancijos teismas sprendė klausimą, ar neteisėtas praturtėjimas yra suderinamas su nacionalinės teisės principais ir išaiškino, kad neteisėto praturtėjimo įstatymo 2 str. 2 dalis, kuri

⁷³ Theodore S. Greenberg et al., *A Good Practices Guide for Non-Conviction Based Asset Forfeiture*. Stolen Asset Recovery (StAR) Initiative (Washington DC: World Bank, 2009): 189-191; Booz Allen Hamilton, “Comparative Evaluation of Unexplained Wealth Orders”, *U.S. Department of Justice* (2011): 14, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/2615> ; <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/237163.pdf>

⁷⁴ Mesay Tsegaye, “Criminalizing and Prosecuting Illicit Enrichment in Corruption Cases,” *AbyssiniaLaw*, June 24, 2016, <http://www.abyssinialaw.com/blog-posts/item/1567-criminalizing-and-prosecuting-illicit-enrichment-in-corruption-cases#>

⁷⁵ Ndiva Kofele-Kale, “*The International Law of Responsibility for Economic Crimes. Holding State Officials Individually Liable for Acts of Fraudulent Enrichment*,” (USA: Ashgate, 2006): 185-187, <http://s1.downloadmienphi.net/file/downloadfile4/206/1392208.pdf>

⁷⁶ *Ibid.*

apibrėžia šią veiką, nekaltumo prezumpcijos aspektu prieštarauja Konstitucijai.⁷⁷ 2012 metais neteisėto praturtėjimo kriminalizavimo galimybes svarstė ir Portugalija, tačiau jos Konstitucinis Teismas nusprendė, kad siūlomi įstatymų projektai prieštarauja šalies Konstitucijai, ypač tuo aspektu, kad neteisėtas praturtėjimas numato įrodinėjimo naštos perkėlimą kaltinamajam.⁷⁸

Pasaulinė neteisėto praturtėjimo taikymo kontraversija neapėjo ir Lietuvos Respublikos. Pastarųjų penkerių metų BK 189¹ straipsnio taikymo praktika parodė, kad Konvencijos kilnūs tikslai gali būti sunkiais pasiekiami. Klampūs ikiteisminiai tyrimai, išteisinamųjų nuosprendžių praktikos dominavimas, teoretikų ir praktikų pripažįstama silpna normos juridinė technika lėmė, kad normos konstitucingumu buvo suabejota jau kelis kartus.

2012 m. kovo 30 d. Vilniaus 1 apylinkės teismas kreipėsi į Konstitucinį Teismą su prašymu (Nr. 1B-6/2012) ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnis neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 ir 31 straipsnių nuostatomis bei konstituciniam teisinės valstybės principui. 2012 m. balandžio 6 d. Konstitucinio Teismo pirmininko potvarkiu prašymas buvo grąžintas pareiškėjui kaip neatitinkantis Konstitucinio Teismo įstatymo 67 str. 2 d. 7 punkto reikalavimų: *“pareiškėjas cituoja Konstitucijos 23 straipsnio 1 dalį, 31 straipsnio 3 dalį, tačiau minėtų Konstitucijos nuostatų neanalizuoja, neatsižvelgia į suformuluotą oficialiąją konstitucinę doktriną, nenurodo, kuo grindžiamos jo abejonės dėl ginčijamo Baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnio (2010 m. gruodžio 2 d. redakcija) atitikties Konstitucijos 23, 31 straipsniams ar cituotoms jų dalims. Abejones dėl Baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnio [...] atitikties konstituciniam teisinės valstybės principui pareiškėjas iš esmės grindžia teiginiu, kad ginčijamame straipsnyje įtvirtinta nusikaltimo sudėtis „neaiški, dviprasmiška ir sunkiai suprantama“, tačiau jo pateikti samprotavimai neaiškūs, bendro pobūdžio. Pareiškėjas nurodo oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatas, kuriomis atskleidžiami kai kurie konstitucinio teisinės valstybės principo aspektai, tačiau jų plačiau neanalizuoja ir nepaaiškina, kaip jie susiję su jo abejone“.*⁷⁹ Vėliau Vilniaus 1 apylinkės teismas pateikė pakartotinį prašymą (Nr. 1B-15/2012) ištirti BK 189¹ straipsnio konstitucingumo klausimą, tačiau ir antras bandymas buvo nesėkmingas. Konstitucinis Teismas 2012 m. birželio 25 d. nutarimu atsisakė nagrinėti pareiškėjo prašymą. Šį kartą Teismas, be kitų motyvų, dėstė argumentus, kad *“pareiškėjo teiginiais, kuriais siekiama pagrįsti abejones dėl BK 189-1 straipsnio [...] 1 dalies prieštaravimo konstituciniam teisinės valstybės principui (inter alia neteisėto praturtėjimo sudėties neaiškumo,*

⁷⁷ Lindy Muzila, *supra note* 13, p. 29.

⁷⁸ “Portugalijos Konstitucinio Teismo 2012 m. balandžio 4 d. sprendimas,” prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.3F886B00BF47>

⁷⁹ “Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pirmininko 2012 m. balandžio 6 d. potvarkis Nr. 2B-13 “Dėl pareiškėjo prašymo gražinimo,” prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.3F886B00BF47>

dviprasmiškumo ir nesuprantamumo požiūriu), iš esmės siekiama išsiaiškinti šio teiginio reguliavimo turinį, pareiškėjui kilusius minėtos nuostatos taikymo neaiškumus. Iš pareiškėjo prašymo argumentų nematyti, kad jam kilę teisinio reguliavimo neaiškumai negali būti pašalinti taikant ir aiškinant teisę, inter alia teismams nagrinėjant konkrečias bylas, ir yra tokie, kad užkerta kelią formuotis teismų praktikai dėl BK 189-1 straipsnio [...] taikymo bei kelia esmines abejones dėl teismų galimybių vykdyti teisingumą pagal šį BK straipsnį“.⁸⁰ Galiausiai, LAT plenarinės sesijos baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-100-222/2015 jau paskutinės instancijos teismas kreipėsi į Konstitucinį Teismą su prašymu nuspręsti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnis neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 ir 31 straipsniams, konstituciniam teisinės valstybės principui. Manytina, kad šį kartą plenarinės sesijos buvo atlikta plati oficialios konstitucinės doktrinos analizė ir pateikti stiprūs, argumentuoti teiginiai dėl BK 189¹ straipsnio neatitikties Konstitucijai. Tarp visų kitų argumentų, kurie plenarinės sesijos manymu lemia prieštaravimus Konstitucijos nuostatomis, teisėjai išskyrė sekančius problemiškesnius aspektus:

1. argumentavo, kad BK 189¹ straipsnio nuostatos nesiderina su teisinės valstybės principu, konstituciniu proporcingumo principu bei numatė galimus prieštaravimus baudžiamosios teisės kaip kraštutinės priemonės (lot. *ultima ratio*) principui;
2. išskyrė nekaltumo prezumpcijos, kaip vienos iš svarbiausių teisingumo vykdymo demokratinėje teisinėje valstybėje garantijų, pažeidimus;
3. išskyrė neteisėto praturtėjimo ir baudžiamojo įstatymo negaliojimo atgal (lot. *lex retro non agit*) principo pažeidimus;
4. taip pat argumentavo neteisėto praturtėjimo ir principo draudžiančio bausti du kartus už tą patį santykį, t. y. numatė galimus *non bis in idem* principo pažeidimus.⁸¹

Taigi, išnagrinėjus neteisėto praturtėjimo diskusijas užsienio ir Lietuvos akademikų darbuose, taip pat išanalizavus problemas su kuriomis susiduria valstybės, kriminalizavusios arba bandžiusios kriminalizuoti neteisėtą praturtėjimą savo nacionalinėje teisėje, galime matyti, kad, iš vienos pusės, neteisėtas praturtėjimas sulaukia vis daugiau populiarumo tarptautinėje erdvėje ir vis daugiau valstybių pradeda svarstyti šios priemonės panaudojimo galimybes. Iš kitos pusės, neteisėtas praturtėjimas tituluojamas kaip viena kontraversiškesnių nusikalstamų veikų.⁸² Situacija kažkuo panaši į korupcijos reiškinių apibūdinimą, kurį pateikia G. Šatienė. Tariant jos žodžiais: “korupcija primena pusiau mistinį fenomeną – apie ją visi kalba, tačiau niekas nežino

⁸⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. birželio 25 d. sprendimas „Dėl pareiškėjo – Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos BK 189¹ straipsnis (2010 m. gruodžio 2 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ *Valstybės žinios*, 2012, nr. 72-3729.

⁸¹ “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. lapkričio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-100-222/2015,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1322610?nr=1>

⁸² Thomas R. Snider, Won Kidane, *supra note* 60, p. 728.

kas ji yra“.⁸³ Kalbant apie neteisėtą praturtėjimą, autorės minimas korupcijos mistiškumas atsispindi tokių būdu – visi apie neteisėtą praturtėjimą kalba, tačiau niekas vis dar tiksliai nežino kaip jį taikyti. Atsirandantys prieštaravimai tarp pareigos užtikrinti kaltinamųjų asmenų pagrindines teises ir laisves ir noro efektyviais būdais kovoti su korupcija verčia nerimauti, kad, galbūt, šis vaistas nuo korupcijos gali būti pavojingesnis už pačią ligą.⁸⁴

Kaip galime matyti, kol kas, neteisėto praturtėjimo konstitucingumo problematika koncentruojasi ties klausimais, susijusiais su įrodinėjimo naštos perkėlimu kaltinamajam, t. y. nekaltumo prezumpcijos principo pažeidimais. Taip pat didelis dėmesys skiriamas neteisėto praturtėjimo taikymo proporcingumo nustatymui. Čia ir diskutuojama apie neatitikimus *ultima ratio* principui ir apie alternatyvių neteisėtam praturtėjimui priemonių paiešką. Įvairios nuomonės ir kardinaliai besiskiriančios neteisėto praturtėjimo konstitucingumo interpretacijos leidžia prognozuoti, kad artimiausiu laiku nebus prieita prie tvirtų atsakymų, ar neteisėtas praturtėjimas neatitinka pagrindinių visuotinai pripažintų konstitucinių vertybių *per se* (angl. *in itself*), t. y. iš savo prigimties ir, ar konstitucinių reformų dėka, keičiant fundamentalias (tradicines) žmogaus teisių ir laisvių koncepcijas, veika taps visuotinai pripažintu *malum prohibitum* (angl. *wrong [as or because] prohibited*) teisės pažeidimu.

⁸³ Gintarė Šatienė, “Kriminalistinio korupcijos apibūdinimo ypatumai,“ *Jurisprudencija* 65, 57 (2005): 113, https://www.mruni.eu/upload/iblock/794/016_satiene.pdf

⁸⁴ Thomas R. Snider, Won Kidane, *op. cit.*, p. 729.

2. NETEISĖTO PRATURTĖJIMO OBJEKTYVIEJI IR SUBJEKTYVIEJI NUSIKALSTAMOS VEIKOS SUDĖTIES POŽYMIAI PAGAL LIETUVOS RESPUBLIKOS BAUDŽIAMĄJĮ KODEKSĄ.

Užsienio ir Lietuvos autorių nagrinėjama neteisėto praturtėjimo problematika savo turiniu nėra vienoda. Kalbant apie šios veikos kriminalizavimo ir taikymo patirtį Lietuvoje, galima pastebėti aiškų skirtumą – teoretikai ir praktikai nagrinėja ne tik neteisėto praturtėjimo atitiktą nekaltumo prezumpcijai, *ultima ratio* bei kitiems minėtiems teisės principams, bet priekaištų sulaukia ir BK 189¹ straipsnio dispozicijos konstrukcija. V. Piesliako, O. Fedosiuko, L. Pakštaičio, S. Mokūnaitės, S. Bikelio darbuose buvo išsakytas požiūris, kad kai kurie nusikalstamos veikos sudėties požymiai aprašyti neaiškiai, nelogiškai ir dviprasmiškai, yra netobulos juridinės technikos rezultatas.

Konstitucinio Teismo doktrina *“suponuoja įvairius reikalavimus įstatymų leidėjui: įstatymuose ir kituose teisės aktuose nustatytas teisinis reguliavimas turi būti aiškus, suprantamas, neprieštaringas, teisės aktų formuluotės turi būti tikslios, kad teisinių santykių subjektai galėtų savo elgesį orientuoti pagal teisės reikalavimus, turi būti užtikrinami teisės sistemos nuoseklumas ir vidinė darna, teisės aktuose neturi būti nuostatų, vienu metu skirtingai reguliuojančių tuos pačius visuomeninius santykius“* (Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d., 2006 m. sausio 16 d., 2009 m. kovo 2 d., 2013 m. vasario 15 d. nutarimai). *“Konstitucinis Teismas ne kartą yra konstatavęs, kad vienas esminių Konstitucijoje įtvirtinto teisinės valstybės principo elementų yra teisinio tikrumo ir teisinio aiškumo imperatyvas, kuris suponuoja tam tikrus privalomus reikalavimus teisiniam reguliavimui: jis privalo būti aiškus ir darnus, teisės normos turi būti formuluojamos tiksliai, jose negali būti dviprasmybių, todėl sąvokos įstatyme turi būti vartojamos tiksliai, pagal jų tikrąją prasmę“* (Konstitucinio Teismo 2000 m. vasario 10 d., 2001 m. sausio 25 d. 2003 m. gegužės 30 d., 2004 m. sausio 26 d., 2008 m. gruodžio 24 d., 2009 m. birželio 22 d. nutarimai). Šiose Konstitucinio Teismo nuostatose glūdi reikalavimas laikytis ir nepažeisti baudžiamosios teisės legalumo principo (lot. *nullum crimen sine, nulla poena sine lege*). Vienas sudedamųjų šio principo elementų numato, kad visi nusikalstamos veikos sudėties požymiai turėtų būti preciziškai aiškiai ir tiksliai apibrėžti (lot. *nullum crimen sine lege certa*).⁸⁵ Šiuo aspektu Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje *Rohlena prieš Čekiją* konstatavo, kad *“[...] šis principo reikalavimas yra patenkinamas tuo atveju, kai asmuo iš atitinkamos įstatymo nuostatos*

⁸⁵ Romualdas Drakšas, *“Specialieji baudžiamosios atsakomybės principai,“* iš *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros, baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso ir nusikaltimų kvalifikavimo problematikai, rinkinys* (Vilnius: Registrų centras, 2011): 155.

*formuluotės ir, prireikus, pasitelkdamas jos aiškinimą teismų praktikoje, gali žinoti, kokie veiksmai ar neveikimas užtraukia jam baudžiamąją atsakomybę, bei žinoti kokios bausmės galima sulaukti už priešingą įstatymui elgesį“.*⁸⁶

Reikėtų pastebėti, kad legalumo principo pagrindinius teiginius tiesiogiai įtvirtina ir kai kurie Lietuvos nacionaliniai įstatymai. Štai pavyzdžiui Teisėkūros pagrindų įstatymas numato principinius juridinės technikos reikalavimus, kurie yra skirti įstatymų leidėjo dėmesiui. Įstatymo 3 straipsnis, be kitų nuostatų, numato, kad teisinės sistemos nuoseklumą, darnumą ir veiksmingumą sąlygoja teisinio *aiškumo* ir *sistemiškumo* principai, kurie reiškia, kad “teisės aktuose nustatytas teisinis reguliavimas turi būti logiškas, nuoseklus, glaustas, suprantamas, tikslus, aiškus ir nedviprasmiškas“, o teisės normos turi sudaryti darnią, neprieštaraujančią ir hierarchiškai pagrįstą elementų visumą.⁸⁷

Taigi, prieš tai minėtus autorių priekaištus galima suprasti. Jeigu pažvelgsime į BK 189¹ straipsnio 1 dalies normos dispozicijos formuluotę, kuri buvo sudaryta tokiu būdu: “*tas, kas turėjo nuosavybės teise didesnės negu 500 MGL vertės turtą, žinodamas arba turėdamas ir galėdamas žinoti, kad tas turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis*“, kyla daug nesusipratimų vertinant atskirus objektyviusius ir subjektyviusius nusikalstamos veikos sudėties požymius. Suvokti, kaip racionaliai buvo sureguliuoti visuomeniniai santykiai, bei kaip suprantamai buvo išdėstytas teisės normos turinys (teisų ir pareigų atsiradimo pradžia ir pabaiga) jos adresatams⁸⁸ galima analizuojant neteisėto praturtėjimo ginamą vertybę, nusikalstamą veiką, šio nusikaltimo dalyką, galimas kaltės formas ir turinį.

2.1. Ginama vertybė

Baudžiamosios teisės teorijoje pažymima, kad baudžiamojo įstatymo saugoma vertybė yra “svarbiausias veiksnys, nulemiantis žmogaus poelgio pavojingumą ir baudžiamąjį teisinį jo vertinimą“.⁸⁹ Nustatyti, kokią vertybę gina baudžiamasis teisinis reguliavimas padeda baudžiamojo kodekso skyrius ir dominantis straipsnis, kuris konkretina šio skyriaus saugomą gėrį. O sudėtingais atvejais, jei įprasti vertybės identifikavimo būdai nepadeda, į pagalbą galima pasitelkti teisės doktriną arba teisės aiškinimą.⁹⁰

⁸⁶ Rohlena v. Czech Republic, no. 59552/08 Eur. Ct. H. R. 15-16 (2015)

⁸⁷ “Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymas“, *Valstybės žinios* Nr. 110-5564 (2012).

⁸⁸ Alfonsas Vaišvila, *Teisės teorija. Vadovėlis* (Vilnius: Justitia, 2009), 233.

⁸⁹ Vytautas Piesliakas, *Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai* (Vilnius: Justitia, 2006), 210.

⁹⁰ *Ibid.*, p. 213.

Nustatyti mums aktualų neteisėto praturtėjimo vertybinį pagrindą nėra sunku. Buvo užsiminta, kad ši veika yra įtvirtinta BK specialiosios dalies XXVIII skyriuje, kuris yra pavadintas: „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams“. Literatūroje šios normos saugomas objektas įvardijamas kaip – visi teisėti nuosavybės teisių įgijimo pagrindai, kurie yra numatyti CK 4.47 straipsnyje.⁹¹ Taigi, turint omenyje neteisėto praturtėjimo normos formuluotę bei pasiremiant loginiu BK 189¹ straipsnio dispozicijos aiškinimu, matyti, kad jis gina turtą⁹². Tačiau čia ir susiduriama su tam tikrais neaiškumais. Esminis klausimas, kuris kyla, kieno nuosavybės teisės arba kieno turtą gina BK 189¹ straipsnis? Manytina, kad atsakymo reikia ieškoti nagrinėjant šio skyriaus vartojamų sąvokų turinį.⁹³

Visų pirma, Konstitucinis Teismas, aiškinant Konstitucijos 23 straipsnio nuostatas, yra pažymėjęs, kad „*doktrinoje konstitucinės nuosavybės apsaugos garantija paprastai suprantama kaip status quo garantija, nes ji pirmiausia saugo asmens turimas nuosavybės teises*“ (Konstitucinio Teismo 1998 m. spalio 27 d. nutarimas) „[...] *Subjektinė nuosavybės teisė paprastai apibūdinama kaip įstatymų saugoma savininko galimybė savo nuožiūra ir interesais valdyti jam priklausantį turtą, juo naudotis ir disponuoti, bet neperžengiant įstatymų nustatytų ribų, nevaržant kitų asmenų teisių ir laisvių*“ (Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo 16 d. nutarimas). Antra, civilinėje teisėje nuosavybės sąvoka irgi yra vartojama, pažymint, kad būtent savininkas turi teisę valdyti, naudotis, disponuoti nuosavybės teisės objektu (CK 4.37 str. 1-2 d.).⁹⁴ Tą patį galima pasakyti ir apie turto sąvoką. „Šiuolaikinėje civilinėje teisėje paprastai turtas yra suprantamas kaip tam tikram asmeniui priklausančių turto vienetų visuma; ši turtinių vienetų visuma konkrečiu laikotarpiu turi konkretų savininką bei gali būti to savininko individualizuota ir išskirta iš kitų turto vienetų“.⁹⁵ Be to, kalbant apie turtinių nusikalstamų veikų institutą, kuris glaudžiai santykiauja su civilinės teisės sritimi, pažymėtina, kad XXVIII skyriuje įtvirtintos normos pirmiausia gina būtent konkretaus asmens nuosavybės teisių *status quo* garantijas. Didžioji dalis jų yra materialios sudėties, t. y. jos reikalauja nustatyti priežastinį ryšį tarp pavojingos veikos ir kilusių padarinių. Nustatinėjant padarinius yra nustatoma, kam konkrečiai jie yra kilę. Taigi, tokie BK straipsniai kaip: 178 (vagystė), 180 (plėšimas), 182 (sukčiavimas), 183 (turto pasisavinimas) 184 (turto iššvaistymas), 186 (turtinės žalos padarymas apgaulė), 185 (radinio pasisavinimas), 187 (turto

⁹¹ Oleg Fedosiuk, „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtinėms interesams“, iš *Lietuvos baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. Pirmoji knyga* (Vilnius: Justitia, 2013), 413.

⁹² *Ibid.*

⁹³ Pažymėtina, kad klausimai, kurie yra susiję su BK XXVIII skyriaus ginamoms vertybėms glaudžiai santykiauja su civilinės teisės sritimi, todėl turto, nuosavybės teisių ir kitų sąvokų aiškinimas neapsieina be civilinio teisinio požiūrio. *Ibid.*, p. 328.

⁹⁴ „Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas“, *Valstybės žinios* Nr. 74-2262 (2000).

⁹⁵ Minint kitų autorių mintis, rašo: Asta Jakutyte-Sungailienė, „Turto samprata Lietuvos civilinėje teisėje“, *Socialinių mokslų studijos* 3, 3 (2009): 215, <https://www.mruni.eu/upload/iblock/05f/jakutyte-sungailiene.pdf>

sunaikinimas ar sugadinimas) 188 (turto sunaikinimas ar sugadinimas dėl neatsargumo) reikalauja, kad būtų nustatyta, jog įtariamasis (ar kaltinamasis) neteisėtai pasisavino, įgijo, iššvaistė, arba padarė žalos kito asmens nuosavybei, t. y. turtas, turtinė teisė arba turtinis interesas jam buvo svetimas. Prie šių pavyzdžių derinasi ir BK 181 (turto prievartavimas) straipsnis, kuris yra formalios sudėties ir nereikalauja padarinių nustatymo, tačiau pavojingas kėsinimasis (neteisėtų turtinių pretenzijų pareiškimas) vis vien yra nukreiptas į konkretaus asmens nuosavybę. Prie išimčių galima paminėti tik BK 189 straipsnį (nusikalstamu būdu gauto turto įgijimas arba realizavimas), kurio saugomas objektas sutampa su neteisėto praturtėjimo saugomu objektu. Šio nusikaltimo sudėtis nereikalauja nustatinėti nusikalstamu būdu įgyto turto tikrojo savininko.⁹⁶ Tačiau teismų praktika rodo, kad dažniausiai įgyto turto priklausomumas konkrečiam asmeniui vis dėlto nustatinėjamas ir tai padeda įrodinėti būtinus nusikalstamo veikos sudėties požymius (pvz., kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-7-124-648/2016, 2K-114-489/2016).

Taigi, BK XXVIII skyriaus teisės normų sistema rodo, kad turto į kurį kėsinamasi ryšys su savininku, kuriam tas turtas priklauso, yra svarbi įrodinėjimo dalis, be kurios daugelis nusikalstamų veikų netektų savo esmės. Neteisėto praturtėjimo norma šios sistemos atžvilgiu išties atsiduria labai keistoje padėtyje. Šio nusikaltimo įrodinėtiniai elementai neatitinka minėtų nuosavybės teisės ir turto sąvokų aiškinimų. Tokie normos sudėties požymiai kaip: *“turėjo nuosavybės teise [...] turtą, [...] kuris negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis“*, viena vertus, reikalauja nustatyti turto priklausomumą įtariamajam arba kaltinamajam. Kita vertus, loginė normos konstrukcija numato šio turto neteisėtumo prezumpciją, o tai reiškia, kad asmeniui, nesugebančiam patikimais duomenimis pagrįsti valdomo turto teisėtumo, asmens nuosavybės teisės į tą turtą yra paneigiamos, nes iš neteisės negali kilti teisė (lot. *ex injuria jus non oritur*). Vadinasi, kad apsaugoti BK 189¹ normos ginamą gėrį užtenka preziumuoti neteisėtą pajamų kilmę, t. y. įrodyti vienos šalies (įtariamojo, kaltinamojo asmens) turto valdymo faktą ir akivaizdžią disproporciją tarp neaiškios kilmės turto ir visų įmanomų teisėtų pajamų šaltinių. Atitinkamai kyla abejonių, ar neteisėto praturtėjimo normos įtvirtinimas BK XXVIII skyriuje įneša darnos ir nuoseklumo į turtinių nusikalstamų veikų instituto sistemą, nes ryšio nustatymas tarp esamo turto valdytojo ir tikrojo nuosavybės teisių savininko lieka už šios normos įrodinėjimo ribų.

Manytina, kad šio prieštaravimo galima buvo išvengti. Primintina, kad BK 189¹ straipsnis atsirado JNCAC Konvencijos pagrindu, kurios nuostatos ragina valstybes inkorporuoti neteisėtą praturtėjimą savo nacionalinėje teisėje. Lietuva sutiko įtvirtinti šios Konvencijos nuostatas savo baudžiamosios teisės sistemoje, tačiau neteisėto praturtėjimo sudėtis buvo matomai pakoreguota.

⁹⁶ “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. birželio 10 d. nutartis baudžiamosiose bylose Nr. 2K-267/2014,“ prieiga per internetą: <http://www.infollex.lt/tp/830866?nr=5>

Iš originalios neteisėto praturtėjimo nusikalstamos veikos sudėties buvo pašalintas valstybės tarnautojo požymis. Tokiu būdu buvo praplėstas šio nusikaltimo subjektų ratas. Jeigu gi įstatymų leidėjas laikytųsi originalios Konvencijos 20 straipsnio formuluotės nuostatų ir konkretizuotų nusikaltimo subjekto požymį iki valstybės tarnautojo ar jam prilyginto asmens – tai sudarytų pagrindą neteisėtą praturtėjimą įtvirtinti ne turtinių nusikaltimų skyriuje, o BK XXXIII skyriuje “Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams“. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pažymėjęs: “*BK skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams“ kartu reiškia, kad įstatymų leidėjas siekia inter alia užtikrinti sąžiningumo, teisėtumo, nešališkumo, visų lygybės prieš įstatymą, valstybės institucijas ir pareigūnus bei kitų konstitucinių principų reikalavimų laikymąsi valstybės tarnautojų ir jiems prilygintų asmenų veikloje, vykdant įgaliojimus, bei apsaugoti juos nuo neteisėto, nepagrįsto turtinio poveikio, pažeidžiančio jų veiklos minėtų principų reikalavimus*“.⁹⁷ Valstybės tarnautojo požymio išsaugojimas BK 189¹ straipsnio sudėtyje pakeistų pagrindinį normos apsaugos objektą. Bendrieji nuosavybės teisių įgijimo pagrindai taptų tik preliminariu apsaugos objektu, o jų vietą užimtų viešųjų interesų, valstybės tarnautojo sąžiningumo, teisėtumo, lygybės, skaidrumo ir kitų principų apsauga. Tikėtina, jog tokie pokyčiai įneštų kažkiek tikslingumo neteisėto praturtėjimo padėčiai baudžiamosios teisės sistemoje. Nagrinėjamo nusikaltimo įtvirtinimas BK XXXIII skyriuje atspindėtų ir Konvencijos tikslus, o būtent – siekį kriminalizuoti neteisėtą praturtėjimą ne kovai su visais neaiškios kilmės turto valdymo atvejais, bet kovai su korupcija valstybiniame sektoriuje. Be to, toks požiūris derintųsi ir su kai kurių autorių argumentais. Teoriniuose ginčuose egzistuoja nuomonių, jog neteisėto praturtėjimo įstatymai turėtų būti taikomi išimtinai valstybės tarnautojų atžvilgiu. Pasak autorių, nusikalstamos veikos subjektų ratas privalo apsiriboti būtent šių asmenų grupe, nes neteisėto praturtėjimo kriminalizavimas kyla iš sutartinių ir fiduciarinių pareigų, kurias prisiima valstybės tarnautojas.⁹⁸ Eiliniai piliečiai neturi įsipareigojimų rodyti pavyzdingą elgesį, kuris atitinka jų užimamas pareigas, todėl negalima iš jų reikalauti tokių pat sąžiningumo bei dorovingumo standartų.⁹⁹

2.2. Pavojinga veika

⁹⁷ “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2008 m. spalio 28 d. plenarinės sesijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-181/2008,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/90469?nr=1>

⁹⁸ Lindy Muzila, *supra note* 13, p. 7.

⁹⁹ Maud Perdriel-Vaissiere, *supra note* 14, p. 3.

Kitas svarbus objektyvusis nusikalstamos veikos sudėties požymis yra visuotinai pavojingas poelgis nuo kurio prasideda kiekviena nusikalstama veika ir kuriuo kėsiniama į minėtas baudžiamojo įstatymo saugomas vertybes arba gėrius.¹⁰⁰

Neteisėto praturtėjimo veika BK 189¹ straipsnio dispozicijoje išreiškiama formuluotėje “tas, kas *turėjo* nuosavybės teise [...] turtą“. Vadinasi, visuotinai pavojingas asmens poelgis normos dispozicijoje įvardijamas kaip “*turto turėjimas*“. Turėti turtą – reiškia turėti galimybę jį faktiškai valdyti, t. y. turėti turtą savo žinioje ir turėti galimybę tiesiogiai jį veikti. Pavyzdžiui, *sutuoktiniai S. Š. ir V. Š. buvo kaltinami tuo, kad neteisėtai praturtėjo. Remiantis duomenimis, jie 2009 m. balandžio 21 d. pirkimo-pardavimo sutartimi, bendros jungtinės nuosavybės teise įgijo žemės sklypą, bei šiame sklype esantį gyvenamą namą už 796 000 Lt, žinodami, kad šio turto jie negali įsigyti savo teisėtai pagrįstomis pajamomis.*¹⁰¹ Objektyvioji nusikaltimo pusė – *turto turėjimas* – šiuo atveju pasireiškė nuosavybės teisės įsigijimu, kai 2009 m. balandžio 21 d. buvo sudaromi turtiniai sandoriai (įforminti atitinkami nuosavybės teisių perdavimo dokumentai ir registracija), o kaltinamieji įgavo galimybę fiziškai arba juridškai valdyti turtą. Jeigu šitie pinigai būtų rasti bute, automobilyje arba banko sąskaitoje, irgi galėtų būti inkriminuojamas “*turėjimo*“ požymis. Tokiais atvejais svarbu taptų nustatyti, kas konkrečiai turi turtą savo žinioje ir gali daryti poveikį jo fiziniai arba juridiniai būsenai. *Antai A. V. buvo kaltinamas pagal Lietuvos Respublikos BK 189¹ str. 1 d. ir nuteistas už tai, kad jis 2011 m. gegužės 12 d., nuosavybės teise turėdamas 77000 Lt, kurių įsigijimo negali pagrįsti teisėtomis savo pajamomis, šiuos pinigus įnešė į savo asmeninę sąskaitą [...] esančią AB DNB banke, ir tą pačią dieną šią sumą pervedė JAV registruotai firmai [...], tokiu būdu A. V. po 2010-12-11 turėjo nuosavybės teise didesnės nei 500 MGL vertės turtą.*¹⁰² Kitoje byloje – *J. L. buvo kaltinamas pagal BK 189¹ straipsnio 1 dalį už tai, kad turėjo nuosavybės teise didesnės negu 500 MGL vertės turtą. Kratos metu J. L. bute buvo rasta 109 084 Lt pinigų suma, iš kurios 74 582 Lt. buvo pripažinti neteisėto praturtėjimo dalyku.*¹⁰³ Šiais atvejais pats faktas, kad pinigai buvo rasti A.V. sąskaitoje ir J. L. bute gali rodyti, kad turtas buvo arba yra kaltinamųjų valdymo įtakoje, t. y. asmenys jį turi ir gali jį laisvai valdyti.

Pažymėtina, kad teismų praktikoje abejonės dėl šio objektyvaus nusikalstamos veikos sudėties požymio aiškinimo buvo keliamos įvairiais aspektais¹⁰⁴, tačiau svarbiu klausimu liko

¹⁰⁰ Vytautas Piesliakas, *supra note* 89, p. 230-231.

¹⁰¹ “Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2013 m. vasario 22 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-132-290/2013,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/511616?nr=1>

¹⁰² “Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. birželio 9 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-193-485-2014,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/830060?nr=1>

¹⁰³ “Šiaulių apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2013 m. birželio 28 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-496-354/2013,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/701658?nr=1>

¹⁰⁴ Pvz., minėtame Vilniaus 1 apylinkės teismo kreipime į Konstitucinį Teismą Nr. 1B-6/2012 pareiškėjas argumentavo, kad “*turėjimas [...] pats savaime nėra pavojingas, jeigu jo įgijimas nesiejamas su kita nusikalstama veika, iš kurios rezultato tas turtas gali būti įgytas. Turto turėjimas, kaip veika, [...] leidžia daryti prielaidą, kad*

nusikalstamos veikos baigtumo momento nustatymas. Visų pirma, BK 189¹ straipsnis numatė pastabą, kad baudžiamojon atsakomybėn traukiami tik tie asmenys, kurie straipsnyje nustatytus požymius atitinkantį turtą turi po šio įstatymo įsigaliojimo. Antra, problema pasireiškė tame, kad iš visų BK XXVIII skyriaus normų netesėtas praturtėjimas tapo vienintele veika, kuria buvo kriminalizuota tam tikra trunkamo pobūdžio būseną. „Įstatymo leidėjas susiejo įstatymo taikymą su normoje minimo turto turėjimu įsigaliojus šiam įstatymui, bet ne su įsigijimu. BK 189-1 straipsnyje suformuluota nusikalstama veika yra trunkamojo pobūdžio, taigi jos padarymo laikas yra visas laikas, per kurį ji buvo daroma [...], tačiau kvalifikavimą lemia jos nutraukimo laikas“, – aiškino Lietuvos Aukščiausiasis Teismas.¹⁰⁵ Vadinasi, trunkamasis veikos pobūdis sudarė teisėsaugos institucijoms galimybes pradėti baudžiamuosius procesus žmonių atžvilgiu, kurie įgijo turtą dar negaliojant baudžiamajam įstatymui už neteisėtą praturtėjimą. Atitinkamai tai lėmė principo, kad baudžiamasis įstatymas negalioja atgal (lot. *lex retro non agit*) pažeidimus, apie kuriuos kiek plačiau bus kalbama trečiame skyriuje.

2.3. Nusikaltimo dalykas

Inkriminuojant neteisėto praturtėjimo sudėtį taip pat būtina nustatyti nusikaltimo dalyką, į kurį yra nukreiptas asmens pavojingas poelgis.

JNCAC Konvencijoje neteisėto praturtėjimo nusikaltimo dalykas nebuvo aiškiai detalizuotas. Konvencijos 20 straipsnio formuluotė numatė nuostatą, kad yra svarbus „žymus“ valstybės tarnautojo turto padidėjimas. Kalbant gi apie Lietuvos neteisėto praturtėjimo variantą, pastebėtina, kad panašus požymis buvo siūlomas ankstyvame neteisėto praturtėjimo variante. Baudžiamąjį kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo Nr. 145-7439 projektas numatė, kad neteisėtas praturtėjimas yra *didelės vertės turto turėjimas nuosavybės teise, kurio įgijimas nepagrįstas teisėtomis pajamomis*.¹⁰⁶ Tačiau vėliau tokios nusikalstamos veikos sudėties formuluotės vis dėlto buvo atsisakyta, nes kilo abejonių dėl jos konstitucingumo.

Reikėtų pastebėti, kad sąvokos „žymus“ arba „didelės vertės“ yra vertinamojo pobūdžio, o baudžiamosios teisės doktrinoje ir teismų praktikoje vertinamųjų nusikalstamos veikos sudėties

baudžiamoji atsakomybė pagal BK 1891 straipsnį gali būti taikoma vien už turto turėjimą neturint jokie nusikalstamo tikslo (pavyzdžiui, išvengti mokesčių, nuslėpti neteisėtas pajamas), todėl esą neaišku, „kieno nuosavybė, turtinės teisės ir turtiniai interesai gali būti pažeisti nesant ryšio su jokia iki turto turėjimo padaryta nusikalstama veika ir su turimu turtu neatlikus jokių apsimestinių sandorių“. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. birželio 25 d. sprendimas.

¹⁰⁵“Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2014 balandžio 11 d. nutartis baudžiamąjioje byloje Nr. 2K-P-92/2014,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/820798>

¹⁰⁶“Lietuvos Respublikos baudžiamąjio kodekso 67 straipsnio papildymo ir Kodekso papildymo 72(3) ir 189(1) straipsniais įstatymo projektas,“ prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=380071&p_query=&p_tr2=2

požymių buvimas nėra pageidautinas dalykas ir reakcija į juos beveik visada yra neigiami. Šie požymiai, viena vertus, yra praktiškesni, galintys apimti daug gyvenimiškų aplinkybių. Kita vertus, jie nėra pastovūs, gali nesiderinti su baudžiamosios teisės preciziškumu (teisinio aiškumo ir tikslumo principais)¹⁰⁷, o tai gali lemti ir teismų savivalės atsiradimą per subjektyviai interpretuojant teisės normas.¹⁰⁸ Be kita ko, teismų praktikos pavyzdžiai rodo, kad baudžiamajame kodekse aptinkami tokie nusikalstamos veikos sudėties požymiai kaip: didelė žala, didelė vertė, stambus mastas, žymus ir pan. dažnai yra aiškinami nurodant apytikslių MGL ribą, kuri tikėtinai pradeda atspindėti nusikalstamos veikos pavojingumą. Norisi manyti, kad dėl šių priežasčių neteisėto praturtėjimo nusikaltimo sudėtis išvengė abstrakčių vertinamųjų sąvokų ir nusikaltimo dalykas įgavo konkretų – “*didesnės negu 500 MGL turto vertės*“ požymį. Tokiu būdu buvo nubrėžta objektyvi riba, reikalaujanti nustatyti ne bet kokias turto apimtis, o konkrečią turėto turto dalį, viršijančią nustatytą 19,000 Eur. (arba 65,000 Lt.) vertę. Be to, svarbu pabrėžti, kad sekanti loginė normos konstrukcijos dalis – “*turtas, kuris negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis*“, pradėjo suponuoti ir reikalavimą pagrįsti, kokia konkrečiai turėto turto dalis negalėjo būti įgyta teisėtomis pajamomis ir kad būtent ši dalis viršija 500 MGL vertę (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-P-93/2014; 2K-75/2014; 2K-275-511/2015; 2K-306-942/2015).

Tokiam įstatymų leidėjo sprendimui detalizuoti neteisėto praturtėjimo dalyko vertę yra pritarina. S. Mokūnaitė šiuo aspektu rašo, kad “šis nusikaltimas, ypač įstatymu nemažinant subjektų rato, ir taip yra pakankamai neapibrėžtas. BK nedetalizavus dalyko vertės, taptų neaišku, už ką apskritai galima baudžiamoji atsakomybė, todėl kiltų abejonių dėl įstatymo atitikimo *nullum crimen sine lege* principui“.¹⁰⁹ Autorės manymu, nusikaltimo dalyko nedetalizavimas galėtų sudaryti ir *ultima ratio* principo pažeidimą, nes leistų taikyti baudžiamąją atsakomybę su visomis iš to kylančiomis teisinėmis pasekmėmis dėl santykinai mažos turto vertės, tuo pačiu ignoruojant civilines, mokestines, administracines poveikio priemones.¹¹⁰

Vis dėlto, jeigu daryti teorinę prielaidą, kad įstatymų leidėjo būtų priimtas originalus (konvencinis) arba pirminio įstatymo projekto variantas, tikėtina, kad tokiu atveju teismams tektų nusikaltimo dalyką aiškinti pasitelkiant BK 190 straipsnio nuostatas ir žymų arba didelės vertės turtą sieti su didesne negu 250 MGL (9,500 Eur., 32, 750 Lt.) dydžio suma (BK 190 str. 1d.). Taip pat neatmetama ir galimybė, kad teismams tektų kiekvienoje byloje neteisėto praturtėjimo dalyką

¹⁰⁷ Paulius Veršekys, “Nusikalstamos veikos sudėties požymio samprata ir ją lemiantys veiksniai,” *Teisė* 82 (2012): 206, 211, <http://www.zurnalai.vu.lt/teise/article/view/126>

¹⁰⁸ Oleg Fedosiuk, “Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso galiojimo dešimtmetis: pamąstymai apie nepasiteisinusius lūkesčius, esamą būklę ir tolesnę raidą,” iš *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai* (Vilnius: Registrų centras, 2014): 31.

¹⁰⁹ Skirmantė Mokūnaitė, *supra note* 9, p. 183-184.

¹¹⁰ *Ibid.*

aiškinti individualiai, nustatantinėjant procentinę išraišką tarp visų žinomų teisėtai įgytų pajamų ir neaiškios kilmės turto, t. y. įgyto neteisėtu būdu. Manytina, kad tokios hipotetinės situacijos buvimas sulauktų pagrįstų priekaištų, nes atrodytų, jog 250 MGL riba yra per žema. Pastebėtina, kad baudžiamosios teisės teorijoje yra diskutuojama ir dėl turimos 500 MGL turto vertės proporcingumo ir *ultima ratio* aspekto. Pavyzdžiui, O. Fedosiuk laikosi nuomonės, kad 500 MGL riba neatskleidžia tikrojo neteisėto praturtėjimo pavojingumo ir toleravimo lygio. Pasak autorių, „kiekvienas Lietuvoje gyvenantis ir turintis butą žmogus šios normos požiūriu yra „praturtėjęs“ ir galima tikrinti, ar šis „praturtėjimas“ pagrįstas“.¹¹¹

Pastarajam požiūriui irgi yra pritartina. Buvo išnagrinėta 11 apygardos teismų nutarčių, kuriose asmenys buvo kaltinami pagal BK 189¹ straipsnio 1 dalį. Tyrimas parodė, kad didelė dalis baudžiamųjų persekiojimų (8 bylos iš 11) buvo pradėdama dėl neaiškios kilmės turto, kurio vertė kelis kartus (ir daugiau) viršydavo 500 MGL ribą. Tokiose bylose įrodinėtina nusikaltimo dalyko vertė siekdavo, pavyzdžiui: 146 102 Lt (42 348 Eur.), 295 000 Lt. (85 507 Eur), 350 000 Lt. (101 449 Eur), 450 000 Lt. (130 434 Eur.), 574 000 Lt. (166 376 Eur.), 791 233 Lt Lt. (229 342 Eur.) ir panašias sumas.¹¹² Tik trejose bylose įrodinėtino nusikaltimo dalyko vertė buvo santykinai žema, t. y. arti minimalios 500 MGL ribos.¹¹³ Remiantis statistikos departamento duomenimis, vidutinis darbuotojui (dirbančiam valstybiniame ir privačiame sektoriuje) mokamas darbo užmokestis, atskaičius visus mokesčius, 2015 m. sudarė 571,96 Eur., t. y. 6,863 Eur. per metus.¹¹⁴ Turint omenyje, kad oficialus darbo užmokestis yra tik vienas iš daugelio teisėtų pajamų šaltinių, galima numatyti kaip greitai gali būti pasiekama 500 MGL turto vertės riba. Atitinkamai – taupiai ir neprabangiai gyvenantis pilietis, kuris dėl kažkokių priežasčių neteko galimybės dokumentais paaiškinti turimo turto arba pajamų įgijimo aplinkybių, gali patekti į valstybės persekiojamų asmenų sąrašą. Pateiktos situacijos realumą puikiai vaizduoja prieš tai minėtos kaltinamųjų J. L. ir A.V. baudžiamosios bylos. Primintina, kad J. L. buvo kaltinamas pagal BK 189¹ straipsnio 1 dalį už tai, kad turėjo 74 582 Lt vertės turto, kuris liko nepagrįstas jokiais objektyviais duomenimis, rodančiomis teisėtą pajamų kilmę. Šioje byloje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas kritiškai vertino kaltinimo pusės surinktus įrodymus: atsižvelgė į specialisto išvados trūkumus, kaltinamojo ir jo sutuoktinės amžių ir darbo stažą, silpną kaltės turinio motyvavimą. Be kitų argumentų, LAT pažymėjo ir tai, kad „*specialisto išvadoje nustatyta galimai neteisėtomis*

¹¹¹ Oleg Fedosiuk, *supra note* 6, p. 1221.

¹¹² Lietuvos apygardos teismų nuosprendžiai baudžiamosiose bylose: Nr. 1A-547-193-2013; 1A-799-245-2013; 1A-272-175-2014; 1A-24-107-2014; 1A-25-485-2014; 1A-204-150-2015

¹¹³ Lietuvos apygardos teismų nuosprendžiai baudžiamosiose bylose: Nr. 1A-496-354-2013; 1A-66-2014; 1A-193-485-2014

¹¹⁴ „Oficialios statistikos portalas. Darbo užmokesčio indeksai. Darbo užmokestis,“ žiūrėta 2016 10 23, <http://osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize?portletFormName=visualization&hash=845d6bd4-643f-4192-96d1-c34f9be492aa>

pajamomis įgyta pinigų suma tik nežymiai viršija įstatyme nustatytą baudžiamosios atsakomybės ribą“, todėl *“negalima daryti neginčijamos išvados, kad iš 109 084 Lt sumos, rastos darant kratą J. L. bute, tik 34502 Lt. galėjo būti gauti teisėtomis pajamomis, o būtent 74582 Lt gauti neteisėtu būdu*“.¹¹⁵ Kitos baudžiamosios bylos aplinkybės yra panašios tuo aspektu, kad byloje buvo įrodinėjama santykinai žema nusikaltimo dalyko vertė. A. V. buvo kaltinamas pagal BK 189¹ straipsnio 1 dalį už tai, kad 2011 m. gegužės 12 d. nuosavybės teise turėjo 77 000 Lt, kurių įsigijimo negalėjo pagrįsti savo teisėtomis pajamomis. Šioje byloje Kauno apygardos teismas priėmė išteisinamąjį nuosprendį, argumentuojant tuo, kad byloje nebuvo surinkta neginčytinų įrodymų, kurie paneigtų aplinkybę, kad įgyti pinigai nebuvo paskolinti iš A.V. sutuoktinės, kuri gaudavo motinystės pašalpą ir tikimai galėjo pervesti vyrui pinigus.¹¹⁶

Neteisėto praturtėjimo nusikaltimo dalyko vertės nustatymo klausimas yra vienas iš svarbiausių, tačiau nėra vienintelis. Kitu aktualiu aspektu yra nusikaltimo dalyko formos apibrėžimas. Pažymėtina, kad BK 189¹ straipsnio nusikalstamos veikos sudėties požymiai reikalauja įrodinėti, kad asmuo valdo neaiškios kilmės turtą, tačiau normos dispozicija nenumato, kokios turto rūšys gali būti šio nusikaltimo dalyku. Civilinėje teisėje į turto sąvoką patenka iš esmės bet kokie civilinės teisės objektai, kurie turi vienokią ar kitokią vertę.¹¹⁷ CK 1.97 straipsnis (Civilinių teisių objektų rūšys) reglamentuoja, kad civilinių teisių objektai yra daiktai, pinigai ir vertybiniai popieriai, kitas turtas bei turtinės teisės, intelektinės veiklos rezultatai, informacija, veiksmai ir veiksmų rezultatai, taip pat kitos turtinės ir neturtinės vertybės. Kokie gi šio sąrašo civilinių teisių objektai patenka į BK 189¹ straipsnio apsaugos sritį, yra diskutuotinas klausimas. Manytina, kad BK XXVIII skyriaus saugomų vertybių prasme drąsiai galima teigti tik dėl vieno – daiktai (kilnojantieji arba nekilnojantieji), kaip svarbiausias turtinių santykių objektas¹¹⁸, bei pinigai yra neabejotinos neteisėto praturtėjimo dalyko formos. Minėtų baudžiamųjų bylų tyrimas parodė, kad bandant asmeniui inkriminuoti 189¹ straipsnio sudėtį, ikiteisminio tyrimo institucijų dėmesio centre kol kas buvo tik materialaus pobūdžio turtas (žemės sklypai, būtai, kitos gyvenamosios arba negyvenamosios patalpos, automobiliai, buitinė technika ir pan.) bei įvairaus pavidalo (elektroniniai, popieriniai) ir įvairių valiutų piniginiai vienetai. Kas gi liečia turtines teises ir turtinius interesus, šioje vietoje galima susidurti su nuomonėmis, kad turto samprata turėtų būti suvokiama plačiąja prasme. Tai reiškia, kad neteisėto praturtėjimo dalykas gali apimti visą asmens

¹¹⁵ “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. vasario 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-48/2014,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/803239>

¹¹⁶ “Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. birželio 9 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-193-485-2014,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/830060?nr=1>

¹¹⁷ Vytautas Pakalniškis, “Lietuvos civilinės teisės reglamentavimo objektas,“ iš *Civilinė teisė. Bendroji dalis* (Vilnius: MRU, 2008): 42.

¹¹⁸ Vytautas Pakalniškis, “Daiktai civilinių teisių objektų sistemoje,“ *Jurisprudencija* 71, 86 (2006): 83, https://www.mruni.eu/upload/iblock/cdf/8_pakalniskis.pdf

turtinį aktyvą: ne tik kilnojamąjį arba nekilnojamąjį turtą, bet ir turtines teises.¹¹⁹ S. Mokūnaitė taip pat neatmeta galimybės, kad šio nusikaltimo dalyku galėtų būti laikomi ir “neteisėtomis pajamomis įgyti nematerialūs dalykai, kaip antai prekės ženklas, komercinės paslaptys, intelektinės veiklos rezultatai ir pan., kurie objektyviai išreikštą piniginę vertę įgauna tik juos pardavus“.¹²⁰ Tačiau pastebėtina, kad turtinių teisių atvejus reikia vertinti labai atsargiai. Kad per daug nesikišti į civilinės teisės veikimo sritį, reikėtų atsižvelgti į konkrečios “turtinės teisės esmę ir jos įgijimo pagrindą“.¹²¹ Pavyzdžiui, jeigu asmuo neaiškios kilmės turtą investuoja į draudimą, tokiu atveju abejotina, kad asmens turtinė teisė į draudimo išmokas bus pripažinta BK 189¹ straipsnio nusikaltimo dalyku. Manytina, kad šiuo atveju kaltinimui protingiau būtų įrodinėti aplinkybę, kad asmuo turėjo jokiais objektyviais duomenimis nepagrįstų lėšų, kurias jis draudimo įmokomis perleido draudikui. Taigi, svarbu tampa nustatyti ne tiek turimą turto formą, bet aplinkybę, kad asmuo negalėjo minėtas turtines teises įgyti savo teisėtomis pajamomis.

2.4. Kaltės forma ir turinys

Paskutinis ir pats ryškiausias neteisėto praturtėjimo sudėties elementas, kurį reikia nustatinėti kiekvienoje baudžiamojoje byloje, yra asmens padariusio šį nusikaltimą vidinis (psichinis) santykis su pavojinga veika. Kitais žodžiais, įrodinėjant asmens turto, kuris nėra pagrįstas jo teisėtomis pajamomis, turėjimą svarbu yra nustatyti subjektyviąją nusikaltimo pusę apibūdinančias aplinkybes: kaltės formą ir kaltės turinį.

Pažymėtina, kad neteisėto praturtėjimo sudėties subjektyvioji pusė sulaukė daugiausiai kritikos teorijoje ir teismų praktikoje. To priežastis yra BK 189¹ straipsnio dispozicijos dalis, kuri numatė požymius “*žinodamas arba turėdamas ir galėdamas žinoti*“. Toks savotiškas minėtų požymių įtvirtinimas nusikalstamos veikos sudėtyje sudarė pagrindą svarstyti apie tai, ką jie turėtų reikšti. Ar šitie požymiai apibūdina subjektyviąją kaltės pusę? O gal įstatymų leidėjas norėjo jas priskirti prie alternatyvių objektyviųjų sudėties požymių, kurie apibūdina nusikaltimo padarymo būdą? Kokios kaltės formos gali būti inkriminuojamos neteisėtai praturtėjusiam asmeniui? Be to, kaip turėtų būti apibūdinami kaltės turinio elementai, bandant inkriminuoti šiuos požymius? Pastebėtina, kad visi šie klausimai yra probleminiai kalbant apie neteisėto praturtėjimo subjektyviąją pusę.

¹¹⁹ Oleg Fedosiuk, *supra note* 6, p. 413.

¹²⁰ Skirmantė Mokūnaitė, *supra note* 9, p. 179-180.

¹²¹ *Ibid.*

Visų pirma, pažymėtina, kad baudžiamosios teisės doktrinoje neatsargios kaltės formos pavojingumas laikomas menkesniu ir mažiau reikšmingesniu, palyginus su tyčine kaltės forma¹²², todėl yra sutariama, kad baudžiamosios atsakomybės atsiradimas už neatsargiai padarytas veikas tradiciškai yra siejamas su kilusiais pavojingais padariniais.¹²³ BK 16 straipsnio 4 dalyje nustatyta, kad asmuo baudžiamas už nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymą dėl neatsargumo tik šio kodekso specialiojoje dalyje numatytais atvejais. Taigi, BK specialiosios dalies straipsnių pavadinimai arba dispozicijos formuluotės tokiais atvejais tiesiogiai nurodo, kad nusikalstama veika gali būti padaroma neatsargiai. Antra, primintina, kad neteisėto praturtėjimo nusikalstamos veikos sudėtis yra formali. Įstatymų leidėjas nutarė, kad „turto turėjimas“, kuris nėra pagrįstas jokiais objektyviais duomenimis yra veika, kuri savo pobūdžiu yra pavojinga ir jos įgyvendinimas jau pats savaime sukelia žalą baudžiamojo įstatymo saugomiems gėriams ir nereikalauja potencialių padarinių nustatymo.

Taigi, vertinant BK 189¹ straipsnio subjektyviąją pusę apibūdinančius požymius, yra susiduriama su įdomia situacija. Pradedama atrodyti, kad įstatymų leidėjas neatsižvelgė į tradicines kaltės požymių sudarymo koncepcijas. Antai loginis nagrinėjamų sąvokų aiškinimas, viena vertus, suteikia pagrindą manyti, kad požymis „žinodamas“ gali suponuoti tyčinį nusikaltimą. Antra vertus, požymiai „turėdamas ir galėdamas žinoti“, kad turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis (aiškinant pažodžiui) supanašėja su neatsargios kaltės forma, o konkrečiai – su nusikalstamo nerūpestingumo rūšimi. BK 16 straipsnio 3 dalis numato, kad nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas yra padarytas dėl nusikalstamo nerūpestingumo, jeigu jį padaręs asmuo nenumatė, kad dėl jo veikimo ar neveikimo gali atsirasti baudžiamajame kodekse numatyti padariniai, nors pagal veikos aplinkybes ir savo asmenines savybes galėjo ir turėjo tai numatyti. Dėl pirmo varianto didesnių problemų nekyla. Formali neteisėto praturtėjimo sudėtis preziumuoja, kad nusikaltimas gali būti padaromas tiesiogine tyčia, todėl intelektinis ir valinis kaltės turinio kriterijai yra nuspėjami. Žinojimas reikštų, kad asmuo suvokia, jog nuosavybės teise turi didesnės negu 500 MGL vertės turto, kurio jis negalėjo įgyti teisėtomis pajamomis ir nori taip veikti. Antai, „E. K. padarė nusikaltimą, numatytą BK 189¹ straipsnio 1 dalyje, nes įsigaliojus šiai normai jis turėjo nuosavybės teise didesnės negu 500 MGL vertės turtą, žinodamas, kad tas turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis. Žinojimas pasireiškė tuo, kad kaltinamasis neturėjo teisėtų pajamų didesnės negu 500 MGL vertės turtui įsigyti. Skirtumas tarp E. K. išleistų lėšų turtui įsigyti ir turėtų pajamų sudaro 508 335 Lt (3910 MGL) ir tai yra pakankamai didelė pinigų suma, kad

¹²² Vytautas Piesliakas, *supra note* 89, p. 336.

¹²³ Jolita Šukytė, „Neatsargios kaltės numatymo nusikalstamų veikų sudėtyse problemos,“ *Socialinių mokslų studijos* 5(2) (2013): 658, https://www.mruni.eu/upload/iblock/379/016_Sukyte.pdf

būtų galima padaryti pagrįstą išvadą, jog E. K. suvokė pavojingą nusikalstamos veikos pobūdį ir norėjo taip veikti, t. y. siekė neteisėtai praturtėti“.¹²⁴ Tačiau nuspėjamumo jau nebelieka, kai pradedama kalbėti apie neatsargios kaltės formos būvimą. Visų pirma, pats 189¹ straipsnis nenumato, kad nusikaltimas gali būti padaromas neatsargiai, todėl atrodo, kad bandymai inkriminuoti neatsargios kaltės formą nesiderintų su BK 16 str. 4 d. nuostatomis. Antra, nėra aišku, kaip tokiais atvejais turėtų būti sukonstruotas kaltės turinys. Baudžiamasis kodeksas nereglamentuoja neatsargios kaltės turinio, kuris tiktų formalioms nusikalstamosioms veikoms. BK 16 straipsnio 3 dalyje numatyti nusikalstamo nerūpestingumo požymiai *“galėjo ir turėjo”*, be abejo, yra siejami su pavojingų padarinių numatymu. Tai yra intelektinis kaltės turinio elementas, kuris išreiškia asmens psichinio santykio su priežastiniu ryšiu pobūdį ir šio kriterijaus formaliose nusikalstamų veikų sudėtyse paprasčiausiai nėra. Kita vertus, bandymai paneigti neatsargios kaltės formą, o požymius *“galėjimą ir turėjimą žinoti”* sieti su tyčia – irgi veda į aklavietę. Neteisėtai praturtėjusio asmens kaltės turinys tokiais atvejais taptų alogiškas originaliai tiesioginės tyčios formuluotei. Būtų panašu, kad kaltės įrodinėjimas apsiribotų vien nustatymu, kad asmuo turėjo ir galėjo suvokti, jog nuosavybės teise turi teisėtomis pajamomis nepagrįsto turto, o valinis kaltės elementas (noras elgtis nusikalstamai) liktų už BK 189¹ normos įrodinėjimo ribų. Galiausiai, kyla abejonių, kaip neatsargiai įgyvendintas neteisėtas praturtėjimas derintųsi ir su protingumo principu. Kiek pagrįsta būtų traukti asmenį baudžiamojon atsakomybėn už turto turėjimą nuosavybės teise, kurio neteisėtumas yra preziumuojamas, kurio sudėtis nenumato jokių pavojingų padarinių, o subjektyvioji nusikaltimo pusė nepasižymi ir jokiais tyčiais ketinimais (t. y. nereikalauja tiesioginių įrodymų, kad asmuo suvokė pavojingą veikos pobūdį). Galima numatyti hipotetinį atvejį, kuris galėtų būti aptiktas teismų praktikoje: pilietis A. disponuoja turtu, kurio vertė viršija 500 MGL ir jis negali dokumentiškai pagrįsti jo kilmės. Šis turtas buvo įgytas piliečio B. (A. sutuoktinio), kuris dėl kokių nors objektyvių priežasčių fiziškai negali paaiškinti iš kur gavo turtą (sunkiais serga, dingęs be žinios, miręs ir pan.). Iš tiesų, tokiu atveju kaltinamajam A. būtų labai sunku gintis nuo kaltinimo. Kaltinimui užtektų įrodyti visus objektyvius nusikalstamos veikos sudėties požymius ir preziumuoti, kad asmuo, kuriam turtas priklauso bendrosios jungtinės nuosavybės teise, galėjo ir turėjo domėtis savo turimu turtu.

Manytina, kad dėl šių priežasčių V. Piesliako, O. Fedosiuko ir L. Pakštaičio darbuose neteisėto praturtėjimo kaltės formų diferencijavimas buvo įvertintas kritiškai. Autoriai rašė, kad tokia formuluote įstatymų leidėjas siekė palengvinti įrodinėjimo našta¹²⁵ ir sudaryti galimybes

¹²⁴ “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. birželio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-274-511/2015,“ prieiga per internetą: <http://www.infollex.lt/tp/1056750>

¹²⁵ Laurynas Pakštaitis, *supra note* 7, p. 330.

baudžiamojon atsakomybėn traukti ne tik tiesiogiai su nusikalstama veika susijusius, bet ir trečiuosius asmenis, kuriems kažkokiu būdu buvo perleistas turtas.¹²⁶ Tačiau įstatymų leidėjų pastangos šiuo atveju atnešė visiškai priešingą rezultatą. Gavosi savotiškas neteisėto praturtėjimo “kobros efektas“. Papildomų požymių įtvirtinimas nusikalstamos veikos sudėtyje nepalengvino neteisėto praturtėjimo įrodinėjimo proceso, o priešingai – neaiškių ir dviprasmiškų, tikėtinai subjektyviąją pusę apibūdinančių požymių įtvirtinimas normos dispozicijoje tapo vienu problemiškesniausių neteisėto praturtėjimo klausimų.

Minimos kaltės formų atskyrimo ir neatsargios kaltės turinio nustatymo problemos nebuvo išspręstos ir teismų praktikoje. Pačioje pirmoje kasacinėje neteisėto praturtėjimo byloje buvo tik atkreiptas dėmesys į prieštaravimus, kylančius dėl BK 16 str. 4 d. nuostatų ir 189¹ str. 1 d. formuluotės. Tačiau LAT (matyt neturint galimybės kitaip aiškinti nusikaltimo sudėties požymius) neatmetė varianto, kad neteisėtas praturtėjimas gali būti padaromas ir dėl nusikalstamo nerūpestingumo: *“BK 16 straipsnio 4 dalyje nustatyta, kad asmuo baudžiamas už nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymą dėl neatsargumo tik šio kodekso specialioje dalyje numatytais atvejais. Tai pažymima BK specialiosios dalies atskiroje dalyje. Tokios nuorodos BK 189-1 straipsnyje nėra. Tai galėtų reikšti, kad baudžiamąją atsakomybę užtraukia veika, padaryta tyčine kaltės forma. Kita vertus, BK 189-1 straipsnio 1 dalies dispozicijoje: žodžiai „žinodamas ir turėdamas ir galėdamas žinoti“ gali suponuoti išvadą, kad baudžiamoji atsakomybė pagal šį straipsnį galima esant tiek tyčinei, tiek ir neatsargiai kaltės formai, nepaisant to, kad nusikaltimo sudėtis formali, o BK 16 straipsnis neapibrėžia neatsargios kaltės rūšių, pritaikytų formalioms nusikaltimo sudėtim“.*¹²⁷ Pažymėtina, kad nei LAT plenarinėje sesijoje, nei tolesnėse kasacinėse nutartyse minėti klausimai daugiau nebuvo detalizuojami. Iš esmės, kaltės forma šiame straipsnyje taip ir liko įtvirtinta kaip alternatyvus požymis¹²⁸, bet atvejai, kada būtų galima traukti asmenį baudžiamojon atsakomybėn dėl “nerūpestingo“ elgesio taip ir liko neišspręsti.

¹²⁶ Oleg Fedosiuk, *supra note* 6, p. 1222.

¹²⁷ “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. vasario 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-48/2014,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/803239>

¹²⁸ “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. lapkričio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-469-648/2015,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1158022>

3. ATSKIRI PROBLEMINIAI NETEISĖTO PRATURTĖJIMO TAIKYMO ASPEKTAI

3.1. Neteisėto praturtėjimo taikymas *lex retro non agit* principo požiūriu

Nagrinėjant BK 189¹ straipsnio 1 dalies dispoziciją, buvo užsiminta, kad įstatymų leidėjas neteisėto praturtėjimo sudėtyje įtvirtino objektyvųjį turto turėjimo požymį ir tuo numatė, jog ši nusikalstama veika yra trunkamojo pobūdžio. Tačiau greitai buvo pastebėta, kad gramatinis minėto požymio aiškinimas suponuoja požiūrį, jog neteisėto praturtėjimo inkriminavimas yra siejamas ne su aktyviais įtariamojo arba kaltinamojo veiksmais (turto įgijimu), bet su pasyvios turto valdymo būsenos nustatymu. Šios būsenos atsiradimą gali sąlygoti tik vienas poelgis – turto įgijimas, būsena gali prasidėti iki baudžiamojo įstatymo įsigaliojimo ir trukti tam tikrą laiką tarpą iki įtarimų pareiškimo momento jau kriminalizavus nusikalstamą veiką. Kitas dalykas yra tai, kad, kriminalizavus neteisėtą praturtėjimą, buvo siekta kuo greičiau įrodyti naujos veikos naudingumą bei efektyvumą. Dėl to BK 189¹ straipsnio taikymas prasidėjo iškart po 2010 metų, įsigaliojus 2010 m. gruodžio 2 d. įstatymui. O tai reiškia, kad didžioji dalis ikiteisminių tyrimų buvo pradėta dėl asmenų turto, įgyto iki veikos kriminalizavimo. Atitinkamai, dėl tokių aplinkybių buvimo, tapo aktualu kalbėti apie bendrojo įstatymo negaliojimo atgal (lot. *lex retro non agit*) principo pažeidimus. Juk vadovaujantis šiuo fundamentaliuoju principu, kurį atspindi Konstitucijos 7 straipsnio 2 dalis, “*teisės aktų galia turi būti nukreipta tik į ateitį nebent teisės aktu būtų sušvelninama teisinių santykių subjekto padėtis ir kartu nebūtų pakenkiama kitiems teisinių santykių subjektams (lex benignior retro agit)*“ (Konstitucinio Teismo 2010 m. rugsėjo 10 d., 2011 m. spalio 25 d., 2013 m. vasario 15 d. nutarimai). “Niekas negali būti nuteistas už veiksmus ar neveikimą, kurie pagal jų padarymo metu galiojusius valstybės įstatymus arba tarptautinę teisę nebuvo laikomi nusikaltimais“ (EŽTK 7 str. 1 d., Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 11 str. 2 d., Piliетinių politinių teisių pakto 15 str. 1 d.). Asmuo baudžiamojon atsakomybėn gali būti traukiamas tik tuo atveju, jeigu jo padarytos veikos nusikalstamumą ir baudžiamumą numatė įstatymas, galiojęs veikos padarymo metu (LR BK 2 str. 1 d., 3 str. 1 d.).

Taigi, kad užtikrinti teisinį tikrumą, saugumą bei asmenų teisėtus lūkesčius, t. y. pagrįstą įsitikinimą, kad jau pasibaigę teisiniai santykiai negali ateityje užtraukti jokių neigiamų teisinių padarinių, teismų praktika privalėjo pateikti tinkamą neteisėto praturtėjimo taikymo variantą, kuris derintųsi su konstituciniu įstatymo atgalinio negaliojimo principu.

Pažymėtina, kad teismų sprendimų nukreiptų *lex retro non agit* principo linkme galima buvo rasti jau 2013 metais. Primintina, jog S. Š. ir V. Š. buvo kaltinami pagal 189¹ straipsnio 1 dalį už tai, kad jie 2009 metais, pasirašius pirkimo – pardavimo sutartį, bendros jungtinės

nuosavybės teise įgijo žemės sklypą ir šiame sklype esantį gyvenamą namą. Įgyto turto vertė siekė 796 000 Lt. sumą ir sutuoktiniai šį turtą turėjo pranešimo apie įtarimą įteikimo diena – 2012 m. vasario 14 d. Šioje byloje Kauno apygardos teismas, remdamasis BK 2 straipsnio 1 dalies, 3 straipsnio 1 dalies bei tarptautinių dokumentų nuostatomis, priėjo prie išvados, kad kaltinamiesiems *“baudžiamoji atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą kilti negalėjo ir negali, kadangi įstatymas, kriminalizuojantis šią veiką, kaltinime nurodytu metu, t.y. 2009 m. balandžio 21 d., dar negaliojo, jis įsigaliojo 2010 m. gruodžio 11 d. [...]”*.¹²⁹ Panašių motyvų sulaukė ir kaltinamasis G. D., kuris laikotarpiu nuo 2004-04-7 iki 2007-10-17 nuosavybės teise įgijo ir turėjo didesnės negu 500 MGL vertės turtą. Apylinkės teismas pažymėjo, kad veikos padarymo metu, t.y. sudarant pirkimo – pardavimo sandorius, įstatymas, kriminalizavęs neteisėtą praturtėjimą, dar negaliojo. *“Tai suponuoja, jog iš kaltinamojo G. D. veikos padarymo laikotarpiu nebuvo galima reikalauti naują įstatymą atitinkančio elgesio”*.¹³⁰ Kita vertus, šių teismų motyvų neabejotinas ir neginčytinas patvirtinimas buvo gautas tik sekančiais metais. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo plenarinė sesija baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-92/2014 išaiškino, kad turtas, kuris buvo įgytas iki įstatymo, kriminalizavusio neteisėtą praturtėjimą, įsigaliojimo, negali būti laikomas šio nusikaltimo dalyku. Tačiau tokiais atvejais svarbu yra vertinti, ar turimi duomenys leidžia manyti, kad turto ar pajamų įgijimo pagrindas nebuvo įstatymo uždrausta veika, kuri pagal anksčiau galiojusius įstatymus užtraukdavo baudžiamąją atsakomybę. *“Tik tais atvejais, kai nustatytos bylos aplinkybės lemia teismo įsitikinimą, kad pajamos turimam turtui įgyti ar pats turtas gauti iš tuo metu pagal įstatymą nusikalstamos veiklos ir turto savininkas tai žinojo ar galėjo žinoti, nepaisant to, kad turtas įgytas iki 2010 m. gruodžio 11 d., baudžiamosios atsakomybės taikymas pagal BK 189¹ straipsnį nelaikytinas priešingu BK 2 straipsnio 3 dalyje ir 3 straipsnyje nustatytiems reikalavimams, o kartu ir konstituciniam teisinės valstybės principui, Konstitucijos 31 straipsnio 4 daliai, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 7 straipsnio reikalavimams”*.¹³¹

Pastaroji LAT nutartis, viena vertus, užtikrino tinkamą *lex retro non agit* principo laikymąsi tolimesnėse neteisėto praturtėjimo bylose. Kita vertus, buvo ženkliai apribotos BK 189¹ straipsnio taikymo galimybės bei nauja praktika akivaizdžiai pasunkino kaltinimo šalies našta ir taip sudėtingame įrodymų vertinimo procese. Be to, plenarinės sesijos papildomai buvo pastebėta, kad *“kaltinančiai pusei nėra keliamas reikalavimas įrodyti, kokia konkrečia nusikalstama veika*

¹²⁹ “Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2013 m. vasario 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-132-290/2013,” prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/511616>

¹³⁰ “Marijampolės rajono apylinkės teismo 2013 m. birželio 27 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-36-416/2013,” prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/753279?nr=1>

¹³¹ “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2014 m. balandžio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-93/2014,” prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/820798>

buvo įgytas BK 189-1 straipsnio dispozicijoje nurodytas turtas ar pajamos jam įgyti [...] Teismo įsitikinimą dėl to, kad turto įgijimo pagrindas buvo įstatymo uždrausta veikla, užtraukianti baudžiamąją atsakomybę, gali lemti ne tik konkrečiose baudžiamosiose bylose įrodyti faktai, bet ir kiti duomenys, iš kurių galima spręsti apie turto ir pajamų kilmę (duomenys apie turto savininko asmenybę, jo ryšius, veiklą, pajamų šaltinius, gyvenimo būdą, išlaidavimus, turimo turto vertę ir kt.). Tokia teismo išvada turi būti tinkamai motyvuota“.¹³²

Vadinasi, inkriminuojant asmeniui neteisėtą praturtėjimą, akivaizdžiai nusikalstama turto kilmė neturi būti žinoma. Tai yra logiška, nes priešingu atveju asmuo galėtų būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn pagal naujai atskleistą nusikalstamą veiką ir nebūtų prasminga aiškintis turto savininko asmenybę, jo ryšį su veika, šeimos narių gyvenimo būdą ir visas kitas įrodinėtinas neteisėto praturtėjimo aplinkybės.¹³³ Iš kitos pusės, baudžiamosiose bylose gali kilti tam tikrų neaiškumų interpretuojant minėtą Teismo išaiškinimą. Be abejo, nustatant “įstatymo uždraustos veikos“ pagrindą, LAT pirmoje vietoje numatė tokius atvejus, kai asmens nusikalstamas gyvenimo būdas aiškiai rodo apie jo negebėjimą turėti turto, o patirti išlaidavimai yra aiškiai neproporcingi jo teisėtoms pajamoms. Pavyzdžiui tai galėtų būti asmenys apie kuriuos yra duomenų, kad jie užsiiminėjo kontrabanda, narkotinių medžiagų prekyba, neteisėtu stiprių alkoholinių gėrimų realizavimu ir pan., buvo ne kartą teisti už šias nusikalstamas veikas, ilgą laiką praleido įkalinimo įstaigose bei galimai vis dar tęsia kriminalinę veiklą, aktyviai palaiko ryšius su kriminalinės subkultūros atstovais. Štai baudžiamojoje byloje Nr. 2K-274-511/2015 LAT pažymėjo, kad “byloje yra duomenų apie E. K tėvo V. K. galbūt nusikalstamus ryšius ir nusikaltimų darymą, ankstesnius teistumus, taip pat apie E. K. ir V. K. dalyvavimą Č. D. perkant kaltinime nurodytą nekilnojamąjį turtą. Teismo posėdyje apklausiamas teisėjas E. K. nepaneigė gaudavęs lėšų iš tėvo. Šios ir kitos aplinkybės gali būti svarbios sprendžiant, ar pajamos kaltinime nurodytam E. K. Turtui įgyti galėjo būti gautos iš tuo metu pagal įstatymą nusikalstamos veikos ir išteisintasis tai žinojo ar galėjo žinoti“.¹³⁴ Tačiau kitais atvejais, priimant apkaltinamąjį nuosprendį, “įstatymo uždraustos veikos“ pagrindo nustatymas gali atrodyti silpnai argumentuotu R. P. buvo kaltinama pagal BK 189¹ straipsnio 1 dalį. Kaltinamoji 2008-12-19 sudarė pirkimo-pardavimo sutartį ir įsigijo 114, 45 kv. m. ploto būtą su rūsiu už 450 000 Lt, t. y. po 2010-12-11 nuosavybės teise turėjo didesnės nei 500 MGL vertės turtą, kuris negalėjo būti pagrįstas teisėtomis pajamomis. Sprendžiant klausimą, ar turto įgijimo pagrindas buvo įstatymo uždrausta veika,

¹³² “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2014 m. balandžio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-93/2014,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/820798>

¹³³ “Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. balandžio 10 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-204-150/2015,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1036997>

¹³⁴ “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. birželio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-274-511/2015,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1056750>

Kauno apygardos teismas *“atsižvelgė į tai, kad R. P. niekada nedirbo, nebuvo įregistravusi nei individualios veiklos, nei dirbo pagal verslo liudijimą, augina du nepilnamečius vaikus, gauna tik 50-100 litų dydžio išmokas, buvęs vyras išlaikymo nei jai, nei vaikams neteikia, ginčo bute ji gyvena su mama, kuri yra teista už didelio kiekio narkotinių medžiagų laikymą, niekur nedirbanti, gaunanti tik neįgalumo pašalpą, kaltinamosios ir jos motinos parodymai dėl lėšų, už kurias buvo įsigytas ginčo butas, yra priešaringi, paneigti kitų liudytojų parodymais [...] Nors R. P. butas įgytas iki įstatymo įsigaliojimo, tačiau, kaip nustatyta bylos duomenimis 2008-12-19 dienai R. P. realiai teisėtai būdais įgytų grynų pinigų - 450 000 Lt negalėjo turėti”*.¹³⁵ Vertinant šį teismo nutarimą, galime matyti, kad vienintelė tiesioginė aplinkybė, atskleidžianti R. P. galimą ryšį su nusikalstamu pasauliu, yra R. P. motinos teistumas. Atitinkamai galima ginčytis, ar pateikti duomenys iš tikrųjų duoda tvirtą pagrindą išvadai, jog R. P. valdomo turto kilmė yra nusikalstama.

3.2. Neteisėto praturtėjimo įrodinėjimas ir nekaltumo prezumpcija

3.2.1. Nekaltumo prezumpcijos aspektai

Nekaltumo prezumpcijos principo pažeidimas yra vienas iš labiausiai diskutuotinių neteisėto praturtėjimo klausimų. Konstitucinio Teismo doktrina aiškina, kad *“Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta nekaltumo prezumpcija yra viena svarbiausių teisingumo vykdymo demokratinėje valstybėje garantijų. Tai pamatinis teisingumo vykdymo baudžiamųjų bylų procese principas, viena svarbiausių teisingumo vykdymo demokratinėje valstybėje teisinėje valstybėje garantijų, kartu svarbi žmogaus teisių ir laisvių garantija”* (Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d., 2006 m. sausio 16 d., 2007 m. sausio 16., 2009 m. birželio 8 d. 2011 m. liepos 7 d. nutarimai). Šis principas pripažintas ir ne tik nacionaliniu lygiu, bet sudaro šiuolaikinių demokratinėse valstybėse teisinį pamatą, yra įtvirtintas pagrindiniuose tarptautiniuose dokumentuose (pvz., JTO Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 11 str.; Europos teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 str. 2 d.; JTO Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 str.)¹³⁶. Be kita ko, principo turinys yra visapusiškai aiškinamas Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje.

Pažymėtina, kad nekaltumo prezumpcijos turinys yra labai platus, tačiau neteisėto praturtėjimo kontekste svarbu yra paminėti šiuos principo aspektus:

¹³⁵ “Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. liepos 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-25-485-2014,” prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/833032>

¹³⁶ “JTO Visuotinės žmogaus teisių deklaracija,” *Valstybės žinios* Nr. 68-2497 (1948).; Europos teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija,” *Valstybės žinios* Nr. 40-987 (1950); “JTO Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių paktas,” *Valstybės žinios* Nr. 77-3288 (1966).

1) nekaltumo prezumpcijos principas suponuoja, kad įrodinėjimo našta tenka kaltinimą palaikančiai pusei.¹³⁷ Įtariamasis ar kaltinamasis neturi pareigos įrodinėti savo nekaltumo, tačiau jam turi būti sudarytos galimybės pasinaudoti teise į gynybą, teikti įrodymus ir kitus argumentus, paneigiančius pareikštą kaltinimą;¹³⁸

2) visos abejonės turi būti vertinamos kaltinamojo naudai (lot. *in dubio pro reo*). Apkaltinamasis nuosprendis negali būti grindžiamas prielaidomis – teismo išvados turi būti pagrįstos įrodymais, neginčijamai patvirtinančiais kaltinamojo kaltę padarius nusikalstamą veiką bei kitas svarbias bylos aplinkybes (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-7-173/2014, 2K-80-942/2015, 2K-283-746/2015, 2K-496-746/2015, 2K-5-895/2016).

Pažymėtina, kad šie du aspektai buvo paminėti ir LAT kreipimesi į Konstitucinį Teismą dėl BK 189¹ straipsnio prieštaravimo nekaltumo prezumpcijos principui. LAT plenarinė sesija priėjo prie išvadų, kad *“BK 189-1 straipsnyje panaudota juridinė technika formuojant nusikaltimo dalyką neigiamu būdu („turtas, kuris negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis“) neišvengiamai sukuria situaciją, kai pajamų neteisėtumas nustatomas remiantis oficialiai gaunamų pajamų stoka ir kaltinamojo nesugebėjimu įtikinamai pagrįsti jų pakankamumą turimam turtui įgyti. Išvada apie pajamų neteisėtumą grindžiama prielaida, kad visa, kas negalėjo būti įgyta teisėtomis pajamomis, buvo įgyta neteisėtai [...] Baudžiamojame justicijoje toks faktų nustatymo būdas gali būti vertinamas kaip įrodinėjimo naštos perkėlimas kaltinamajam bei vadovavimasis prielaidomis, nustatant asmens kaltumą. Tai, tikėtina, neatitinka Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalyje įtvirtinto nekaltumo prezumpcijos principo“*.¹³⁹

Iš tiesų įrodinėjimo naštos perkėlimas nėra vienareikšmis klausimas, todėl negalima besąlygiškai sutikti su kai kuriais LAT argumentais. Visų pirma, pažymėtina, kad LAT formuojamoje teismų praktikoje jau buvo išaiškinta, kad neteisėto praturtėjimo bylose turi būti atsižvelgta į nekaltumo prezumpcijos principo turinį. Baudžiamojame byloje Nr. 2K-274-511/2015 Teismas tvirtino, kad *“kaltinamasis neturi pareigos įrodinėti praturtėjimo teisėtumo. Įrodyti, kad asmuo turėjo šį turtą nuosavybės teise, žinodamas arba turėdamas ir galėdamas žinoti, kad tas turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis, yra kaltinančios šalies pareiga“*.¹⁴⁰ Vadinasi teismų praktikoje buvo paneigta galimybė įrodinėjimo našta perkelti įtariamajam ar kaltinamajam asmeniui, tuo suponuojant, kad nekaltumo prezumpcijos pažeidimai galėtų būti sprendžiami

¹³⁷ Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain, no. 10590/83 Ct. H. R. 27, (1989).

¹³⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 58 straipsnio antrosios dalies 3 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai” *Valstybės žinios* Nr. 91-1789 (1994).

¹³⁹ “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. lapkričio 10 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-P-100-222/2015,” prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1322610?nr=1>

¹⁴⁰ “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. birželio 9 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-274-511/2015,” prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1056750>

teismuose. Antra, EŽTT praktika rodo, kad tam tikrais atvejais objektyviosios atsakomybės nusikaltimai gali būti pateisinami ir neprieštarauti nekaltumo prezumpcijos principui. Byloje *Salabiaku prieš Prancūziją* EŽTT pasisakė, kad „*teisinės ir faktinės prezumpcijos yra sutinkamos kiekvienoje teisės sistemoje*“ ir tokių prezumpcijų taikymas paprastai neprieštarauja Konvencijos nuostatomis. Kita vertus, Teismas pastebėjo, kad valstybės savo nacionalinėje teisėje turi nustatyti pagrįstas šių prezumpcijų taikymo ribas, atsižvelgti į sprendžiamų klausimų svarbą bei užtikrinti asmenų galimybes pasinaudoti teise į gynybą.¹⁴¹ Be kita ko, prieš tai nagrinėta skirtingų šalių neteisėto praturtėjimo taikymo praktika parodė, kad veikos prieštaravimas nekaltumo prezumpcijos principui gali būti traktuojamas labai įvairiai.¹⁴² Remiantis konstitucinėmis nuostatomis galima pateisinti ir įrodinėjimo naštos perkėlimą kaltinamajam, ir pripažinimą, kad neteisėtas praturtėjimas sukuria neleistiną prielaidą, tuo pažeidžiant pamatinę prezumpciją. Taigi, dėl šių priežasčių praktiškai neįmanoma duoti vieno tvirtai atsakymo dėl įrodinėjimo naštos perkėlimo taikant neteisėto praturtėjimo normą.

Iš kitos pusės, šio darbo autorius yra linkęs pritarti LAT argumentams, kad prieštaravimas nekaltumo prezumpcijos principui vis dėlto egzistuoja. Baudžiamojo proceso griežtumas ir formalumas nepalieka vietos tokios prezumpcijos buvimui, kai asmens negebėjimas pagrįsti turto teisėtumo reikštų jo nusikalstamą kilmę. Pritarimas šiai neleistinai prielaidai kiekvienoje baudžiamojoje byloje suponuotų (50/50) tikimybę, kad, galbūt, turto įgijimo pagrindas buvo visai ne nusikalstama veika. Vadinasi, inkriminuojant asmeniui neteisėtą praturtėjimą, apkaltinamasis nuosprendis yra paremtas tikėtiniais faktais, o tai savaiame sudaro *in dubio pro reo* principo pažeidimą. Pastarojo principo pažeidimai geriausiai yra atskleidžiami, nagrinėjant įrodymų vertinimą konkrečiose baudžiamosiose bylose.

3.2.2. Neteisėto praturtėjimo įrodinėjimo procesas

Įrodinėjimo procesas yra viena svarbiausių baudžiamojo proceso sudėtinių dalių ir viena pagrindinių baudžiamojo proceso subjektų veiklos krypčių. Tinkamas baudžiamojo proceso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymas užtikrina teisingumo principo vykdymą ir baudžiamojo proceso paskirtį.¹⁴³

Atitinkamai ir neteisėto praturtėjimo įrodinėjimo procesui turi būti skiriamas itin didelis dėmesys. Probleminė šios nusikalstamos veikos prigimtis, rezonansinė viešojo ir privataus

¹⁴¹ *Salabiaku v. France*, 10519/83 Eur. Ct. H. R. 11 (1988).

¹⁴² Plačiau žr. 1.2 poskyrį „Neteisėto praturtėjimo konstitucingumo problema: užsienio šalių ir Lietuvos patirtis“

¹⁴³ „Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/83588>

intereso takoskyra diktuoja, kad kaltinimas turi būti pagrįstas akivaizdžiais ir neabejotiniais įrodymais, kurie atitinka BPK 20 straipsnyje įtvirtintus įrodymų leistinumą, sąsajumo ir patikimumo principus. Išnagrinėjus visas bylos aplinkybes, teismas privalo įsitikinti, kad įrodymų visuma sudaro pakankamą pagrindą išvadai, jog asmuo nuosavybės teise turi didesnės negu 500 MGL vertės turtą, žinodamas, turėdamas arba galėdamas žinoti, kad tas turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis.

Taigi, teismų praktika šios kategorijos bylose rodo, kad baudžiamosios atsakomybės atsiradimą pagal BK 189¹ straipsnį lemia keturi esminiai elementai, kuriuos būtina įrodinėti kiekvienoje baudžiamojoje byloje:

- 1) turtas asmeniui priklauso nuosavybės teise ir turto vertė viršija 500 MGL ribą;
- 2) yra nustatyta, kokia konkrečiai turėto turto dalis negalėjo būti įgyta teisėtomis pajamomis ir būtent ši dalis viršija 500 MGL ribą;
- 3) asmuo žino, gali arba turi žinoti, kad jam nuosavybės teise priklausantis turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis;
- 4) nuosavybės teise turimas turtas buvo įgytas po BK 189¹ straipsnio įsigaliojimo, t. y. po 2010 m. gruodžio 11 dienos arba yra nustatyta, kad turtas buvo įgytas iki baudžiamojo įstatymo įsigaliojimo, bet turto įgijimo pagrindas buvo nusikalstama veikla.¹⁴⁴

Pažymėtina, kad neteisėto praturtėjimo bylose yra nustatomas konkrečiam asmeniui nuosavybės teise priklausantis turtas, todėl įrodymų vertinimo procesui didelę reikšmę turi kaltinamojo bei visų kitų su įrodinėjimo dalyku susijusių asmenų parodymai. Objektiviai neteisėto praturtėjimo sudėties požymiai suponuoja būtinumą kaltinamajam aktyviai gintis nuo kaltinimo, t. y. duoti paaiškinimus, kokiomis aplinkybėmis turimas turtas buvo įgytas. Kita vertus, kaltinamojo pasyvios gynybos formos pasirinkimas tokiais atvejais galėtų lemti kaltinimo šalies piktnaudžiavimą procesinėmis teisėmis, formalų nusikalstamos veikos sudėties požymių inkriminavimą ir vertinimą, atitinkamai – ir teisingumo principo pažeidimus. Kad išvengti tokių pažeidimų, teismų praktikoje buvo išaiškinta, kad jeigu *“asmuo nepateikia duomenų, pagrindžiančių pajamų, kuriomis įgytas turtas, teisėtumą, – turi būti vertinami duomenys apie turto įsigijimo aplinkybes, turto savininko ir jo šeimos narių gyvenimo būdą, darbinės veiklos pobūdį ir stažą, turimus verslus, įtrauktas ir galbūt neįtrauktas į apskaitą pajamas, paimtas paskolas, paveldėtą turtą, išlaidas, ryšius su asmenimis, apie kurių neteisėtą veiklą turima duomenų, ir kt. Vertinant kaltinamojo galimybes įgyti turtą teisėtomis pajamomis, atsižvelgtina ne tik į jo paties, bet ir jo šeimos narių pajamas, turtinę padėtį ir galimybes sukaupti turimą turtą per*

¹⁴⁴ “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. liepos 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-306-942/2015,” prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1081066?nr=1>

visą darbinę veiklą, o ne vien tik per tam tikrą pasirinktą laikotarpį“ (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-48/2014; 2K-P-93/2014; 2K-75/2014; 2K-274-511/2015). „Papildomos, tačiau svarbios aplinkybės, kurios teismui leistų daryti išvadą apie neteisėtą praturtėjimą, būtų byloje užfiksuotas esamo turto aiškus neproporcingumas asmens (ir jo šeimos, namų ūkio) pajamoms ir visiškas kaltininko negalėjimas to paaiškinti ikiteisminio tyrimo metu ir teismui, akivaizdus gyvenimas ne pagal pajamas, vadinamasis „nusikalstamas gyvenimo būdas““ (kasacinė nutarti baudžiamojoje byloje Nr. 2K-306-942/2015).

Specialisto išvada. Taip pat pažymėtina, kad nustatant aukščiau pateiktas aplinkybes svarbų vaidmenį neteisėto praturtėjimo byloje atlieka specialisto išvada. Teismų praktika rodo, kad Valstybės mokesčių inspekcijos (toliau – VMI) pateikta medžiaga dažniausiai yra pirminis informacijos šaltinis, kuriuo disponuoja ikiteisminio tyrimo pareigūnai. VMI mokestinio patikrinimo metu yra atliekamas mokesčių mokėtojo pateiktų mokesčių deklaracijų (ataskaitų, apyskaitų), dokumentų ir kitos turimo informacijos analizės vertinimas.¹⁴⁵ Tyrimo rezultatai dokumentaliai atskleidžia turto įsigijimo arba apmokestinamųjų pajamų gavimo šaltinius, turimo turto vertę ir skaičių. Be to, mokestinio patikrinimo išvadų sudarymui padeda ir kiti duomenų šaltiniai, rodantys asmens nuosavybės teise valdoma turtą (Nekilnojamojo turto registro, valstybės įmonės Regitra, UAB „Creditinfo Lietuva“, Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos „SoDros“ duomenys).¹⁴⁶ Vadinasi, mokestinio patikrinimo išvados labai padeda ikiteisminio tyrimo pareigūnams surinkti reikiamus duomenis apie asmens turtą ir pajamas. Šios išvados yra vieni iš svarbiausių informacijos šaltinių, kurių pagrindu ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir prokurorai formuoja kaltinamojo akto teiginius, svarsto laikinojo nuosavybės teisių apribojimo ir kitų procesinės prievartos priemonių skyrimą. Tačiau manytina, kad būtent šis duomenų šaltinis atskleidžia ir ryškiausius įrodinėjimo proceso trūkumus, kai teismai pradeda vertinti surinktų įrodymų visumą. Atliekant neteisėto praturtėjimo teismų praktikos tyrimą buvo atkreiptas dėmesys į kelis esminius probleminius aspektus.

Tiriamasis laikotarpis. Visų pirma pažymėtina, kad specialisto išvados buvo nukreiptos į labai konkretų, tačiau, turimų duomenų prasme, ribotą laikotarpį. Pavyzdžiui:

¹⁴⁵ „Valstybinės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos viršininko įsakymas dėl Mokestinio tyrimo atlikimo taisyklių, Pranešimo apie atliktą mokestinį tyrimą FR0687 formos ir Užduoties atlikti mokestinį tyrimą FR0688 formos patvirtinimo,“ *Valstybės žinios* Nr. 88-3258 (2004).

¹⁴⁶ Marijus Šalčius, „Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams tyrimas,“ iš *Atskirų nusikalstamų veikų tyrimas. Vadovėlis* (Vilnius: Registrų centras, 2016): 85.

• *“VMI specialistė R. K. atliko finansinės veiklos tyrimą, kurio išvados parodė, kad N. P. 2006-2011 metais iš viso gavo 2332148,71 Lt pajamų. N. P. išlaidos per tirtą laikotarpį sudarė 2641485,74 Lt.”*¹⁴⁷

• *“Kauno apskrities VMI 2010-08-08 sprendime konstatuota, kad atlikus 2006 m. - 2008 m. R. P. mokestinį patikrinimą, nustatyta, jog R. P. turėjo ribotas galimybes įsigyti 450 000 Lt vertės butą.”*¹⁴⁸

• *“Klaipėdos VMI specialistai [...] surašė išvadą Nr. A7-21 apie tai, kad 2003-2011 metų laikotarpiu Z. I. T. įsigijo turto bei dengė patirtas pinigines išlaidas pajamomis, gautomis iš nenustatytų ir įstatymų nustatyta tvarka neapmokestintų pajamų šaltinių už 233 501 Lt.”*¹⁴⁹

Tokio tyrimo ribotumo priežastimi gali būti turto deklaravimo sistemos netobulumai¹⁵⁰ ir kitos aplinkybės. Primintina, kad neteisėto praturtėjimo subjektu ratas nėra apibrėžtas, todėl natūralu, kad VMI ir kitos minėtos institucijos gali nedisponuoti duomenimis apie asmens pajamas ir išlaidas per visą darbinės (arba nedarbo) veiklos laikotarpį. Be kita ko, turtinių sandorių įvairovė bei dinamiškumas gali sudaryti situaciją, kai turimo turto įgijimo duomenys pasimeta, nėra įforminami jokių dokumentų pagrindu ir mokesstinės patikros tyrimas šių duomenų neapima. Tačiau inkriminuojant asmeniui BK 189¹ straipsnį šios dokumentaliai nenustatytos aplinkybės yra labai svarbios. Šiuo aspektu aktualus yra LAT išaiškinimas, kuriame buvo pasisakyta, kad *“vertinimui didelę reikšmę turi ta aplinkybė, ar specialistui pateikiama visa dokumentais patvirtinta medžiaga apie asmens gyvenimo pajamas bei civilinius sandorius. Taip pat Teismo teisingai buvo pažymėta, kad “įstatymo dėl BK 189¹ straipsnio priėmimo nebuvo baudžiamosios atsakomybės už turto, kurio įgijimo ir turėjimo asmuo negali pagrįsti dokumentais, turėjimą. Tokia veika nebuvo nusikalstama veika. Dėl to visai įmanoma, kad asmuo iki įstatymo, nustatančio baudžiamąją atsakomybę, priėmimo nesaugojo bylai reikšmingų dokumentų ar sudarydamas sandorį nesilaikė įstatymo nustatytos sandorio formos”* (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-48/2014; 2K-274-511/2015).

Taigi, nagrinėta teismų praktika parodė, kad mokestinį patikrinimą atliekantys specialistai dažniausiai neturėjo visų reikiamų duomenų apie asmens pajamas ir turtą. Specialisto išvados tokiais atvejais prarasdavo savo konkretumą bei vertingumą, sulaukdavo pagrįstų abejonų

¹⁴⁷ “Vilniaus miesto apylinkės teismo 2014 m. birželio 4 d. nuosprendis baudžiamajoje byloje Nr. 1-129-506/2014,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/982899?nr=1>

¹⁴⁸ “Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. liepos 2 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 1A-25-485-2014,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/833032?nr=1>

¹⁴⁹ “Kauno apylinkės teismo 2015 m. kovo 12 d. nuosprendis baudžiamajoje byloje Nr. 1-422-347/2015,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1116563?nr=1>

¹⁵⁰ Pvz., Lietuvos Respublikos gyventojų turto deklaravimo įstatymo,“ *Valstybės žinios* Nr. 50-1197 (1996), 3 straipsnio 1-2 dalys numato kad asmenys sulaukę 18 metų įstatymo numatytais atvejais privalo deklaruoti savo turimą turtą. Tačiau pažymėtina, kad toks įpareigojimas yra taikomas deklaruojant tik 2015 metų ir vėlesnių metų turtą.

dėl jų patikimumo, nes buvo neįmanoma iškilusių neaiškumų pašalinti turimomis teisinėmis priemonėmis. Antai, *“specialisto išvadoje buvo nustatyta, kad J. L. 2011 m. (iki 2011-06-15) galimai turėjo 74582 Lt (109084 Lt- 34502 Lt) nedeklaruotų, iš nenustatytų šaltinių gautų, dokumentais nepatvirtintų pajamų lėšų”*.¹⁵¹ Vertinant vien šią specialisto išvados dalį yra įžvelgiamas jos prielaidinis pobūdis. Manytina, kad nagrinėjant šiuos teiginius įrodymų sąsajumo ir patikimumo prasme, teismai galėtų prieiti ir prie išvadų, kad J. L. inkriminuojami nusikalstamos veikos sudėties požymiai yra galimai nustatyti, o galimai ir ne.

Vis dėlto šioms specialisto išvadų spragoms LAT praktika neliko palanki. Baudžiamojoje byloje Nr. 2K-48/2014 buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad *“darydamas išvadą dėl neteisėtai gautų pajamų dydžio ir asmens baudžiamosios atsakomybės, apeliacinės instancijos teismas pasirėmė 2012 m. balandžio 16 d. ir 2012 m. lapkričio 28 d. specialisto išvadose suformuluotais atsakymais. Tačiau [...] išvadose daugiausia remiamasi ne dokumentais apie J. L. gyvenimo pajamas, o tikėtinais skaičiais. [...] Specialisto išvadoje pateikiami duomenys apie J. L. darbovietes tik nuo 1994 metų. Kadangi kasatorius gimęs 1946 m., tai 1994 m. jam jau buvo 48 metai. Taigi jis iki to laiko jau daug metų dirbo. Tačiau byloje nėra duomenų nei apie kasatoriaus darbovietes, nei apie atlyginimą iki 1994 m. Dėl 1994–2003 m. laikotarpio specialistas nurodė darbovietes, kuriose dirbo kasatorius, tačiau specialistas neturėjo duomenų apie jo atlyginimą. Taip pat nėra duomenų apie G. L. darbovietes ir darbo užmokestį iki 1994 m.”*. Šioje byloje LAT pažymėjo, kad specialisto išvada negali būti laikoma patikimu įrodymų šaltiniu, nes nėra duomenų apie kasatoriaus ir jo žmonos darbinę veiklą iki 1994 metų bei laikotarpiu nuo 1994 m. iki 2003 m.¹⁵². Kitoje kasacinėje byloje LAT priėjo prie panašių išvadų: *“Apeliacinės instancijos teismas, vertindamas specialistės išvadą tiriant R. Š. ūkinę finansinę veiklą (nuo 2006 m. sausio 1 d. iki 2011 m. gruodžio 31 d.), pažymėjo, kad šios išvados nepakanka (nes teikiant išvadą buvo vadovaujama tik turimais rašytiniais dokumentais) siekiant įrodyti, jog R. Š. turimas turtas buvo įgytas neteisėtai. [...] Specialistė vertino ir analizavo duomenis apie R. Š. gautas pajamas tik nuo 2006 m. sausio 1 d., visiškai neatsižvelgė ir nevertino R. Š. iki tiriamojo laikotarpio gautų ir 2006 m. sausio 1 d. jo jau tikėtina turėtų pajamų, santaupų ir pan. Taigi apeliacinės instancijos teismas visiškai pagrįstai teigia, kad tokių duomenų šioje baudžiamojoje byloje apskritai nėra, o R. Š. parodymai dėl galimybių turėti pajamų iki 2006 m. sausio 1 d. nėra paneigti”*.¹⁵³

¹⁵¹ “Šiaulių apylinkės teismo 2013 m. kovo 12 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-152-898/2013,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/710455>

¹⁵² “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. vasario 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-48/2014,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/803239>

¹⁵³ “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. liepos 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-306-942/2015,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1081066>

Tyrimo kryptingumas. Neteisėto praturtėjimo bylų praktika parodė, jog kaltinamieji dažnai gynėsi argumentais, kad neaiškios kilmės turtą jie įgijo iš trečiųjų asmenų (savo šeimos narių, artimųjų giminaičių, draugų, pažįstamų, juridinių asmenų ir pan.), kurie šį turtą dovanavo, suteikdavo avansus už atliktus darbus, gražino seniau skolintus pinigus arba patys, “draugiško pasitikėjimo“ pagrindu, skolino kaltinamiesiems nagrinėtinas sumas. Tokiais atvejais valstybės kaltinimo užduotis nustatyti visus galimus teisėtus pajamų šaltinius pasunkėdavo. Kad paneigti trečiųjų asmenų galimai melagingus parodymus, ikiteisminio tyrimo pareigūnams tekdavo skirti ūkinės – finansinės veiklos tyrimą, kuris gali būti suprantamas kaip “visų reikalingų duomenų apie buhalterinės apskaitos tvarkymo, finansinių ataskaitų rinkinių sudarymo, mokesčių apskaičiavimo ir mokėjimo teisingumą bei pagrįstumą ir kt., surinkimas, siekiant nustatyti aplinkybes, turinčias reikšmės nusikalstamai veiklai ar kitiems teisės pažeidimams atskleisti, tirti ir nagrinėti”.¹⁵⁴

Kaip pavyzdį galima pateikti baudžiamąją bylą, kurioje S. B. buvo kaltinama tuo, kad neteisėtai praturtėjo, o būtent, “*žinodama, kad turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis [...] turėjo nuosavybės teise didesnę negu 500 MGL vertės turtą – 99.500 litų vertės [...] žemės sklypą su statiniais [...] kuri neturėdama teisėtų pajamų įgijo 2010-07-19 pirkimo-pardavimo sutartimi už 100.000 litų*“. Šioje byloje kaltinamojo S. B. ir kiti liudytojai davė parodymus, kad 100.000 litų sumą S. B. buvo paskolinta, todėl ūkinis – finansinis tyrimas buvo nukreiptas ir į trečiuosius asmenis. Specialisto išvadoje, be kitų rezultatų, buvo nustatyta, kad “*[...] N. Č. nepateikė informacijos apie 2006 metų sausio 1 d. turėtą piniginių lėšų likutį, jo nepagrindė jokiais įrodymais, 2006-2010 metais ji, kartu su sutuoktiniu, gavo 220 309, 13 Lt pajamų, įsigijo automobilį už 100 Lt, remiantis Statistikos departamento duomenimis šeimos išlaidos sudarė 153 975, 80 Lt. N. Č. 2010-12-31 nurodė turimą 50 000 Lt piniginių lėšų. Nustatyta, kad N. Č. pajamos viršija išlaidas 24 233, 33 Lt. Todėl remiantis visa šia informacija, N. Č. neturėjo galimybių 2012-07-18 suteikti 100 000 Lt paskolos S. B.*“. Teismas atsižvelgė į specialisto išvados prieštarinę pobūdį ir pripažino, kad “*N. Č. nuo 2006 m. disponavo pakankamai didele pinigų suma, kad specialistas nežino ir neįvertino, ar N. Č. gavo pajamų už nepilnamečių vaikų išlaikymą, kuomet abi dukros buvo nepilnametės, bei pripažino, kad apskaičiuojant N. Č. sutuoktinio pajamas ir išlaidas, VMI buvo padaryta aritmetinė klaida. Atsižvelgiant į išvardintas aplinkybes, teismas abejoja S. B. mokestinio patikrinimo pažyma ir specialisto išvada šioje byloje, kad N. Č. 2010-07-18 negalėjo paskolinti S. B. 100 000 Lt, o S. B. 2010-07-19 negalėjo įsigyti nekilnojamojo turto*

¹⁵⁴ “Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos prie Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerijos direktoriaus įsakymas dėl finansinių nusikaltimų tarnybos prie Vidaus reikalų ministerijos specialistų atliekamų ūkinės finansinės veiklos tyrimų nuostatų patvirtinimo,“ *Valstybės žinios* Nr. 99-5166 (2010).

*Navasiškių g. 5, Vilniuje už 100 000 Lt, todėl mokestinio patikrinimo pažyma ir specialisto išvada nesiremia*¹⁵⁵

Taigi, LAT formuojama teismų praktika, viena vertus, reikalauja kaltinimo pusei atsižvelgti ne tik į savininko, bet ir į trečiųjų asmenų gyvenimo būdą, darbinės veiklos pobūdį ir stažą, galimybes sukaupti turimą turtą per visą darbinę veiklą ir kitas reikšmingas aplinkybes. Kita vertus, situacijos paradoksalumas pasireiškia tame, kad nustatyti bei tiksliai apskaičiuoti ir vieno asmens turto aktyvo istoriją yra sunkus uždavinys. Atitinkamai, jeigu byloje yra daug deklaratyvių liudytojų parodymų (pvz., parodymų, kad keli asmenys kaltinamajam suteikė notariškai neįformintas paskolas), kaltinimo pareiga patvirtinti arba paneigti visus turimus duomenis tokiems atvejais gali tapti nepakeliama našta. Visų reikiamų duomenų apie asmens turtą ir pajamas stoka lemia ir tai, kad specialusis tyrimas (kuris yra nukreiptas į trečiuosius asmenis) gali tapti neefektyvia neteisėto praturtėjimo įrodinėjimo priemone, o jo rezultatai pagrįsti prielaidomis ir spėjimais.

Tyrimo išvadų šabloniškumas. Objektivių duomenų apie asmens turtą ir pajamas trūkumas verčia ieškoti kitų būdų, kaip būtų galima patvirtinti arba paneigti kaltinamojo ar liudytojų parodymus. Tokiais atvejais specialisto išvados gali būti paremtos oficialios statistikos portalų duomenimis. Antai dalis neteisėto praturtėjimo bylų parodė, kad specialisto išvados buvo pagrįstos Statistikos departamento duomenimis apie vidutines išlaidas vienam ūkio nariui per mėnesį. Pavyzdžiui, galima pateikti tokius specialisto išvadų teiginius:

- *“N. Č. 2006-2010 m. susidaro 50 523, 60 Lt vartojimo išlaidų, jos sutuoktiniui A. Č. iki mirties datos [...] susidaro 48 026, 70 Lt, nepilnametei dukrai K. Č. – 50 523, 60 Lt vartojimo išlaidų, o dukrai S. J., iki jai suėjo pilnametystė, sudaro 4 901, 90 Lt. Tokiu būdu per 2006-2010 metų laikotarpį N. Č. šeimai susidarė 153 975, 80 Lt”*¹⁵⁶

- *“Mokestinio patikrinimo metu nustatyta, kad R. P. gavo 338 Lt. pajamų bei patyrė 22 582 Lt. išlaidų. [...] 2007 m. išlaidas sudarė: 21 592 Lt. šeimos vartojimo išlaidų, nustatytų pagal Statistikos departamento pateiktą informaciją [...] apie vidutines vartojimo išlaidas vienam ūkio nariui per mėnesį su 2 vaikais iki 18 (vienam namų ūkio nariui sudarė 599, 80 Lt/mėn. arba 7 198 Lt/m. (599, 80x12))”*¹⁵⁷

¹⁵⁵ “Vilniaus miesto apylinkės teismo 2013 m. liepos 31 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-537-754-2013,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/894615?nr=1>

¹⁵⁶ *Ibid.*

¹⁵⁷ “Kauno apylinkės teismo 2013 m. balandžio 15 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-464-311/2013,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1016872?nr=1>

• *“L. V. laikotarpiu nuo 2001-01-01 iki 2011-12-31 iš viso patyrė išlaidų turto įsigijimui – 213923 Lt., vartojimo išlaidos – 59042, 10 Lt., išlaidos kitų asmenų išlaikymui – 51662, 40 Lt., kitos piniginės išlaidos – 71389, 73 Lt.”*¹⁵⁸

Vertinant šių statistinių duomenų patikimumą, turėtų būti atsižvelgiama į įrodymų sąsajumo principą. BPK 20 straipsnio 3 dalis numato, kad *“įrodymais gali būti tik tokie duomenys, kurie patvirtina arba paneigia bent vieną aplinkybę, turinčią reikšmės bylai išspręsti teisingai”*. Kitais žodžiais, šio straipsnio nuostata reiškia, kad patikimais įrodymais gali būti laikomi tik tokie duomenys, kurie yra loginiais ryšiais susiję su aplinkybėmis, nagrinėjamos konkrečioje baudžiamojoje byloje.¹⁵⁹ Ar statistinių duomenų naudojimas neteisėto praturtėjimo bylose atitinka įrodymų sąsajumo principą – yra labai abejotinas klausimas. Šie duomenys įrodinėjimo procese yra naudojami siekiant paneigti asmenų parodymus, kad tiriamu laikotarpiu jie galėjo turėti teisėtų pajamų ir galėjo laisvai jais disponuoti. Tačiau pažymėtina, kad šie duomenys gali būti nustatinėjami bet kokioje neteisėto praturtėjimo byloje ir panaudoti bet kurio asmens atžvilgiu. Užtenka turėti duomenų apie asmens pajamas tiriamu laikotarpiu, kad lyginamuoju būdu galėtų būti vertinamas santykis tarp visų nustatytų pajamų ir tariamų vartojimo išlaidų. Išeina, kad šie duomenys yra tik tam tikras modelis (šablonas), kuris gali parodyti bendrą vaizdą, kiek asmuo per mėnesį vidutiniškai sugeba išleisti pajamų, bet jie nėra susiję su konkrečios bylos faktinėmis aplinkybėmis. Dėl šių priežasčių, vertinant įrodymus, labai lengvai galima prieiti prie mažai tikėtinų arba nelogiškų išvadų. Antai specialisto išvada parodė, kad *“sutuoktiniai O. ir J. K. 1995 m. pradžioje galėjo turėti tik 97,57 Lt (6200 + 3807,17 – 9909,60), todėl neturėjo galimybių sutaupyti (per vienerius metus) ir 1995-01-06 padovanoti 10000 Lt I. P.. O. ir J. K. per 1995–1999 m. laikotarpį gautos pajamos buvo 13234,38 Lt, o vidutinės vartojimo išlaidos – 16176,90 Lt, t. y. pajamos mažesnės už vidutines vartojimo išlaidas, todėl 1999-02-16 sutaupyti ir padovanoti I. P. 45000 Lt neturėjo galimybių”*.¹⁶⁰ Kaip matyti iš šios išvados rezultatų, pateiktų argumentų logika suponuoja požiūrį, jog O. ir J. K. neturėjo beveik jokių pajamų pragyvenimui ir negalėjo tenkinti net minimalių vartojimo poreikių. Be abejo tokie specialisto išvados teiginiai neatlaiko kritikos. Situacija atrodo mažai tikėtina, nesiderina su protingumo kriterijumi bei įrodymų sąsajumo ir patikimumo principais.

Minėti statistiniai duomenys yra lengvai gaunamas duomenų šaltinis, tačiau pastebėtina, kad jų panaudojimas siekiant pagrįsti kaltinimą irgi sulaukė kritikos teismų praktikoje. Štai

¹⁵⁸ “Kauno apylinkės teismo 2014 m. birželio 19 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-178-720/2014,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/987824?nr=1>

¹⁵⁹ Gintaras Goda, Marcelis Kazlauskas, Pranas Kuconis, *Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis* (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005): 171.

¹⁶⁰ “Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. sausio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-24-107-2014,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/802170?nr=1>

baudžiamojoje byloje Nr. 2K-48/2014 LAT atkreipė dėmesį į specialisto išvadų tikėtiną pobūdį ir jų įtaką tinkamam neteisėtai turimo turto dydžio nustatymui, išaiškino, kad *“vertindama kasatoriaus ir jo šeimos išlaidas specialistė rėmėsi Statistikos departamento internetiniame puslapyje paskelbtais duomenimis apie vidutines pinigines vartojimo išlaidas didžiųjų miestų vietovėje [...] Tačiau pažymėtina, kad vidutinių išlaidų rodiklis susideda iš išlaidų, viršijančių statistinį vidurkį, ir išlaidų, mažesnių už statistinį vidurkį. Kadangi 2004–2011 metais kasatorius buvo 58–65 metų amžiaus, labai tikėtina, kad jo vartojamosios išlaidos buvo mažesnės už statistinį vidurkį“*.¹⁶¹ Kitoje iš anksčiau nurodytų bylų teismas pažymėjo, kad specialistas *“[...] pateikė trafaretines išvadas dėl 931,20 Lt. pragyvenimo vidurkio, kurį jis pritaikė N.Č., kad pensininkų pragyvenimo vidurkis yra 537,80 Lt., o mažiausia suma už kurią žmogus gali išgyventi, pagal Statistikos departamento turimus duomenis 2006-2010 m. yra 394 Lt. per mėnesį turint 3 vaikus, bei 561 Lt. turint 2 vaikus“*.¹⁶²

Nusikalstamo veikos sudėties požymių nustatymas. Minėti specialisto išvados trūkumai gali lemti ir kitų įrodymų vertinimo klaidų atsiradimą. Neteisėto praturtėjimo bylų praktika rodo, kad yra netinkamai nustatomi ir inkriminuojami tiek objektyvieji, tiek subjektyvieji šios nusikalstamos veikos sudėties požymiai.

Pažymėtina, kad dažniausiai sutinkamas trūkumas yra netinkamas nusikaltimo dalyko dalies, kuri negalėjo būti įgyta teisėtomis pajamomis, nustatymas. Antai LAT pažymėjo, kad *“byloje nenustatyta ir nebuvo siekiama nustatyti, kokia konkrečiai T. M. turėto turto dalis negalėjo būti įgyta teisėtomis pajamomis. Specialisto išvadoje dėl T. M. pajamų tyrimo nurodyta, kad jo darbiniai santykiai su darbdaviais prasidėjo 2002 m., tačiau nebuvo ilgalaikiai; T. M. laikotarpiu nuo 2002 m. birželio 13 d. iki 2008 m. gruodžio 16 d. iš viso uždirbo 35 188 Lt. T. M. iš 3 kredito įstaigų buvo paėmęs ilgalaikes paskolas (1998 Lt; 30 000 Lt; 10 000 Lt; 16 000 Lt), kurias jam padėjo grąžinti motina ir pusbroliai. Pats T. M. aiškino, kad, gyvendamas su mama, galėjo taupyti. Tačiau jokių skaičiavimų, iš kurių teismas galėtų spręsti apie tai, kokią turto dalį T. M. galėjo turėti iš teisėtų pajamų, teismui nepateikta. Nepaisydamas to, teismas konstatavo, kad visa paskolos sutartyje nurodyta pinigų suma (350 000 Lt) negalėjo būti įgyta teisėtomis pajamomis“*. Šioje byloje teismu teko konstatuoti, kad specialisto pateikti duomenys prieštarauja kitoms byloje nustatytoms faktinėms aplinkybėms (apie T. M. darbinę veiklą ir pajamas), nedera su protingumo

¹⁶¹ “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. vasario 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-48/2014,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/803239>

¹⁶² “Vilniaus miesto apylinkės teismo 2013 m. liepos 31 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-537-754-2013,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/894615?nr=1>

principu, nes specialisto išvada suponuoja, kad T. M. apskritai negalėjo turėti jokių teisėtų pajamų.¹⁶³

Nagrinėjama praktika rodo ir tai, kad gali būti padaroma klaidų nustatinėjant faktinį turto valdymo pagrindą, t. y. teisėtomis pajamomis nepagrįsto turto egzistavimas arba tikrieji asmenys, kuriems realiai priklausė turtas, turtinės teisės ar turtiniai interesai. Pavyzdžiui prieš tai minėtoje baudžiamojoje byloje LAT, be kita ko, konstatavo, kad *“apkaltinamojo nuosprendžio išvados dėl to, kad T. M. turėjo 350 000 Lt, pagrįstos tik pačių sandorių dalyvių surašytais rašytiniais dokumentais (paskolos sutartimi, vekseliu, kasos pajamų orderiu, pinigų išmokėjimo kvitu). Specialisto išvadoje dėl T. M. pajamų tyrimo konstatuota, kad UAB „Jungtinis duonos centras“ 2008 m. gruodžio 16 d. T. M. vardu įforminti dokumentai neįrodo realaus paskolos suteikimo bei tokiu būdu gautų piniginių lėšų buvimo fakto ir neleidžia vienareikšmiškai pagrįsti T. M. nurodytą pinigų įsigijimo šaltinio“*. Be kitų argumentų Teismas pažymėjo, kad *“byloje esantys duomenys leidžia manyti, kad šis sandoris (pinigų skolinimas) buvo sudarytas fiktyviai (dėl akių), norint sukurti tariamą teisinį pagrindą UAB „Jungtinis duonos centras“ pagal skolos padengimo sutartį (vietoj skolintų pinigų grąžinimo) perleisti T. M. civilinio ginčo su UAB „Swedbank lizingas“ objektu esantį nekilnojamąjį turtą“*.¹⁶⁴ Kitoje byloje baudžiamojon atsakomybėn buvo traukiamas netinkamas nusikaltimo subjektas. *“Pirmosios instancijos teismas, išteisindamas S. ir V. Š. pagal BK 189¹ straipsnio 1 dalį, konstatavo, kad jie nepadarė veikos, turinčios nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių. Teismo nuomone, minėtas sandoris sudarytas fiktyviai, tikroji sandorio šalis yra S. Š. dukterėčia E. K.. Taigi vien formalus veiksmų atlikimas, siekiant sudaryti apsimestinį sandorį, nuosavybės teisių S. ir V. Š. nesukūrė, todėl neturėdami didesnės nei 500 MGL vertės turto, jie negali būti traukiami baudžiamojon atsakomybėn už neteisėtą praturtėjimą pagal BK 189¹ straipsnio 1 dalį“*.¹⁶⁵ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas minėtoje byloje, pritardamas pirmos instancijos teismo vertinimui, pastebėjo, kad iš tiesų specialisto išvadoje nebuvo pateikta duomenų, *“iš kurių galima būtų spręsti, kad S. Š. ir V. Š. žinojo ar turėjo ir galėjo žinoti, kad E. K. turimos lėšos gautos neteisėtai. [...] S. Š. nerūpėjo, už kokius pinigus jos dukterėčia E. K. pirks šį namą su sklypu. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad byloje nepaneigta, jog V. Š. apskritai nežinojo apie S. Š. ir jos dukterėčios susitarimą pirkti sklypą ir namą žmonos vardu. Jis, kaip sutuoktinis, tapo sklypo ir namo savininkas net neatlikęs jokių sandorių. Taigi kaltinimas V. Š. iš esmės buvo pagrįstas baudžiamojoje justicijoje neleistinu objektyviu pakaltinimu“*.¹⁶⁶

¹⁶³ “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. balandžio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-75/2014,“ prieiga per internetą: <http://www.infollex.lt/tp/706447>

¹⁶⁴ *Ibid.*

¹⁶⁵ “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. balandžio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-93/2014,“ prieiga per internetą: <http://www.infollex.lt/tp/820798>

¹⁶⁶ *Ibid.*

Be abejo netinkamas objektyviųjų nusikalstamos veikos sudėties požymių nustatymas įtakoja ir teisingą subjektyviosios pusės (kaltės turinio ir formos) konstatavimą. Antai apeliacinės instancijos teismas netinkamai vertino įrodymus, pagrindžiančius J. L. tyčinę kaltės formą. Apeliacinės instancijos teismas konstatavo, kad J. L. tikrai žinojo, kad jo turėtas turtas negalėjo būti įgytas tik teisėtomis pajamomis ir tokią išvadą grindė turimomis duomenimis apie J. L. neteisėtą veiklą – naminės degtinės pardavinėjimą, iš kurios kaltinamasis buvo susitaupęs 1000 Lt. LAT šiuo aspektu aiškino, kad *“yra pagrindas manyti, jog dalis kasatoriaus turėtų pinigų gauti iš prekybos namine degtine. Tačiau kasatoriaus nurodyti 1000 Lt neduoda pagrindo daryti išvadą apie neteisėtą praturtėjimą dėl 74 582 Lt sumos. Teismas neįrodė kasatoriaus tyčinės kaltės visai inkriminuotai neteisėto praturtėjimo sumai, apsiribodamas kaltės formos konstatavimu“*.¹⁶⁷

3.3. Nuosavybės teisių apsaugos principo pažeidimai neteisėto praturtėjimo procese

Sudėtingas ir painus neteisėto praturtėjimo įrodinėjimo procesas gali sąlygoti ne tik nekaltumo prezumpcijos principo pažeidimus. Dar ikiteisminio tyrimo metu, jeigu yra duomenų apie asmens turimą turtą, kurio vertė neproporcinga jo teisėtoms pajamoms, prokurorai BPK 151 straipsnio pagrindu gali paskirti laikiną nuosavybės teisių apribojimą, kad tolimesnėse baudžiamojo proceso stadijose būtų užtikrinti turto konfiskavimo bei civilinių ieškinių klausimai. Atitinkamai tampa aktualu kalbėti apie dar vieną probleminį neteisėto praturtėjimo taikymo aspektą – galimus asmens konstitucinės teisės į nuosavybės neliečiamumą pažeidimus.

Pažymėtina, kad nuosavybės teisių apribojimai skiriami kiekvienoje neteisėto praturtėjimo byloje, tačiau svarbu yra nubrėžti protingas šių asmens teisių ir laisvių varžymo ribas. Konstitucinio Teismo doktrina šiuo klausimu teigia, *“kad pagal Konstituciją nuosavybės teisė nėra absoliuti, ji gali būti įstatymu ribojama dėl nuosavybės objekto pobūdžio, dėl padarytų teisei priešingų veikų ir (arba) dėl visuomenei būtino ir konstituciškai pagrįsto poreikio. Ribojant nuosavybės teises visais atvejais turi būti laikomasi šių sąlygų: ji gali būti ribojama tik remiantis įstatymu; apribojimai turi būti būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves, Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, visuomenei būtinus konstituciškai svarbius tikslus; turi būti paisoma proporcingumo principo, pagal kurį įstatymuose numatytos priemonės turi atitikti siekiamus visuomenei būtinus ir konstituciškai pagrįstus tikslus“* (Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 31 d., 2013 m. vasario 15 d., 2013 m. liepos 5 d. nutarimai).

¹⁶⁷ “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. vasario 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-48/2014,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/803239>

Taigi, kyla klausimas, ar neteisėto praturtėjimo byloje yra laikomasi šių Konstitucinio Teismo numatytų sąlygų. Bandant atsakyti į šį klausimą buvo išnagrinėta daugiau nei 20 apygardos teismų nutarčių, kuriose buvo vertinami skundai dėl laikino nuosavybės teisių apribojimo. Išnagrinėtos nutartys parodė, kad klaidingas faktinių duomenų, pagrindžiančių būtinumą taikyti šią procesinę prievartos priemonę, vertinimas tam tikrais atvejais galėjo sudaryti neteisėtą arba neproporcingą asmens nuosavybės teisių į turtą varžymą.

T. S. buvo įtariama nusikalstamos veikos padarymu, numatytos BK 189¹ straipsnio 1 dalyje, o A. M. atžvilgiu buvo atliekamas ikiteisminis tyrimas pagal BK 260 str. 3 dalį dėl neteisėto disponavimo narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis turint tikslą jas platinti arba neteisėto disponavimo labai dideliu narkotinių ar psichotropinių medžiagų kiekiu. Prokurorės nutarimu T. S. buvo laikinai apribotos nuosavybės teisės į automobilį, uždraudžiant valdyti, naudoti, disponuoti šiuo automobiliu, nes buvo įtariama, jog T. S. turėjo ir galėjo žinoti, kad šis turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis. Be to, buvo įtariama, kad A. M. galėjo naudotis šiuo turtu nusikalstamos veikos padarymo metu, nes T. S. dukra A. S. palaikė artimus ryšius su A. M. Apygardos teismas šioje nutartyje, be kitų išaiškinimų, pažymėjo, *“kad T. S. automobilį [...] įsigijo 2010-08-25 - tą patvirtina byloje esanti pirkimo pardavimo sutartis. Iš bylos duomenų matyti, kad A. S. (T. S. dukra) su A. M. pradėjo bendrauti jau po automobilio įsigijimo. Taigi A. M. negalėjo perleisti jokių lėšų T. S. automobiliui įsigyti, kadangi jo įsigijimo metu nei ji, nei jos dukra A. S. A. M. nepažinojo, su juo nebendravo“*.¹⁶⁸ Taip pat teismas sutiko su gynėjo argumentais, kad 2007-01-01 iki 2011 m. rugsėjo mėn. T. S. gavo 60 800 Lt. su darbo santykiais susijusių pajamų. Be to, T. S. turėjo ir kitų teisėtų pajamų šaltinių, t. y. objektyviai galėjo įsigyti automobilį už 10000 Lt¹⁶⁹. Kitoje nutartyje pareiškėja A. B. skundė prokuroro nutarimą apriboti nuosavybės teises į jai nebeprisiklausančią žemės sklypą, kuris 2013 metais pirkimo – pardavimo sutarties pagrindu buvo perduotas S. D. Teismas sutiko su A. B. argumentais ir pažymėjo, jog akivaizdu, kad *“S. D. šiuo metu yra minėto žemės sklypo savininkas, todėl dėl nuosavybės teisės į jam priklausantį turtą skundžiamu prokuroro nutarimo apribotos nepagrįstai, jam nežinant ir nesuteikiant galimybės apskusti šį procesinį sprendimą. Todėl nuosavybės teisių apribojimas šiam turtui naikinamas“*.¹⁷⁰ Teismas tenkino pareiškėjos prašymą panaikinti laikiną nuosavybės teisių apribojimą dėl dalies turto (pareiškėjai priklausančio žemės sklypo), pažymėjo, kad *“nekilnojamojo turto registro centrinio duomenų banko išrašė [...] nurodyta, jog minėtą žemės*

¹⁶⁸ “Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. sausio 17 d. nutartis Nr. 1K-20-376/2012,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/386308>

¹⁶⁹ *Ibid.*

¹⁷⁰ “Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. vasario 20 d. nutartis Nr. 1S-213-366/2014,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/803752>

sklypą J. M., kuri yra A. B. močiutė, įgijo 2002 m. gruodžio 2 d. apskrities viršininko įsakymo [...] ir sprendimo [...] pagrindu. J. M. šį žemės sklypą 2013-01008 dovanojimo sutartimi [...] padovanojo pareiškėjais A. B. Šie duomenys rodo, kad žemės sklypas įgytas teisėtai, taikyti jo atžvilgiu laikiną nuosavybės teisės apribojimą, siekiant užtikrinti galimą turto konfiskavimą ar išplėstinį turto konfiskavimą, nėra jokio pagrindo, todėl nuosavybės teisių apribojimas šiam turtui naikinamas¹⁷¹.

Tokie klaidingi asmens nuosavybės teisių į turtą varžymo atvejai nėra stebėtinas dalykas. Juk pagrindinis duomenų šaltinis, kuris pagrindžia turto apribojimą šioje baudžiamojo proceso stadijoje yra mokestinio patikrinimo išvada. Pastebėtina, kad šio įrodinėjimo šaltinio ypatumai jau buvo aptarti kalbant apie nekaltumo prezumpcijos principo pažeidimus. Taigi nenuostabu, kad išsamių, kokybiškų ir pakankamų duomenų apie asmens turtą ir pajamas trūkumas gali lemti klaidingą nusikaltimo dalyko identifikavimą, netinkamo turto savininko nustatymą, atitinkamai – ir nepagrįstą asmens nuosavybės teisių į turto dalį varžymą. Taip pat svarbu pažymėti, kad kaltės klausimas šioje baudžiamojo proceso stadijoje įrodymų pakankamumo, leistinumo ir pagrįstumo aspektu nėra svarstomas, o procesinės prievartos priemonės skyrimui užtenka duomenų, kurie pagrįstai leidžia manyti, kad asmuo galėjo padaryti jam inkriminuojamą veiką.¹⁷² Tačiau visgi lieka neaišku, kokį pagrįstą įsitikinimą gali sudaryti specialisto išvados, kurių turinį, iš dalies, sudaro abejotini duomenys. Pavyzdžiui, Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos (FNTT) buvo atliekamas ikiteisminis tyrimas pagal požymius, numatytus BK 189¹ straipsnio 1 dalyje. Galimam turto konfiskavimui užtikrini prokuroro nutarimu buvo laikinai apribotos įtariamojo E. M. teisės į automobilį “BMW X6“, uždraudžiant disponuoti šiuo turtu. Tačiau pareiškėjas D. V. (įmonės direktorius) skundė procesinės prievartos priemonės taikymą, teigiant, kad apribotas turtas priklauso pareiškėjo įmonei ir aplinkybė, kad E. M. galėjo naudotis šiuo turtu nesuteikia pagrindo varžyti teises į įmonės turtą. Be kita ko, teismui buvo pateikti dokumentai, patvirtinantys faktą, kad automobilis 2009 m. už 236 112 Lt. pirkimo – pardavimo sutartimi buvo įgytas iš kitos įmonės. Vilniaus apygardos teismas šioje nutartyje atmetė D. V. skundą ir pažymėjo, kad “pareiškėjas apylinkės teismui pateikė dokumentus, patvirtinančius, kad UAB [...] sudarė automobilio „BMW X6“ [...] pirkimo-pardavimo sutartį su UAB „Vestrina“, pagal šią sutartį pervedė pinigus už automobilį, tačiau šie dokumentai nepatvirtina, kad UAB [...] ši automobili įsigijo savo lėšomis, kurios gautos iš teisėtos veiklos. Priešingai, iš bylos duomenų matyti, kad UAB [...] iš įmonės lėšų tokio automobilio įsigyti negalėjo. Byloje esančiame 2011-07-25 Valstybinės mokesčių inspekcijos

¹⁷¹ “Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. vasario 20 d. nutartis Nr. 1S-213-366/2014,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/803752>

¹⁷² “Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. balandžio 3 d. nutartis Nr. 1K-242-468/2012,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/497829>

rašte nurodyta, kad UAB [...] deklaravo, jog įmonės 2007 mokesčių metų apmokestinamasis pelnas sudarė 12 352 Lt, 2008 metų – 194 536 Lt, o 2009 mokesčių metų mokesčio laikotarpio veiklos nuostolis sudarė 29 638 Lt. [...] Taigi, kaip matyti iš UAB [...] deklaruoto pelno už 2007-2009 metus, 2009 metų pabaigoje įmonė negalėjo už savo teisėtus lėšas įgyti automobilio „BMW X6“, kadangi tokios pinigų sumos neturėjo“.¹⁷³

Vertinant šiuos apygardos teismo motyvus, iš tiesų, labai keistai atrodo jų pagrįstumas. Teismo buvo paminėti labai siauro laikotarpio įmonės pelno deklaravimo duomenys. Nors nėra žinoma kada įmonė pradėjo savo veiklą, tačiau net ir turimi duomenys rodo, jog 2007 ir 2008 metais buvo gauta ganėtinai daug pelno, kuris, apskritai, nėra tolimas nuo automobilio pirkimo kainos. Todėl manytina, kad teismo vertinti duomenys nesuteikia pagrindo vienareikšmei išvadai, kad įmonė negalėjo už savo lėšas įsigyti automobilio.

Grįžtant prie aptariamos problematikos, pažymėtina dar ir tai, kad skiriant laikiną nuosavybės teisių apribojimą ikiteisminio tyrimo pareigūnai gali neturėti visų specialisto išvadų rezultatų: *“kaip matyti iš teismui skundo nagrinėjimui pateiktos ikiteisminio tyrimo medžiagos, ikiteisminio tyrimo metu yra paskirtas objektų tyrimas, atlikus tyrimą, Valstybinės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos yra prašoma pateikti specialisto išvadą tame tarpe ir apie J. V., S. V., L. V., A. V. vykdytą ūkinę, finansinę veiklą nuo 2001 metų iki mokesčio patikrinimo laikotarpio pradžios metų. Šiuo metu specialisto išvada dar nėra gauta“*.¹⁷⁴ Dėl to atrodo, kad vykstant ikiteisminiam tyrimui dėl neteisėto praturtėjimo, laikinas nuosavybės teisių apribojimas gali tapti labai lengvai skiriama procesinės prievartos priemone. Iš esmės, ikiteisminio tyrimo pareigūnai gali turėti tik dalį duomenų, rodančių, kad per siaurai nagrinėtą laikotarpį įtariamų asmenų pajamos buvo mažesnės už jų patirtas išlaidas. Bet to, plačios turto konfiskavimo ir išplėstinio turto konfiskavimo taikymo galimybės sudaro dar didesnę pažeidimų atsiradimo riziką, nes nuosavybės teisių apribojimas gali būti taikomas ir trečiųjų asmenų turtui. Tam užtenka turėti duomenų, jog asmens, kurio atžvilgiu neatliekamas ikiteisminis tyrimas turtas vienaip ar kitaip buvo susijęs su įtariamojo veikla.

Kita problema pasireiškia tame, kad gali tapti visiškai neaišku teisės į kokį turtą turėtų būti apribotos arba, gavus papildomų duomenų apie asmens turimas teisėtus pajamas, kokiai turto daliai turėtų būti panaikintas laikinas nuosavybės teisių apribojimas. Pavyzdžiui, yra nustatoma, kad konkrečiu laikotarpiu asmens pajamos yra neproporcingos jo turimo nekilnojamojo turto vertei ir šį santykį sudaro 100 000 Eur. neaiškios kilmės pajamų. Toliau gali būti vykdomi įvairūs

¹⁷³ “Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. liepos 27 d. nutartis Nr. 1K-430-190/2011,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/511174>

¹⁷⁴ “Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. vasario 14 d. nutartis Nr. 1K-94-495/2012,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/498653>

ikiteisminio tyrimo veiksmai (pvz., krata įtariamojo bute, įvykio vietos apžiūra ir pan.), nustatomas kitas kilnojamas turtas ir jo vertė. Tačiau, kai ateina laikas spręsti šio turto apribojimo klausimus, procesinės prievartos priemonės ribas prokuroras gali taikyti pasirinktinai, t. y. apriboti teises į bet kokią turtą, kurio vertė apima 100 000 Eur. sumą. Tokią situaciją gali vaizduoti Vilniaus apygardos teismo nutartis Nr. 1K-162-209/2013. L. D. V., be kitų inkriminuojamų nusikalstamų veiku, buvo įtariamas dėl neteisėto praturtėjimo, todėl buvo apribotos nuosavybės teisės „į baldus ir buitinę techniką, [...] t. y. į 51 350 litų vertės turtą: 3 550 litų vertės kompiuterį „Apple macbook pro“; 4 500 litų vertės garso aparatūrą „Bang and Olufsen“; 1 800 litų vertės namų kiną „Jamo“; 3 000 litų vertės televizorių „Philips“; 1 900 litų vertės televizorių „Panasonic“; 1 000 litų vertės namų kiną „Philips“; 1 700 litų vertės kondicionierių „Fujitsu“; 1 300 litų vertės kondicionierių „Fujitsu“; 1 300 litų vertės kondicionierių „Fujitsu“; 1 250 litų vertės orkaitę „Constructa“; 1 200 litų vertės kaitlentę „Constructa“; 1 000 litų vertės indaplovę „Constructa“; 1 900 litų vertės skalbimo mašiną „Miele“; 1 050 litų vertės džiovyklę „AEG“; 8 200 litų vertės svetainės baldus; 8 400 litų vertės virtuvės baldus; 8 300 litų vertės miegamojo baldus“¹⁷⁵. Tokiais atvejais pagrįsti kiekvieno apriboto kilnojamojo turto teisėtą kilmę gali tapti sunkia užduotimi. Akivaizdu, jog retas asmuo turi neabejotinų įrodymų, patvirtinančių, kad kažkada padovanotas, laimėtas, sukurtas arba kitu teisėtą būdu įgytas televizorius nėra nusikaltimo dalykas. Tačiau net ir turint turto teisėtumą patvirtinančių duomenų, mokestinio patikrinimo išvados vis vien gali sudaryti pagrindą jais abejoti, nes primintina, jog kaltės klausimai šioje duomenų vertinimo stadijoje nėra tiriami. Antai apygardos teismas pažymėjo „jog medžiagoje esanti [...] kilnojamojo turto dovanojimo sutartis, nesuteikia pagrindo vienareikšmiškai išvadai, jog name [...] esantis kilnojamas turtas iš tikrųjų buvo įgytas iš teisėtai gautų pajamų. Kokiu būdu ir kokiomis aplinkybėmis buvo įgytas [...] kilnojamas turtas, ar šis turtas laikytinas nusikalstamos veikos, numatytos BK 189-1 str. 1 d. dalyku, būtent ir yra ikiteisminio tyrimo, įrodinėjimo dalykas“¹⁷⁶.

3.4. Baudžiamosios ir mokestinės atsakomybės už neteisėtą praturtėjimą taikymas *non bis in idem* principo požiūriu

Šio skyriaus pabaigoje, kalbant apie neteisėto praturtėjimo taikymo praktiką, reikėtų pakalbėti ir apie galimus *non bis in idem* principo pažeidimo atvejus.

¹⁷⁵ „Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2013 m. kovo 8 d. nutartis Nr. 1K-1K-162-209/2013,“
prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/536599?nr=55>

¹⁷⁶ „Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. vasario 14 d. nutartis Nr. 1K-94-495/2012,“
prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/498653>

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 5 dalis bei BK 2 straipsnio 6 dalis numato, kad “niekas negali būti baudžiamas už tą patį nusikaltimą (du kartus/antrą kartą)“. O tai reiškia, kad valstybės institucijoms draudžiama persekioti arba bausti asmenį už nusikaltimą, dėl kurio jis jau buvo galutinai išteisintas arba nuteistas pagal valstybės įstatymus (EŽTK 7 protokolo 4 str. 1 d.). Bet koks baudžiamasis procesas, pradėtas jau įsiteisėjus teismo nuosprendžiui dėl to paties kaltinimo, turėtų būti nutrauktas (BPK 3 straipsnio 1 dalies 8 punktas). Be to, pažymėtina, kad nors nurodyti straipsniai kalba apie draudimą bausti du kartus už tą patį nusikaltimą, vis dėlto EŽTK protokolo Nr. 7 ketvirto straipsnio formuluotės yra aiškinamos kiek plačiau. EŽTT praktikoje, kaip ir Lietuvos nacionalinėje teismų praktikoje, buvo išaiškinta, jog “*administraciniai teisės pažeidimai savo prigimtimi yra baudžiamojo pobūdžio*“, o *administracinės nuobaudos savo griežtumu gali prilygti kriminalinei bausmei* (Gradinger v. Austria, 1995; Franz Fisher v. Austria, 2001; LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr.2K-102/2008) Svarbiausia atsižvelgti į tam tikrus kriterijus, kurie rodytų pažeidimų “baudžiamąjį pobūdį“: 1) teisė pažeidimų priskyrimą vidaus teisei; 2) teisės pažeidimų pobūdį; 3) teisės pažeidimų griežtumo laipsnį. Atitinkamai, laikantis šių trijų kriterijų, mokestinės teisės pažeidimai bei mokestinės nuobaudos irgi laikytini “baudžiamaisiais“ Konvencijos prasme (Janosevic v. Sweden, 2002; Jussila v. Finland, 2006; Impar Ltd. V. Lithuania, 2010; Steininger v. Austria, 2012; LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-170/2012).

Primintina, kad pagal BK 189¹ straipsnio 1 dalį baudžiamojon atsakomybėn yra traukiami asmenys, valdantys turtą, kurio jie negalėjo įgyti teisėtomis pajamomis, o pirminis informacijos šaltinis, duodantis pagrindą įtarimams dėl neteisėto praturtėjimo yra mokestinio patikrinimo duomenys. Neproporcingo teisėtoms pajamoms turto kilmė šiuo atveju gali būti nežinoma dėl įvairių priežasčių, todėl mokesčių administratorius, atliekantis asmens atžvilgiu mokestinį patikrinimą, gali įtarti, kad yra netinkamai vykdomos arba vengiama vykdyti mokestines prievoles, t. y. asmuo nemoka mokesčius į valstybės biudžetą. Pavyzdžiui, fiziniai asmenys, gaunantys darbo uždarbį, honorarus, pajamas iš nekilnojamojo turto nuomos ir pan., privalo mokėti 15 proc. tarifo gyventojų pajamų mokestį (Gyventojų pajamų mokesčio įstatymo 3, 5, 6 str.).¹⁷⁷ Vadinasi, esant duomenų, kad asmuo turi arba turėjo tikėtina neapmokestinamų neaiškios kilmės pajamų, gali būti keliamas mokestinės atsakomybės klausimas. Antai mokesčių administravimo įstatymo (toliau – MAĮ) 139 straipsnio 1 dalis numato: “jei mokesčių administratorius nustato, kad mokesčių mokėtojas neapskaičiavo nedeklaruojamo [...] ar nedeklaravo deklaruojamo mokesčio arba neteisėtai pritaikė mažesnę mokesčio tarifą ir dėl šių priežasčių mokėtina mokestį neteisėtai sumažino, mokesčių mokėtojui priskaičiuojama trūkstama mokesčio suma ir skiriama nuo 10 iki

¹⁷⁷ “Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas“, *Valstybės žinios* Nr. 73-3085 (2002).

50 procentų minėtos mokesčio sumos dydžio bauda, jei atitinkamo mokesčio įstatymas nenumato kitaip“.¹⁷⁸ Be abejo, tokiais atvejais “mistinė“ turto bei pajamų istorija aiškiai ap sunkina mokesčių administratoriaus galimybes tinkamai apskaičiuoti nesumokėto mokesčio sumas. Tačiau asmeniui priklausanti mokėti sumą “mokesčių administratorius gali apskaičiuoti pagal jo atliekamą įvertinimą, atsižvelgdamas į visas įvertinimui reikšmingas aplinkybes, turimą informaciją ir prireikus parinkdamas savo nustatytus įvertinimo metodus, atitinkančius protingumo bei, kiek objektyviai įmanoma, teisingumo mokestinės prievolės dydžio nustatymo kriterijus“ (MAĮ 70 straipsnio 1 dalis). Be to, jeigu nei viena iš šalių nepateikia pakankamai įrodymų, patvirtinančių savo apskaičiavimus, mokesčių administratorius ir mokesčių mokėtojas gali pasirašyti susitarimą dėl mokestinių sumų dydžio (MAĮ 71 straipsnio 1 dalis).

Pažymėtina, kad būtent tokia situaciją teko nagrinėti Lietuvos Aukščiausiajam Teismui baudžiamojoje byloje Nr. 2K-226/2014, kurioje buvo keliami dvigubos atsakomybės ir *non bis in idem* principo klausimai. “Kaltinimas išteisintajam G. D. buvo grindžiamas Marijampolės apskrities VMI 2009 m. gruodžio 10 d. pakartotinio patikrinimo aktu, kuriuo nustatyta, kad sutuoktiniai G. ir J. D. 2004–2007 m. įsigijo turto ir patyrė išlaidų daugiau, negu gavo pajamų. G. D. papildomai apskaičiuota 149 701 Lt gyventojų pajamų mokesčio ir 74 532 Lt delspinigių, 4930 Lt valstybinio socialinio draudimo įmoka bazinei pensijos daliai ir 3953 Lt įmoka papildomai pensijos daliai“.¹⁷⁹ Pirmosios ir apeliacinės instancijos teismai, remdamiesi BPK 3 straipsnio 1 dalies 8 punktu, priėjo prie vienareikšmių išvadų, jog G. D. baudžiamoji atsakomybė pagal BK 189¹ straipsnio 1 dalį yra negalima. Siekis kaltinamojo atžvilgiu taikyti BK 189¹ straipsnio nuostatas suponuotų *non bis in idem* principo pažeidimą“.¹⁸⁰

Visų pirma, pažymėtina, jog Lietuvos Aukščiausiasis Teismas šioje baudžiamojoje byloje atsižvelgė į prieš tai minėtų trijų kriterijų turinį ir: 1) nustatė, kad G. D. pažeidimas yra priskiriamas vidaus teisei, paminėjo G. D. taikytos mokestinės atsakomybės teisinį pagrindą; 2) nustatė, kad objektyvusis BK 189¹ straipsnio nusikalstamos veikos sudėties požymis ir pažeidimas už mokestinę nepriemoką (MAĮ 139 str. 1 d.) yra panašūs, t. y. “*esminiai abiejų veikų požymiai sutampa [...] Taigi pagal teisės pažeidimo pobūdį G. D. padarytas pažeidimas, už kurį paskirtos baudos, kvalifikuojamas kaip „baudžiamasis“*“;¹⁸¹ 3) nustatė, kad nagrinėjamoje situacijoje mokestinių ir kriminalinių sankcijų skyrimo paskirtis ir kriterijai yra panašūs, o bauda už mokestinę nepriemoką, kuri siekia nuo 10 iki 50 procentų trūkstamos mokesčių sumos

¹⁷⁸ “Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas,“ *Valstybės žinios* Nr. 63-2243 (2004).

¹⁷⁹ “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. balandžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-226/2014,“ prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/822082>

¹⁸⁰ *Ibid.*

¹⁸¹ *Ibid.*

“įsikomponuoja į galimos kriminalinės bausmės ribas“, t. y. į tikėtiną 1000 MGL dydžio baudą. Antra, LAT, vertindamas prokuroro kasacinio skundo argumentus, šioje baudžiamojoje byloje atkreipė dėmesį į tai, kad pagal EŽTT ir nacionalinę teismų praktika *non bis in idem* principas “nedraudžia atnaujinti bylos proceso pagal valstybės įstatymus ir baudžiamąjį procesą tuo atveju, kai iškyla nauji ar naujai paaiškėję faktai ar nustatomos esminės ankstesnio proceso klaidos, galėjusios turėti reikšmės bylos baigčiai [...] Tačiau nagrinėjamoje byloje šios nuostatos negali būti taikomos, nes išteisintajam G. D. mokesčių administratorius paskyrė baudą ne dėl klaidos, o pagal savo kompetenciją, nustatytą, tuo metu ir dabar galiojančiame įstatyme [...] Byloje nagrinėtu atveju ankstesnis baudimas už administracinės teisės pažeidimus atitiko įstatymo reikalavimus ir negalėjo būti traktuojamas kaip taisytina klaida, nulemta reikšmingų aplinkybių nežinojimo”¹⁸². Trečia, šioje baudžiamojoje byloje Teismo vertinimui didelę įtaką sudarė aplinkybę, kad G. D. visas turimas turtas buvo įgytas iki įstatymo įsigaliojimo. *Non bis in idem* principo kontekste LAT buvo pažymėta, jog “iki BK 189-1 straipsnio įsigaliojimo kaltinamajam buvo taikytos mokesstinės sankcijos, kurias jis vykdė. Šis faktas suponuoja kaltinamojo subjektyvų įsitikinimą, kad jis jau yra nubaustas. BK 189-1 straipsnio įsigaliojimo momentu jis žino, kad yra įgijęs turtą, tačiau, vykdydamas jam paskirtas mokeskstines sankcijas, laiko jį įgytą teisėtai, nes vykdo mokesstinę prievolę už visas savo turėtas pajamas, taip pat ir už tas, už kurias įgytas turtas”¹⁸³.

¹⁸² “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. balandžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-226/2014,” prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/822082>

¹⁸³ *Ibid.*

IŠVADOS

1. Didelio populiarumo sulaukianti korupcijos problematika gali būti laikoma atspirties tašku diskusijoms apie neteisėto praturtėjimo kriminalizavimą. Duomenys apie korupcijos žalą kiekvienos visuomenės saugumui ir stabilumui, taip pat duomenys apie globaliai didėjančius šio reiškinio mastus verčia ieškoti naujų kovos būdų su tokiais atvejais, kai pavieniai asmenys arba nusikalstamos grupuotės nepastebimai verčiasi neteisėta veikla ir gauna iš to ekonominės naudos. Atitinkamai IACAC, AUCCPC, JNCAC tarptautinių konvencijų nuostatos ragina valstybes dalyves savo baudžiamuosiuose įstatymuose numatyti baudžiamąją atsakomybę už tyčinį neteisėtą praturtėjimą, t. y. už veiką, kai valstybės tarnautojo (arba bet kurio kito asmens) turtas yra neproporcingas jo teisėtoms pajamoms ir šis asmuo nesugeba objektyviais duomenimis pagrįsti turimo turto ar pajamų teisėtumo. Tokio kriminalizavimo tikslas yra atimti “kriminalinių elementų“ galimybes ir motyvaciją nepastebimai pelnytis iš nusikalstamos veikos, didinti baudžiamųjų teisinių priemonių taikymo efektyvumą bei nusikalstamų veikų išaiškinamumo rodiklius.

2. Šiuo metu neteisėtą praturtėjimą kriminalizavo daugiau nei 40 pasaulio valstybių ir yra matoma šio rodiklio didėjimo tendencija. Kita vertus, neteisėtas praturtėjimas yra tituluojamas kontraversišku nusikaltimu. Rimti klausimai, kurie yra susiję su galimais nekaltumo prezumpcijos, nuosavybės teisės neliečiamumo, teisinės valstybės ir kitų fundamentalių principų pažeidimais stabdo šios veikos besąlygišką pripažinimą savarankiška nusikalstama veika, verčia teisės mokslininkus visame pasaulyje aktyviai ieškoti esamų problemų sprendimo būdų.

3. Gili neteisėto praturtėjimo problematika, o konkrečiai – galimi prieštaravimai visuotinai pripažintiems teisės principams, nevienareikšmė veikos kriminalizavimo ir dekriminalizavimo tarptautinė patirtis, paties korupcijos reiškinio probleminių aspektų gausa ir jų santykis su neteisėtu praturtėjimu, leidžia priėti prie išvados, jog baudžiamosios atsakomybės už šią nusikalstamą veiką įtvirtinimas baudžiamuosiuose įstatymuose turėtų būti itin kruopščiai apgalvotas. Šiuos veikos kriminalizavimo klausimus reikia spręsti atidžiai bei atsakingai, nepažeidžiant *nullum crimen, nulla poena sine lege ir ultima ratio* principų turinio.

4. Neteisėto praturtėjimo norma, kuri Lietuvos baudžiamajame kodekse atsirado po 2010 m. gruodžio 2 d. įstatymo Nr. XI-1199 priėmimo, sulaukė daug pagrįstos kritikos dėl jos dispozicijos formuluotės. BK 189¹ straipsnio 1 dalies dispozicijos analizė parodė, kad probleminiai yra visi nusikalstamos veikos sudėties požymiai. Visų pirma, netinkamai buvo identifikuota neteisėto praturtėjimo vertybė. Šio nusikaltimo dalyko (turto) tikroji kilmė nėra žinoma, kaip ir nėra žinoma, kieno konkrečiai nuosavybės teisės yra pažeidžiamos. Dėl to neteisėto praturtėjimo įtvirtinimas BK XXVIII skyriuje, kuris gina nuosavybę, turtines teises ir turtinius interesus, atrodo netikslu ir

nesistemingu sprendimu. Antra, trunkamojo pobūdžio turto turėjimo požymis leido baudžiamojon atsakomybėn traukti asmenis, kurie įgijo turtą iki neteisėto praturtėjimo kriminalizavimo ir tai sudarė pagrindą atsirasti *lex retro non agit* principo pažeidimams. Trečia, pagirtinas dalykas yra tai, kad įstatymų leidėjas konkretizavo turto vertės ribą nuo kurios kyla baudžiamoji atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą. Kita vertu, atrodo, jog turto vertės dydis, kuris siekia vos 500 MGL (19 000 Eur. sumą), nerodo tikrojo šio nusikaltimo pavojingumo ir turi būti tobulinamas. Taip pat pažymėtina, kad teismų praktikoje kol kas buvo kaltinami asmenys, turėję kilnojamojo arba nekilnojamojo turto, tačiau taip ir liko neatskleistas klausimas, ar turtinės teisės ir turtiniai interesai gali būti laikomi šio nusikaltimo dalyku. Ketvirta, tokių papildomų požymių kaip „*turėdamas ir galėdamas žinoti*“ įtraukimas į neteisėto praturtėjimo sudėtį buvo pertekliniu. Įvardyti požymiai įnešė daug painiavos teisės taikytojams, sudarė sunkumų atibojant nusikaltimo kaltės formas bei turinį.

5. Po plenarinės sesijos nutarimo baudžiamajoje byloje Nr. 2K-P-93/2014 neteisėto praturtėjimo retrospektyvaus taikymo galimybės buvo stipriai apribotos. Siekiant užtikrinti *lex retro non agit* principo laikymąsi, buvo išaiškinta, kad turtas įgytas iki baudžiamajo įstatymo įsigaliojimo negali būti šio nusikaltimo dalyku, jei nėra duomenų apie galimai nusikalstamą turto įgijimo pagrindą. Atitinkamai neteisėto praturtėjimo įrodinėjimas tapo dar sudėtingesniu, nes kaltinimą palaikančiai pusei buvo numatytas naujas reikalavimas kiekvienais atvejais „įstatymų uždraustos veikos“ požymį grįsti objektyviais duomenimis. Praktika parodė, jog patikimų tokių duomenų trūkumas gali sudaryti silpnai motyvuotą minėto požymio inkriminavimą.

6. Neteisėto praturtėjimo stiprioji pusė – yra atvirkštinės įrodinėjimo naštos nustatymas. Veikos efektyvumas pasireiškia būtent tuomet, kai baudžiamojon atsakomybėn traukiamam asmeniui tenka įrodinėti turimo turto ir pajamų teisėtumą. Tai reiškia, kad turto nusikalstama kilmė yra preziumuojama, jeigu įtariamasis arba kaltinamasis nesugeba objektyviais duomenimis paaiškinti visų turto įgijimo aplinkybių ir įrodyti savo nekaltumo. Tačiau toks variantas sąlygoja nekaltumo prezumpcijos principo pažeidimą, nes nėra laikomasi pagrindinių šios prezumpcijos aksiomų: 1) nesilaikoma nuostatos, kad įrodinėjimo našta tenka kaltinimą palaikančiai pusei; 2) nesilaikoma principo, kad visos abejonės yra vertinamos kaltinamojo naudai, t. y. *in dubio pro reo* principo. Tokiais atvejais visada išlieka didelė (50/50) tikimybė, kad asmuo iš tiesų buvo nekaltas. Iš kitos pusės, šios nusikalstamos veikos taikymas tampa labai ribotu, jeigu teismų praktikoje yra išaiškinama, kad neteisėto praturtėjimo įrodinėjimo proceso metu turi būti paisoma tradicinių nekaltumo prezumpcijos nuostatų, t. y. kad įrodinėjimo našta turi tekti kaltinimą palaikančiai pusei. Tokiais gi atvejais irgi kyla prieštaravimų nekaltumo prezumpcijai, nes baudžiamajo persekiojimo pareigūnai susiduria su sunkumais nustatyti visas būtinas bei reikšmingas bylai

aplinkybes. Informacijos trūkumas apie visą asmens darbinės veiklos laikotarpį, negalėjimas paneigti visų liudytojų parodymų, abstrakčių duomenų panaudojimas kaltinimui pagrįsti, sudėtingi, o kartais ir klaidingi turimo turto ir pajamų skaičiavimai sudaro puikias sąlygas *in dubio pro reo* principo pažeidimui, nes apkaltinamasis nuosprendis būna paremiamas ne patikimais įrodymais, bet prielaidomis.

7. Išnagrinėta teismų praktika parodė, kad neteisėto praturtėjimo bylose egzistuoja didelė tikimybė asmens nuosavybės teisės apsaugos principo pažeidimams atsirasti. Esant įtarimui, kad asmens turtas yra neproporcingas jo teisėtoms pajamoms, prokurorai, remiantis BPK 151 straipsnio nuostatomis, gali paskirti laikiną nuosavybės teisių apribojimą. Tačiau faktinis šios procesinės prievartos priemonės taikymo pagrindas yra mokestinio patikrinimo išvada, kurios rezultatai pasižymi prielaidinio pobūdžio duomenimis. Tai savo ruožtu gali lemti neproporcingą ir klaidingą nuosavybės teisių į turtą apribojimo taikymą, kuris gali tęstis metus ir ilgiau.

8. Baudžiamoji atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą ir mokestinė atsakomybė už mokestinių prievolių nevykdymą gali sutapti įvykdytų pažeidimų pobūdžiu ir skiriamų sankcijų griežtumu. Taigi, tokiais atvejais asmuo, kurio turtas neproporcingas jo teisėtoms pajamoms, iš pradžių gali būti įtariamas įvykdęs mokestinį pažeidimą ir gali būti skiriama mokestinė nuobauda. Kita vertus, vėlesnis asmens traukimas baudžiamosios atsakomybės galėtų reikšti baudimą du kartus už tą patį, t. y. kriminalinės bausmės skyrimas sudarytų *non bis in idem* principo pažeidimą.

PASIŪLYMAI

1. Yra siūloma neteisėto praturtėjimo kriminalizavimo klausimus preliminariai spręsti konstituciniuose arba aukščiausiuose šalių teismuose. Tai leistų iš anksto gauti atsakymus į klausimą, ar neteisėtas praturtėjimas yra suderinamas su nacionalinių teisės principų turiniu. Be kita ko, tokiu būdu galėtų būti priimamos ir reikiamos konstitucinės reformos, derinančios nacionalinių teisės principų turinį su nauja nusikalstama veika, būtų atsakoma, kokiais konkrečiais atvejais įrodinėjimo naštos perkėlimas yra pateisinamas ir neprieštarauja nekaltumo prezumpcijos principui.

2. Jeigu Konstitucinis Teismas nesutiks su plenarinės sesijos argumentais, kad baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnis prieštarauja minėtiems teisės principams, yra siūlomi tokie problemų sprendimo variantai:

1) siūlyti įstatymų leidėjui dekriminalizuoti neteisėtą praturtėjimą, nes BK 189¹ straipsnio taikymas nepasižymi jokių efektyvumu. Ilgi ir nereikalingi baudžiamieji procesai, kurie neatneša jokių rezultatų sunaudoja daug finansinių išteklių bei jėgų;

2) įgyvendinant įstatymų leidybos iniciatyvos teisę, siūlyti įstatymų leidėjams iš esmės koreguoti nusikalstamos veikos sudėties požymius bei keisti neteisėto praturtėjimo vietą baudžiamojo kodekso normų sistemoje. Atitinkamai tai reikštų: a) keisti “*turto turėjimo*“ požymį į “*turto įgijimo*“ požymį; b) keisti minimalaus gyvenimo lygio (MGL) dydį, t. y. padidinti nustatytą 500 MGL ribą iki 1000 MGL; c) konkretizuoti nusikaltimo subjektą ir numatyti atsakomybę tik valstybės tarnautojams ir jiems prilyginamiems asmenims; d) pašalinti iš sudėties tokius požymius kaip “*turėdamas ir galėdamas žinoti*“; e) nusikalstamą veiką įtvirtinti ne BK XVIII skyriuje, bet BK XXXIII skyriuje “*Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams*“; f) baudžiamajame kodekse numatyti tokią neteisėto praturtėjimo formulotę: “*Valstybės tarnautojas ar jam prilyginamas asmuo, kuris po šio įstatymo įsigaliojimo įgijo turtą, kurio vertė didesnė už 1000 MGL, žinodamas, kad turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis, baudžiamas*“.

3. Konstitucinis Teismas gali ir sutikti su plenarinės sesijos argumentais ir pripažinti, kad BK 189¹ straipsnis prieštarauja Konstitucijai. Tokiu atveju šio straipsnio teisinė galia bus panaikinta. Atitinkamai, kad išvengti galimų teisės spragų, panaši neteisėto praturtėjimo dispozicija galėtų būti įtvirtinama mokesčių administravimo įstatyme. Manytina, kad mokestinės atsakomybės už neteisėtą praturtėjimą įtvirtinimas neprieštarautų nekaltumo prezumpcijos principui ir tuo būtų išvengta didelės dalies problemų taikant naują teisės normą.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Teisės aktai

1. "JTO Visuotinės žmogaus teisiu deklaracijos." *Valstybės žinios* Nr. 68-2497 (1948).
2. "Europos teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija." *Valstybės žinios* Nr. 40-987 (1950).
3. "JTO Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių paktas." *Valstybės žinios* Nr. 77-3288 (1966).
4. Amerikos Konvencija prieš korupciją (angl. *Inter-American Convention Against Corruption*), Kovo 29 d., 1996, 35 I.L.M. 724, 728, prieiga per internetą:
<https://www.justice.gov/sites/default/files/criminal-fraud/legacy/2012/11/14/iacac.pdf>
5. Konvenciją dėl užsienio valstybių pareigūnų papirkinėjimų tarptautiniuose verslo sandoriuose (angl. *Convention on Combating Bribery of Foreign Officials in International Business Transactions*), Lapkričio 21 d., 1997, 37 I.L.M. 1, prieiga per internetą:
http://www.stt.lt/files/103_doc_file_1_094520.pdf
6. "Konvencija dėl kovos su korupcija, susijusia su Europos Bendrijų pareigūnais ar Europos Sąjungos valstybių narių pareigūnais." *Valstybės žinios* Nr. 154-5601 (1997).
7. "Baudžiamosios teisės konvencija dėl korupcijos." *Valstybės žinios* Nr. 23-853 (1999).
8. "Civilinės teisės konvencija dėl korupcijos." *Valstybės žinios* Nr. 126-5733 (1999).
9. Afrikos Sąjungos konvenciją dėl korupcijos užkardymo ir kovos su ja (angl. *African Union Convention on Combating and Preventing Corruption*), Liepos 11 d., 2003, 43 I.L.M. 5, prieiga per internetą: <http://www.peaceau.org/uploads/convention-combating-corruption.pdf>
10. "Jungtinių Tautų konvencija prieš korupciją." *Valstybės žinios*, Nr. 136-5146 (2006).
11. "Lietuvos Respublikos gyventojų turto deklaravimo įstatymas." *Valstybės žinios* Nr. 50-1197 (1996).
12. "Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas." *Valstybės žinios* Nr. 89-2741 (2000).
13. "Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas." *Valstybės žinios* Nr. 74-2262 (2000).
14. "Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas." *Valstybės žinios* Nr. 37-1341 (2002).
15. "Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas." *Valstybės žinios* Nr. 73-3085 (2002).
16. "Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas." *Valstybės žinios* Nr. 63-2243 (2004)
17. "Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 3, 67, 72, 190 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso papildymo 72-3, 189-1 straipsniais įstatymas." *Valstybės žinios*, Nr. 145-7439 (2010).
18. "Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymas." *Valstybės žinios* Nr. 110-5564 (2012).
19. "Valstybinės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos viršininko įsakymas dėl Mokestinio tyrimo atlikimo taisyklių, Pranešimo apie atliktą mokestinį tyrimą

FR0687 formos ir Užduoties atlikti mokestinį tyrimą FR0688 formos patvirtinimo.“ *Valstybės žinios* Nr. 88-3258 (2004).

20. “Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos prie Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerijos direktoriaus įsakymas dėl finansinių nusikaltimų tarnybos prie Vidaus reikalų ministerijos specialistų atliekamų ūkinės finansinės veiklos tyrimų nuostatų patvirtinimo.“ *Valstybės žinios* Nr. 99-5166 (2010).
21. “Aiškinamasis raštas Nr. XIP-2344 dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 67 straipsnio papildymo, 72 straipsnio pakeitimo ir kodekso papildymo 723 ir 1891 straipsniais įstatymo ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 91, 94 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 1681 straipsniu įstatymo projektų.“ Prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/ta/255684>
22. “Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 67 straipsnio papildymo ir Kodekso papildymo 72(3) ir 189(1) straipsniais įstatymo projektas.“ prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=380071&p_query=&p_tr2=2

Lietuvos autorių specialioji literatūra

23. Bikelis, Skirmantas, et al. *Kad nusikaltimai neapsimokėtų. Klasikiniai ir modernūs turto konfiskavimo mechanizmai* (Vilnius: Justitia, 2014), 310-321.
[https://www.mruni.eu/kpf.../MRU_VSVT_\(9\)_2013-06-20.pdf](https://www.mruni.eu/kpf.../MRU_VSVT_(9)_2013-06-20.pdf)
24. Drakšas, Romualdas. “Specialieji baudžiamosios atsakomybės principai.“ iš *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros, baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso ir nusikaltimų kvalifikavimo problematikai, rinkinys*. Vilnius: Registrų centras, 2011.
25. Fedosiuk, Oleg. “Baudžiamųjų įstatymų prieš neteisėtas pajamas ir korupciją leidyba: tarp gerų siekių ir legitimumo.“ *Jurisprudencija* 19, 3 (2012): 1215-1233,
https://www.mruni.eu/upload/iblock/d40/022_fedosiuk.pdf
26. Fedosiuk, Oleg. “Baudžiamoji atsakomybė kaip kraštutinė priemonė (ultima ratio): teorija ir realybė.“ *Jurisprudencija* 19, 2 (2012): 715–738.
https://www.mruni.eu/upload/iblock/e58/017_fedosiuk.pdf
27. Fedosiuk, Oleg. “Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtinėms interesams.“ iš *Lietuvos baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. Pirmoji knyga*. Vilnius: Justitia, 2013.

28. Fedosiuk, Oleg. "Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso galiojimo dešimtmetis: pamąstymai apie nepasiteisinusius lūkesčius, esamą būklę ir tolesnę raidą." iš *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai*. Vilnius: Registrų centras, 2014.
29. Goda, Gintaras; Marcelis Kazlauskas; Kuconis, Pranas. *Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
30. Jakutytė-Sungailienė, Asta. "Turto samprata Lietuvos civilinėje teisėje." *Socialinių mokslų studijos* 3, 3 (2009): 213–227. <https://www.mruni.eu/upload/iblock/05f/jakutyte-sungailiene.pdf>
31. Justickis, Viktoras. *Kriminologija. I dalis*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.
32. Kuodytė, Aušra "Nusikaltimų prevencijos programos Lietuvoje". Magistro baigiamasis darbas, Mykolo Romerio universitetas, 2011.
33. Michailovič, Ilona. "Korupcijos apibrėžimo problematika." *Teisė* 54 (2005): 110-121.
34. Michailovič, Ilona. "Korupcijos tyrimo problematika." *Teisė* 60 (2006): 68-83.
<http://www.lvb.lt/LDB:TLITLI:TLITLIJ.04~2006~1367154882925>
35. Michailovič, Ilona. "Kelio korupcijai užkirtimas baudžiamosios teisės priemonėmis." *Sociologija. Mintys ir veiksmai* 2,20 (2007): 43-55.
http://senas.ku.lt/wp-content/uploads/2013/04/2007_nr_02_43-55.pdf
36. Mokūnaitė, Skirmantė. "Neteisėto praturtėjimo nusikaltimo dalykas." *Teisė* 90 (2014): 175-187.
<http://www.vu.lt/leidyba/lt/component/jdownloads/finish/208/2180>
37. Pakalniškis, Vytautas. "Daiktai civilinių teisių objektų sistemoje." *Jurisprudencija* 71, 86 (2006): 76-85. https://www.mruni.eu/upload/iblock/cdf/8_pakalniskis.pdf
38. Pakalniškis, Vytautas. "Lietuvos civilinės teisės reglamentavimo objektas." iš *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: MRU, 2008: 41-54.
39. Pakštaitis, Laurynas. "Neteisėtas praturtėjimas kaip nusikalstama veika: ištakos, kriminalizavimo problema, taikymo perspektyvos." *Jurisprudencija* 20, 1 (2013): 319-341.
https://www.mruni.eu/upload/iblock/ef9/018_Pakstaitis.pdf
40. Piesliakas, Vytautas. *Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai*. Vilnius: Justitia, 2006.
41. Piesliakas, Vytautas. "Neteisėtų būdu gautų pajamų konfiskavimas Lietuvos baudžiamojoje teisėje: siekiai ir realybė." *Jurisprudencija* 18, 2 (2011): 675–688.
https://www.mruni.eu/upload/iblock/6a1/015_Piesliakas.pdf
42. Spurga, Saulius. "Demokratija ir pilietinė visuomenės nacionalinėse valstybėse ir Europos Sąjungoje: vidurio ir rytų Europos demokratizacija." monografija (2012): 120 ;
43. Šalčius, Marijus. "Neteisėtas praturtėjimas: lūkesčiai ir realijos." *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka* Nr. 9 (2013): 272-284.
http://www.mruni.eu/lt/universitetas/fakultetai/viesojo_saugumo/mokslina_veikla/leidiniai/

44. Šalčius, Marijus “Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų nuovybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams tyrimas.” iš *Atskirų nusikalstamų veikų tyrimas. Vadovėlis*. Vilnius: Registru centras, 2016: 67-87.
45. Šatienė, Gintarė. “Kriminalistinio korupcijos apibūdinimo ypatumai.“ *Jurisprudencija* 65, 57 (2005):113-121. https://www.mruni.eu/upload/iblock/794/016_satiene.pdf
46. Šatienė, Gintarė; Baltrūnienė, Jurgita; Jokšas Laurynas. “Kontrabandos ir korupcijos kaip socialinių reiškinių santykis.“ *Ekonomika ir valdyba: aktualijos ir perspektyvos* 3(23) (2011): 19-28. http://www.su.lt/bylos/mokslo_leidiniai/ekonomika/2011_3_23/satiene.pdf
47. Šukytė, Jolita. “Neatsargios kaltės numatymo nusikalstamų veikų sudėtyse problemos.“ *Socialinių mokslų studijos* 5, 2 (2013): 655-669. https://www.mruni.eu/upload/iblock/379/016_Sukyte.pdf
48. Švedas, Gintaras. “Veikos kriminalizavimo kriterijai: teorija ir praktika.” *Teisė* 82 (2012): 12-25. <http://www.vu.lt/leidyba/dokumentai/zurnalai/TeisAe/TeisAe%2082%20tomas/12-25.pdf>
49. Vaišvila, Alfonsas. *Teisės teorija. Vadovėlis*. Vilnius: Justitia, 2009.
50. Veršekys, Paulius. “Nusikalstamos veikos sudėties požymio samprata ir ją lemiantys veiksniai.” *Teisė* 82 (2012): 198-214. <http://www.zurnalai.vu.lt/teise/article/view/126>

Užsienio autorių literatūra:

51. Boles, Jeffrey R. “Criminalizing the problem of unexplained wealth: illicit enrichment offences and human rights violations.” *Legislation and Public Policy* Vol. 17:835 (2014): 835-880. <http://www.nyujlpp.org/wp-content/uploads/2015/03/Boles-Criminalizing-the-Problem-of-Unexplained-Wealth-17nyujlpp836.pdf>
52. Guillermo, Jorde. “Romanian Legal Framework of Illicit Enrichment.“ *American Bar Association Central European and Eurasian Law Initiative (ABA/CEELI)*, July 2007. http://www.csm-just.ro/csm/linkuri/28_01_2008_13799_en.pdf
53. Hammilton, B. Allen. “Comparative Evaluation of Unexplained Wealth Orders.” *U.S. Department of Justice* (2011). <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/237163.pdf>
54. Hess, David; Dunfee, W. Thomas. “Fighting Corruption: A Principled Approach; The C2 Principles (Combating Corruption).“ *Cornell International Law Journal*, vol. 33, 3 (2000): 594-626. <http://scholarship.law.cornell.edu/cilj/vol33/iss3/6/>
55. Hongbin Cai; Hanming Fang; Lixin Colin Xu. “Eat, Drink, Firms, Government: An Investigation of Corruption from the Entertainment and Travel Costs of Chinese Firms.” *The Journal of LAW & ECONOMICS*. (2011): 55-77. <http://www.sas.upenn.edu/~hfang/publication/corruption/JLE-final.pdf>

56. Kofele-Kale, Ndiva. "Presumed Guilty: Balancing Competing Rights and Interests in Combating Economic Crimes." *The International Lawyer (ABA)* vol. 40 No. (2006): 909-944. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2723570
57. Kofele-Kale, Ndiva. *The International Law of Responsibility for Economic Crimes. Holding State Officials Individually Liable for Acts of Fraudulent Enrichment*. USA: Ashgate 2006, <http://s1.downloadmienphi.net/file/downloadfile4/206/1392208.pdf>
58. Muzila, Lindy, et al. *On the take: Criminalizing illicit enrichment to fight corruption*. Stolen Asset Recovery Initiative. Washington DC: World bank, 2012. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/13090>
59. Perdriel-Vaissiere, Maud. "The accumulation of unexplained wealth by public officials: Making the offence of Illicit enrichment enforceable." *Anti-Corruption Resource Center. U4 Brief 2012:1 – Bergen: Chr. Michelsen institute*, January 2012: 1-4. <http://www.u4.no/publications/the-accumulation-of-unexplained-wealth-by-public-officials-making-the-offence-of-illicit-enrichment-enforceable/>
60. Snider, R. Thomas; Kidane, Won. "Combating Corruption through International Law in Africa: A Comparative Analysis." *Cornell International Law Journal*, Vol. 40, 3 (2007): 692-748. <http://scholarship.law.cornell.edu/cilj/vol40/iss3/4/>
61. Wagner, B. Benjamin; Gielow, J. Leslie, "Retooling Law Enforcement to Investigate and Prosecute Entrenched Corruption: Key Criminal Procedure Reforms for Indonesia and Other Countries." *Journal of International Law*, vol. 30, 1 (2014): 183-265. <http://scholarship.law.upenn.edu/jil/vol30/iss1/3/>
62. Wodage, Worku Yaze "Burdens and Standards of Proof in Possession of Unexplained Property Prosecutions." *MIZAN LAW REVIEW* Vol. 8 No.1 (2014): 1-44. <http://www.ajol.info/index.php/mlr/article/viewFile/111729/101800>
63. Zadoyan, Karen, et al., "International Experience of the Criminalisation of Illicit Enrichment, and the Possibilities of Criminalising Illicit Enrichment in Armenia." *Implemented in the framework of the "Multi-Faceted Anti-Corruption Promotion" Project*. Yerevan, 2014. <http://iravaban.net/wp-content/uploads/2014/12/Illicit-enrichment-Eng.pdf>
64. Theodore S. Greenberg, S. Theodore, et al. *A Good Practices Guide for Non-Conviction Based Asset Forfeiture*. Stolen Asset Recovery (StAR) Initiative. Washington DC: World Bank, 2009: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/2615>;

Teismų praktika

65. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. birželio 25 d. sprendimas „Dėl pareiškėjo – Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos BK 189¹ straipsnis

- (2010 m. gruodžio 2 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios* Nr. 72-3729 (2012).
66. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 58 straipsnio antrosios dalies 3 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai” *Valstybės žinios* Nr. 91-1789 (1994).
67. “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2008 m. spalio 28 d. plenarinės sesijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-181/2008.“ Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/90469?nr=1>
68. “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2014 balandžio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-93/2014.“ Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/820798>
69. “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. lapkričio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-100-222/2015.“ Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/1322610?nr=1>
70. “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. vasario 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-48/2014.“ Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/803239>
71. “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. balandžio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-75/2014.“ Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/706447>
72. “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. balandžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-226/2014.“ Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/822082>
73. “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. birželio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-267/2014.“ Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/830866?nr=5>
74. “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. birželio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-274-511/2015.“ Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/1056750>
75. “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. liepos 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-306-942/2015.“ Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/1081066?nr=1>
76. “Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. lapkričio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-469-648/2015.“ Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/1158022>

77. "Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. balandžio 10 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-204-150/2015." Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/1036997>
78. "Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2013 m. vasario 22 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-132-290/2013." Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/511616?nr=1>
79. "Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. birželio 9 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-193-485-2014." Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/830060?nr=1>
80. "Šiaulių apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2013 m. birželio 28 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-496-354/2013." Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/701658?nr=1>
81. "Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. sausio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-24-107-2014." Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/802170?nr=1>
82. "Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. liepos 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-25-485-2014." Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/833032>
83. "Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. liepos 27 d. nutartis Nr. 1K-430-190/2011." Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/511174>
84. "Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. sausio 17 d. nutartis Nr. 1K-20-376/2012." Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/386308>
85. "Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. vasario 14 d. nutartis Nr. 1K-94-495/2012." Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/498653>
86. "Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. balandžio 3 d. nutartis Nr. 1K-242-468/2012." Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/497829>
87. "Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2013 m. kovo 8 d. nutartis Nr. 1K-1K-162-209/2013." Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/536599?nr=55>
88. "Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. vasario 20 d. nutartis Nr. 1S-213-366/2014." Prieiga per internetą:

- <http://www.infolex.lt/tp/803752>
89. “Šiaulių apylinkės teismo 2013 m. kovo 12 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-152-898/2013.“ Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/710455>
90. “Kauno apylinkės teismo 2013 m. balandžio 15 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-464-311/2013.“ Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/1016872?nr=1>
91. “Vilniaus miesto apylinkės teismo 2013 m. liepos 31 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-537-754-2013.“ Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/894615?nr=1>
92. “Marijampolės rajono apylinkės teismo 2013 m. birželio 27 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-36-416/2013.“ Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/753279?nr=1>
93. “Vilniaus miesto apylinkės teismo 2014 m. birželio 4 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-129-506/2014.“ Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/982899?nr=1>
94. “Kauno apylinkės teismo 2014 m. birželio 19 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-178-720/2014.“ Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/987824?nr=1>
95. “Kauno apylinkės teismo 2015 m. kovo 12 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-422-347/2015.“ Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/1116563?nr=1>
96. “Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga.“ Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/83588>
97. “Teisėjo Vytauto Piesliako atskiroji nuomonė dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2015 m. lapkričio 10 d. nutarties baudžiamojoje byloje Nr. 2K-100-222/2015 (S).“ Prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/1322611?nr=2>
98. “Portugalijos Konstitucinio Teismo 2012 m. balandžio 4 d. sprendimas.“ Prieiga per internetą:
<http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/precis/eng/eur/por/por-2012-1-008>
99. “Moldovos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. balandžio 15 d. sprendimas.“ Prieiga per internetą: <http://www.constcourt.md/libview.php?l=en&idc=7&id=625&t=/Media/News/Extended-confiscation-of-goods-and-criminalisation-of-illicit-enrichment-constitutional>

100. "Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pirmininko 2012 m. balandžio 6 d. potvarkis Nr. 2B-13 "Dėl pareiškėjo prašymo gražinimo." Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.3F886B00BF47>

EŽTT bylos

101. Salabiaku v. France, no. 15019/83 Eur. Ct. H. R. 11 (1988).
102. Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain, no. 10590/83 Eur. Ct. H. R. 27 (1989).
103. Kokkinakis v. Greece, no. 14307/88 Eur. Ct. H. R. 16 (1993).
104. Rohlena v. Czech Republic, no. 59552/08 Eur. Ct. H. R. 15-16 (2015).

Elektroniniai leidiniai:

105. Hayden, Smith. "Money laundering crackdown will send 'clear message' to offenders." *Independent*, April 21, 2016, <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/money-laundering-crackdown-will-send-clear-message-to-offenders-a6993841.html>
106. Muradyan, Victorya. "Armenia pledges to tackle corruption by criminalizing illicit enrichment." *Observer*, July 27, 2016, <http://www.observer.com.ge/en/2016/07/27/3858/>
107. Tsegaye, Mesay. "Criminalizing and Prosecuting Illicit Enrichment in Corruption Cases." *AbyssiniaLaw*, June 24, 2016, <http://www.abyssinialaw.com/blog-posts/item/1567-criminalizing-and-prosecuting-illicit-enrichment-in-corruption-cases#>
108. "Oficialios statistikos portalas. Darbo užmokesčio indeksai." Žiūrėta 2016 10 23, <http://osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize?portletFormName=visualization&hash=845d6bd4-643f-4192-96d1-c34f9be492aa>
109. "Corruption Perception index 2015. Results." Žiūrėta 2016 09 04, <http://www.transparency.org/cpi2015/>
110. "Transparency International, Lietuvos skyrius, Korupcijos suvokimo indeksas (KSI)." Žiūrėta 2016 09 04, <http://www.transparency.lt/korupcijos-suvokimo-indeksas-ksi>
111. "Duomenys apie nusikalstamas veikas padarytas Lietuvos Respublikoje (Forma_1G)." Žiūrėta 2016 09 08, http://www.ird.lt/statistines-ataskaitos/wp-content/themes/ird/reports/html_file.php?metai=2011&menuo=12&ff=1G&fnr=7&rt=1&oldYear=2011;
http://www.ird.lt/statistines-ataskaitos/wp-content/themes/ird/reports/html_file.php?metai=2012&menuo=12&ff=1G&fnr=7&rt=1&oldYear=2012;
http://www.ird.lt/statistines-ataskaitos/wp-content/themes/ird/reports/html_file.php?metai=2013&menuo=12&ff=1G&fnr=7&rt=1&oldYear=2013;
http://www.ird.lt/statistines-ataskaitos/wp-content/themes/ird/reports/html_file.php?metai=2014&menuo=12&ff=1G&fnr=7&rt=1&oldYear=2014;
http://www.ird.lt/statistines-ataskaitos/wp-content/themes/ird/reports/html_file.php?metai=2015&menuo=12&ff=1G&fnr=7&rt=1&oldYear=2015;

ANOTACIJA

Šio magistro baigiamojo darbo tikslas yra ištirti neteisėto praturtėjimo problematiką, kuri pasireiškia baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje. Pasiremiant užsienio šalių bei Lietuvos neteisėto praturtėjimo kriminalizavimo patirtimi, nustatyti pagrindinius aspektus, kodėl ši nusikalstama veika yra laikoma efektyvia kovos su korupcija priemone, taip pat nustatyti, kokios kliūtys stabdo šios veikos visuotinį pripažinimą ir kodėl Lietuvos teismų praktikoje susiduriama su rimtomis problemomis taikant BK 189-1 straipsnio normą.

Pagrindiniai žodžiai: *neteisėtas praturtėjimas, baudžiamoji teisė, nusikalstama veika, kriminalizavimas, korupcija.*

ANNOTATION

The main purpose of this study is to examine the offence of illicit enrichment and its problems that occur in criminal law theory and practice. Therefore, by relying on foreign and national experience in criminalizing this offence, the goal is to identify main aspects why illicit enrichment is considered to be an effective tool to fight corruption, also to determine what obstacles are holding back global recognition of this offence and why Lithuanian Case Law faces serious difficulties applying article 189¹ of Lithuanian Criminal Code.

Key words: *illicit enrichment, criminal law, criminal offence, criminalization, corruption.*

SANTRAUKA

Šiame darbe yra analizuojamas neteisėtas praturtėjimas – veika, kuri sulaukia vis daugiau dėmesio tarptautinėje ir nacionalinėje erdvėje. Įvairių šalių praktika rodo, jog kartkartėmis valstybės numato arba svarsto numatyti baudžiamąją atsakomybę už tyčinį, žymų asmens turto padidėjimą, kurio jis negali pagrįsti teisėtomis pajamomis. Kita vertus, baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje yra susiduriama su labai rimtomis šios veikos taikymo problemomis. Kad efektyviau kovoti su korupciniu nusikalstamumu, pagerinti tyrimų kokybę bei nusikaltimų išaiškinamumą, neteisėtas praturtėjimas numato įrodinėjimo naštos perkėlimą kaltinamajam, o tai, visų pirma, nesiderina su nekaltumo prezumpcijos principu, kurio nuostatos numato, jog kaltinimą palaikanti pusė privalo įrodinėti asmens kaltumą. Be to, taikant šią veiką, teismų praktikoje susiduriama dar ir su konstituciniu teisinės valstybės, proporcingumo, įstatymo negaliojimo atgal (*lex retro non agit*) ,nuosavybės teisių apsaugos bei *non bis in idem* principų pažeidimais. Minėtų probleminių aspektų tyrimas yra aktualus šio baigiamojo darbo tikslas, nes po 2010 m. gruodžio 2 d. įstatymo priėmimo Nr. XI-1199 neteisėtas praturtėjimas buvo įtvirtintas ir Lietuvos baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnyje.

Tyrimo rezultatai atskleidė, kad neteisėto praturtėjimo kriminalizavimo klausimai turėtų būti sprendžiami itin atidžiai bei atsakingai, nepažeidžiant *nullum crimen, nulla poena sine lege ir ultima ratio* principų turinio. Kita vertus, impulsyvus ir skubotas sprendimas kriminalizuoti šią veiką gali sąlygoti painų ir dviprasmišką nusikalstamos veikos sudėties požymių įtvirtinimą, ir negalėjimą atsakyti į fundamentalius klausimus, kaip turėtų būti sprendžiami minėti principų pažeidimai. Būtent su tokia situacija susidūrė Lietuvos teismai, taikant BK 189¹ straipsnį. Buvo nustatyta, kad neteisėto praturtėjimo norma gali būti taikoma retrospektyviai, t. y. asmenų atžvilgiu, kurie įgijo turtą iki įstatymo įsigaliojimo. Įrodinėjimo proceso metu yra pažeidžiamas nekaltumo prezumpcijos principas, nes visada lieka didelių abejonių, jog nebuvo surinkta pakankamai patikimų duomenų, įrodančių asmens kaltę. Be to, patikimų ir būtinų duomenų apie asmens turtą ir pajamas, trūkumas gali lemti ir nuosavybės teisių apsaugos principo pažeidimus, nes asmens nuosavybės teisių apribojimai gali būti taikomi klaidingai arba neproporcingai. Galiausiai, praktika rodo, jog netinkamas baudžiamosios ir mokestinės atsakomybės už neteisėtą praturtėjimą atribojimas gali lemti ir principo, draudžiančio bausti du kartus už tą patį, pažeidimus.

SUMMARY

In this study we analyse illicit enrichment – an offence that attracts more and more national and international attention. Global practice shows that different countries once in a while consider and decide to establish criminal liability for those individuals who have significantly and intentionally increased their assets that they cannot reasonably explain in relation to their legal income. On the other hand, criminal law theory and legal practice point out that there are very serious problems that may occur when applying this offence. In order to fight corruption in a more efficient way, to improve crime solvability and investigation capabilities, offence of illicit enrichment provides that the defendant bears the burden of proving his innocence. Therefore, this provision is contrary to the presumption of innocence which states that prosecution must provide all the evidence to prove accused person's guilt. Also it is inconsistent with other fundamental principles, such as constitutional principle of the law-governed state, principle of proportional justice, principle of the protection of property right, principles of *lex retro non agit* and *non bis in idem*. It should also be noted that examination of these problematic aspects is relevant to this study because after the adoption of law no. XI-1199 in 2010 December the 2nd illicit enrichment was enshrined in article 189¹ of Criminal Code of the Republic of Lithuania.

First of all, the results of these studies have revealed that criminalization of illicit enrichment must be justified very accurately, all problematic issues should be resolved responsibly and carefully, in accordance with the content of principles of *nullum crimen, nulla poena sine lege* and *ultima ratio*. Otherwise, impulsive and sudden decisions to criminalise this offence can lead to situation when constituent elements that make up a crime are being created in a complicated and ambiguous way, or even more – it might lead to inability to answer the questions, how these fundamental violations of above-mentioned principles should be resolved. Very similar situation happened when Lithuanian courts tried to apply article 189¹ of Criminal Code of Lithuania. It was found that illicit enrichment can be applied retrospectively which means that every person could be held liable for this offence even when assets were acquired before law no. XI-1199 entered into force. Secondly, the results showed that presumption of innocent is being violated in all criminal proceedings because there is always a reasonable doubt that accused was truly innocent. For the same reason violation of principle that protects property rights may occur as well. Lack of sufficient and reliable evidence about person's wealth and income could mean disproportional and incorrect appliance of property right limitations. Finally, incorrect distinction between financial and criminal liabilities could lead to double punishments for the same offences, i.e. principle of *non bis in idem* violations.

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

20 - -
Vilnius

Aš, Mykolo Romerio universiteto (toliau – Universitetas),

(fakulteto / instituto, programos pavadinimas)

Studentas _____ (-
ė) _____,
(vardas, pavardė)

patvirtinu, kad šis rašto darbas / bakalauro / magistro baigiamasis darbas

” _____

“:

1. Yra atliktas savarankiškai ir sąžiningai;
2. Nebuvo pristatytas ir gintas kitoje mokslo įstaigoje Lietuvoje ar užsienyje;
3. Yra parašytas remiantis akademinio rašymo principais ir susipažinus su rašto darbų metodiniais nurodymais.

Man žinoma, kad už sąžiningos konkurencijos principo pažeidimą – plagijavimą studentas gali būti šalinamas iš Universiteto kaip už akademinės etikos pažeidimą.

(parašas)

(vardas, pavardė)